

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Rigorózní práce

Jan Květina

Otázka národního vývoje v politických
konceptích polských elit
na počátku 20. století

The Problem of the National Progress in the
Political Conceptions of the Polish Elites at
the Beginning of the 20th Century

Praha 2010

konzultant práce: Doc. Vratislav Doubek, Ph.D.

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval Doc. Vratislavu Doubkovi Ph.D., jenž tuto práci vedl, za cennou inspiraci při hledání tématu, věnovaný čas a zejména zájem, který o mou práci projevil.

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracoval samostatně a použil jsem pouze odborné zdroje uvedené v přiloženém seznamu.

V Praze dne 19. prosince 2010

Anotace

Cílem této studie je analýza chápání pojmu národ v polském prostředí na počátku 20. století v závislosti na ideologických diskurzech odlišných politických stran. Za hlavní soupeřící paradigmatata je v tomto ohledu třeba označit moderní nacionalismus, reprezentovaný národně-demokratickou stranou, a socialismus, rozštěpený v polském případě právě v důsledku protichůdných postojů vůči národní otázce do dvou frakcí, PPS a SDKPiL.

Za výchozí pojetí národní identity, s nímž byly moderní koncepce nuceny se vyrovnat, lze považovat dědictví tzv. šlechtického republikánství, ztotožňujícího příslušnost k polskému národu s loajalitou a ochotou ke kolektivním cílům. V souvislosti s negativním vymezováním politických koncepcí jakožto trvalou tendencí polského myšlení se tudíž jak nacionalistický, tak socialistický diskurz snažily stavět jednak proti tradicím této šlechtické identity, jakož i vůči nepolitickým principům a kulturní „organické práci“ pozitivistů.

Detailní komparace národně-demokratického a socialistického přístupu vůči polské otázce přitom dokazuje, že obě vzájemně antagonistické koncepce nedokázaly uniknout společnému paradoxu, spočívajícím v nemožnosti jednoznačné definice principů národní existence. S použitím teorie Erica Hobsbawma je tak možné říct, že oba národní diskursy byly nuceny oscilovat mezi politickým a etnickým pojetím národa, když na jedné straně zdůrazňovaly nutnost kulturní a jazykové homogenity, na druhé straně však uvažovaly v intencích společných hodnot a cílů. Ambivalence národní otázky pak byla mimo jiné podtrhnuta i výše zmíněným rozkolem v táboře socialistů, jehož internacionalistická odnož národní entitu zcela odmítala, zatímco patriotické křídlo v národní emancipaci spatřovalo nástroj dosažení socialismu.

Klíčová slova: polská identita, nacionalismus, patriotický socialismus, šlechtická republika, národní egoismus, Dmowski, Kelles-Krauz, Rosa Luxemburg

Annotation

The principle aim of this paper is to analyse the perception of the national idea in the Polish area at the beginning of the 20th century in dependence on ideological discourse of the different political parties. In this respect we can identify two paradigms as the main competitors in the Polish case, namely the modern nationalism, which was represented by the National Democratic Party, and socialism, which was splitted due to the contradictory attitudes about the national question into two factions, the Polish Socialist Party and the Social Democracy of the Kingdom of Poland and Lithuania.

As the initial concept of the national identity, which the modern conceptions were forced to face, is possible to consider the legacy of the so called “noble republicanism“, that identified the Polish nationality with the loyalty and willingness to the collective aims. Within the context of the negative inspiration of the political concepts as a stable trend of the Polish thought both nationalist and socialist discourse attempted to refuse the tradition of the noble identity and also the political principles and cultural „organic work“ of the positivists.

However, the detailed comparison of national-democratic and socialist approach to the Polish question proved, that both mutually antagonistic conceptions did not avoid common paradoxy, because they were not able to define the principles of the national being unambiguously. On the basis of the Eric Hobsbawm’s theory is therefore possible to claim, that both national discourses were forced to oscillate between political and ethnic concept of the nation, because they emphasized not only the necessity of the cultural and language homogeneity, but also the importance of the common virtues and goals. The ambivalence of the national question was moreover pointed out by the split of the socialist camp, whose internationalist faction fully denied the national entity, whereas the faction of the patriots understood the national emancipation as a tool of the achievement of socialism.

Key words: Polish identity, nationalism, patriotic socialism, Noble Republic, national egoism, Dmowski, Kelles-Krauz, Rosa Luxemburg

Obsah práce:

Úvod.....	2
1. Politická „paradigmata“ polské společnosti v 19. století.....	9
1.1 Dědictví šlechtické identity a aristokratického republikanismu.....	9
1.1.1 Principy šlechtického vymezení polského „národa“	9
1.1.2 Šlechtická identita v roli negativní i pozitivní inspirace	14
1.2 Vývojové tendence polské politiky po roce 1863	20
1.2.1 Trojloajismus.....	22
1.2.2 Pozitivismus a organická práce	25
1.2.3 Vzestup moderního nacionalismu: negace pozitivismu	28
1.2.4 Socialistické tendence: paralela nacionalismu?	32
2. Pojetí národa prizmatem národních demokratů: integrální nacionalismus	37
2.1 Ideové koncepce národního rozvoje	39
2.1.1 Rozvoj národa v mezinárodní sféře: „ <i>Německo, Rusko a polská otázka</i> “	39
2.1.2 Zásada národního egoismu: Dmowski versus Balicki	44
2.1.3 Etnické versus politické pojetí: „Kdo je Polákem a kde je Polsko?“	50
2.1.4 Vztah vůči odlišným národnostem	54
2.2 Formování moderního národa v praxi: politika endecji po roce 1905.....	60
2.2.1 Spojenectví s ruskými liberály: snahy o autonomii	60
2.2.2 Národní diskurz během parlamentního působení.....	65
2.2.3 Novoslovanské námluvy: odklon národní linie?	69
2.2.4 Novoslovanská participace: hájení národního zájmu	73
3. Národní otázka v koncepcích polských socialistů	78
3.1 Polská otázka jako součást marxistické teorie	81
3.1.1 Postoj „klasiků“ Marxe a Engelse	81
3.1.2 Limanowského patriotický socialismus	85
3.2 Kelles-Krauz: patriotismem k socialismu	92
3.2.1 Národní svoboda jako předpoklad socialismu	93
3.2.2 Národní stát jako garant kapitalistického rozvoje	97
3.2.3 Jazykové versus politické pojetí národa	100
3.3 Rosa Luxemburg: internacionalismem k socialismu	106
3.3.1 Marxismem proti Marxovi	106
3.3.2 Národ jako překážka akumulace kapitálu	109
3.3.3 Národní pospolitost jako buržoazní mýtus	112
3.3.4 Kulturní versus politické společenství	117
Závěr.....	121
Seznam použitých pramenů a literatury	129

Úvod

Vývoj polského politického myšlení, podobně jako politických taktik a národní sebeidentifikace, lze pro epochu 19. století rozfázovat do několika navazujících období, jejichž počátky i konce vyvěraly ve velké míře z negativní zkušenosti a neúspěšné politické praxe¹. Ačkoliv je nutné roli jednotlivých mezníků, oddělujících dílčí periody polských přístupů vůči politické realitě, vnímat spíše v symbolické rovině (tedy jako předěly sloužící snadnější orientaci), nelze se ubránit dojmu, že vývoj polských politických elit, jakož i společnosti obecně, skýtá vhodný příklad pro analýzu formování moderního národa, hledajícího své vymezení a smysl.

V tomto ohledu je poněkud symptomatické, že se tzv. *záborová epocha*² v podstatě překrývala s konstruovanou periodizací tzv. dlouhého 19. století³, tedy časového úseku, jehož trvání bylo ohraničeno dvěma výraznými přelomovými momenty, určujícími tvář moderní evropské společnosti – francouzskou revolucí na jedné a vypuknutím 1. světové války na druhé straně. Z globálního pohledu by se tak mohlo zdát, že století absence polské státnosti národní entitu nikterak nepoznamenalo, protože tak jako byla polská teritoriální suverenita zničena v důsledku nepříznivého mezinárodního vývoje na konci 18. století⁴, byla v upravené podobě obnovena právě ve chvíli, kdy mezinárodní prostor zaznamenal k národní emancipaci

---

¹ S touto tezí vystoupil například Rett Ludwikowski, poukazující na zrod nových politicko-ideových proudů v návaznosti na selhání předchozích, za charakteristický důkaz tohoto jevu přitom považoval například nárůst tzv. demo-liberalismu po roce 1863 jako reakci na neúspěchy konzervativního loajalismu, Ludwikowski, Rett: *Continuity and Change in Poland: Conservatism in Polish Political Thought*, Washington 1991, p. 192.

² Termín *záborová epocha* dle mého názoru dobře vystihuje povahu politického status quo, neboť naznačuje, že polský stát jako suverénní celek jednoduše neexistoval a jeho jednotlivé části se nacházely pod kontrolou tzv. záborových mocností. Ačkoliv polští historici mají často tendenci hovořit např. o době *rozděleného Polska*, nese tento pojem s příměsí patriotické hrdosti nebezpečí chybné konotace, poněvadž hovořit v dané době o kontinuální existenci koncepce Polska, neomezené na úzké kruhy elit, je problematické, srov. Wandycz, Piotr: *The Lands of Partitioned Poland*, Seattle 1975.

³ Řezník, Miloš: *Formování moderního národa : (evropské „dlouhé“ 19. století)*, Praha 2003.

⁴ Fenomén tzv. trojího dělení Polska představuje doposud sporný bod ve výkladu příčin rozpadu státní pospolitosti, kde proti sobě stojí dvě navzájem antagonistické směry – jeden, považující krach polského státu za důsledek anarchické a patologické vnitřní politické struktury a druhý, poukazující na nevhodnou geopolitickou polohu polské šlechtické republiky, jejíž pád byl zapříčiněn logikou sousední mezinárodní politiky bez ohledu na vnitřní řízení státu. Je příznačné, že tento názorový střet existoval již v době formování novodobého národa, tedy během 19. století, kdy hrál významnou úlohu jakožto argument v otázce významu původního společenského uspořádání. Za první nesmlouvavé kritiky vlastní historické společnosti lze označit historiky tzv. krakovské školy v čele s Michałem Bobrzyńskim, jejichž cílem byla určitá demytizace polské historiografie, související právě s představou „nepřízně štěstěny“ bez podílu domácích elit, srov. Lukowski, Jerzy Tadeusz: *Liberty's folly. The Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century, 1697-1795*, London 1991; Walewski, Antoni: *Pogląd na Sprawę Polski ze Stanowiska Monarchii i Historii*, Lwów 1848; Bobrzyński, Michał: *Dzieje Polski w zarysie*, Kraków 1879.

příznivý posun. Jenže takto striktně kauzalistický přístup přináší krom určitého nebezpečí sklonů k fatalismu (víra, že polský stát musel být v duchu jakési železné logiky dějin obnoven) i určitá úskalí právě v otázce pojetí obnoveného národa, neboť představa, že na počátku 20. století byla zkrátka spojena a obnovena ta entita, jejíž vývoj byl ke konci 18. století přerušen, je velmi ošemetná.

Ztotožníme-li se totiž s tezí, považující nacionalismus a národní entitu za fenomény moderní doby, je zapotřebí aplikovat tento přístup i na otázku kontinuity, respektive diskontinuity polské společnosti. V opozici vůči primordiálnímu chápání národní existence tak lze v tomto ohledu postavit širokou škálu modernistických přístupů, sahajících od funkcionalistických⁵ či marxistických východisek⁶ až po konstruktivistická vysvětlení⁷.

Z prvního jmenovaného proudu je nutné neopomíjet především industriální teorii Ernesta Gellnera, akcentujícího ekonomickou rovinu nacionálního vědomí, jež dle autora nastoluje požadavek kulturní standardizace. V tomto směru je tedy nacionalismus jevem *sui generis*, neboť oproti preindustriálním společnostem vyžaduje anonymní a snadno vzdělavatelnou pospolitost spjatou představami určité bratrské vzájemnosti. Právě tato úvaha přitom směřuje k deklarované modernitě národních společností, poněvadž pospolitě vědomí sice může existovat u různých forem společenských struktur, pouze v konkrétní historické epoše a za definovaných ekonomických podmínek však toto vědomí nabývá podoby národně-státní identifikace⁸.

---

⁵ Funkcionalistický proud dává rozvoj národní existence do souvislosti s určitou, nejčastěji ekonomickou, potřebou společnosti – národní identifikace tak vzniká jako vedlejší produkt společenského vývoje. Za jednu z nejvýraznějších tezí tohoto proudu je přitom třeba považovat teorii Ernesta Gellnera, srov. Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*, Oxford 1983.

⁶ Společnou platformou marxistických explanačních teorií národa bývá hledání logických spojitostí s marxistickou teorií společnosti, což znamená, že národní emancipace vyjádřená úsilím o homogenní stát je chápána jako nástroj vládnoucích produktivních vrstev společnosti k udržení ekonomických nerovností a zabezpečení stabilního prostředí pro kapitalistické aktéry.

⁷ Konstruktivistický přístup skýtá zřejmě nejradikálnější pohled na objektivní existenci národních společenství, neboť jejich vznik, jakož i možnost trvání ztotožňuje s jakousi spontánní samozřejmostí všech zúčastněných členů, jinými slovy, národní entita je přímo závislá (ovšem nikoli ve funkcionálním, ale právě bezděčném smyslu) na symbolické imaginaci dané společnosti. Za ideového zakladatele takto orientovaných teorií je možné považovat Benedicta Andersona, srov. Anderson Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1991.

⁸ „...přesto pouze stát může nést takové břemeno (jednotný vzdělávací systém, pozn. J. K.), pouze stát je také dostatečně silný, aby zajišťoval tak důležitou a klíčovou funkci. Kultura již nadále není pouze ozdobou, potvrzením a legitimací sociálního řádu, který byl rovněž udržován drsnými a donucujícími tlaky; kultura je nyní nutně sdíleným prostředkem, zdrojem životní síly nebo možná raději sdílenou atmosférou, v rámci níž mohou jednotliví členové dýchat, přežívat a vyrábět. Pro danou společnost je nutné, aby mohl dýchat, mluvit a vyrábět každý – proto musí jít o stejnou kulturu.“, Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*, Oxford 1983, p. 37-38.

Za předního zástupce „marxistické školy“ je oproti tomu možno považovat britského filozofa Erica Hobsbawma, jenž kromě chápání národních celků jako optimálních nástrojů kapitalistické monopolní ekonomiky upozorňuje na postupnou proměnu významu pojmu „národ“ v závislosti na konkrétním časovém období. Zatímco Gellner tak odmítá spekulovat o existenci předmoderních a preindustriálních národních společenství, Hobsbawm jejich přítomnost bere v úvahu – proměňuje však významový obsah těchto jednotek. Na základě lexikální analýzy⁹ totiž dokazuje, že je třeba činit rozdíl nejen mezi předmoderním a moderním vymezením národa, ale i mezi jeho etnickým a politickým chápáním. Je přitom nutné mít na paměti, že tato druhá štěpná linie není striktně úměrná historickému a časovému vymezení – moderní národ jednoduše nelze chápat optikou politické identifikace a vice versa, ačkoliv Hobsbawmovy úvahy se v těchto šlépějích ubírají. Jeho teze totiž může vzbuzovat dojem, že politické chápání národní pospolitosti je záležitostí moderní doby a jako takové etnické vymezení překonává, neboť jako zlomový moment autorovi slouží epocha liberálních revolucí. Hobsbawm přímo tvrdí, že oproti původním etnicko-jazykovým koncepcím postavil „revoluční diskurz“ vlastní chápání národa, jež sice bylo ztotožněno s lidem, zároveň však nebylo určeno žádným a priori daným znakem. Příslušnost k národu tak nebyla chápána na základě německého učení o *Blut und Boden*, ale pomocí společného zájmu proti výsadám horních vrstev, přičemž etnicita či jazyk sloužily pouze v roli jakýchsi doplňkových kritérií při rozlišování kategorií spojenec vs. nepřítel. Jinými slovy – to, co činilo postrevolučního, respektive moderního Francouze Francouzem, nebyl původ ani rodný jazyk, ale právě ochota si společně se zákony a svobodami, tedy jakýmsi hodnotovým diskursem, tento jazyk osvojit¹⁰.

K problematičnosti kladení rovnítka mezi pojmy „moderní národ“ a „politický národ“ se záhy vrátíme právě v souvislosti se stanovením základních hypotéz této studie a hledáním výchozích teoretických rámců pro analýzu formování polské pospolitosti, v otázce modernistických koncepcí národa, jež mají v polském případě určitou explanační sílu, je však třeba ještě zmínit výše uvedené konstruktivistické pojetí Benedicta Andersona. Základní kámen tohoto přístupu je tvořen přesvědčením, že národ je „*pomyslné politické společenství, a*

---

⁹ Hobsbawm se pokouší interpretovat proměny významu pojmu národ pomocí sledování změn u dílčích slovníkových hesel, kde Slovník Španělské královské akademie například uvádí, že dříve termín národ označoval obecnou příslušnost k zemi či království, a to dokonce i v případě cizinců, zatímco po roce 1884 je národ vymezen jako celek, tvořený svrchovaným státem a jeho jednotlivými obyvateli), Hobsbawm, Eric John: *Nationen und Nationalismus : Mythos und Realität seit 1780*, Frankfurt am Main 1992, s. 25

¹⁰ Tamtéž, s. 30-31.

*to existující v představách jako ze samé své podstaty vnějškově ohraničené a svrchované*¹¹, tedy tezi, odkazující nacionální identitu do roviny imaginární sféry, pro jejíž existenci je klíčové rozšíření stejných symbolických vzorců mezi všechny inkluzivní členy společenství – velkou roli lze v tomto ohledu přisoudit například rozvoji jednotného denního tisku či standardizaci výuky dějepisu.

Domnívám se, že výše představené koncepce, věnující se tématu formování moderního národa, skýtají vhodné teoretické vzorce právě pro analýzu polského případu. Jestliže během úvodních řádků došlo k vyjádření pochybností nad představou „obnovení“, respektive „znovunalezení“ polské identity na počátku 20. století a tím i k odmítnutí úvahy, ztotožňující původní význam polské identifikace v okamžiku konce státní pospolitosti s její novodobou variantou, lze vyjádřit přesvědčení, že právě modernistické přístupy budou při snaze o uchopení polské národní identity klíčové.

Za stěžejní moment při utváření novodobé podoby polské vzájemnosti je totiž třeba označit překonání dosavadních ideových schémat, vyplývajících z aristokraticko-exkluzivní identity¹² a jejich nahrazení vzorci širšího společenského dosahu. Aplikováno na konkrétní případ – tradice politické arény tak, jak jí chápaly šlechtické elity aristokratické republiky do roku 1795, bylo zapotřebí rozšířit o širší společenské vrstvy¹³, poněvadž původní pojetí polského občanství (a de facto tak i polské národní příslušnosti) zkrátka přestalo odpovídat realitě – vždyť cí zájmy byly hájeny, jestliže Aleksander Wielopolski hovořil v padesátých letech 19. století jménem polského národa? Tato požadovaná a postupná „demokratizace“ polské národní identifikace by pak mohla odpovídat výše zmíněné Andersonově koncepci

---

¹¹ Anderson, Benedict: *Myšlená společenství*, in: Hroch, Miroslav (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*, Praha 2003.

¹² Specifická sebeidentifikace šlechtických vrstev polské společnosti přispěla k vytvoření unikátní „národní“ identity, ačkoliv termín národní je v tomto směru nutné chápat s rezervou jakožto vyjádření občanské loajality a nikoli jako etnicko-jazykovou příbuznost. Polská aristokracie předzáborového období totiž hájila na svou dobu jedinečné pojetí politicky rovnoprávného stavu, který jako celek zodpovídal za blaho státu – zatímco ostatní části Evropy zastávaly hodnotově velmi hierarchizovanou společnost, platila v rámci polského šlechtického stavu striktní rovnost. O to markantnější rozdíly však panovaly vůči zbylým vrstvám společnosti, poněvadž aristokratická exkluzivita prakticky vylučovala z jakéhokoli podílu na moci městské reprezentace, ještě více problematická pak byla pozice neurozených *chłopů*, jimž byla jakákoli národní identifikace upírána a kteří v důsledku společenského vyloučení o podobné aspirace ani neusilovali, Frost, Robert I.: *The Nobility of Poland-Lithuania, 1569-1795*, in: Scott, H.M. (ed.): *The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries. Volume 2, Northern, Central and Eastern Europe*, London 1995, p. 183; Subtelny, Orest: *Domination of eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715*, Kingston 1986, p. 19.

¹³ Peter Brock si všímá důležitého postřehu ohledně záběru a síly šíření národní myšlenky mezi nešlechtickými vrstvami společnosti, když upozorňuje, že idea polské vzájemnosti nacházela ohlas i mezi doposud nacionálně netečnou populací Horního Slezska, která sice hovořila polsky, avšak dlouhou dobu patřila k německému prostoru, Brock Peter: *The Polish Identity*, in: Stankiewicz, W. J.: *The Tradition of Polish Ideals. Essays in History and Literature*, London 1981, p. 39.

„*myšlených společenství*“, neboť proměnu hodnotového chápání a širě vymezení národních bariér lze vysvětlit právě na základě změněných představ a samozřejmých vzorců. Podobně pak i Hobsbawmovo rozlišení politického a etnického chápání identity je aplikovatelné na svár o moderní podobu národa, vyjádřený soupeřením o pojetí čistě „etnického Poláka“ s chápáním polské vzájemnosti v intencích státního loajalismu.

Jestliže se tedy v rámci studie pokusíme o prokázání platnosti modernistických koncepcí národa na polském případě, jehož vývoj poskytuje vcelku unikátní příklad proměny od čistě šlechticko-politického vymezení k demokraticko-etnickému, je nutné si položit otázku, nakolik jsou výše zmíněné teze schopny objasnit diverzifikaci polské národní sebeidentifikace na přelomu 19. a 20. století. Právě v této době totiž dochází ke vzájemnému střetávání různých ideologicko-politických koncepcí, jejichž hlavní tematika se v rámci socio-ekonomických témat úzce dotýkala i národní problematiky. V tomto směru je přitom nutné konstatovat, že teoretické modely, vysvětlující vznik a podobu novodobých národů, se při snaze o explanaci nejeví jako dostatečné, poněvadž jsou sice schopny postihnout obecné vývojové trendy (např. proměnu oněch exkluzivních aristokratických společenství na „všelidové“ národy), uniká jim však soupeření odlišných a leckdy antagonistických pojetí v rámci jedné národní skupiny.

Právě objasnění této problematiky by přitom mělo být klíčovým cílem studie, neboť „rozšířování“ protichůdných národních diskurzů v rámci odlišných politicko-stranických uskupení přináší příslib detailní analýzy vzniku moderního národa. Záměrně v tomto konstatování užívám termín „politicko-stranická uskupení“, neboť je nutné mít na paměti, že stěžejní úloha zde připadla nově se formujícím skupinovému politickému aktérům, jejichž koncepce národního rozvoje primárně vycházely z explicitně definované ideologické orientace. Důvod proč je vhodnější používat pojem „politicko-stranická uskupení“ namísto „politické strany“ souvisí s charakterem a strukturou těchto skupin, poněvadž ačkoliv doba jejich vzniku zapadá do evropského trendu formování moderních stranických subjektů¹⁴, vykazují polské případy – alespoň v počátcích svého působení - řadu nestandardních znaků, nemožností oficiálního působení začínaje a rolí výrazných intelektuálních osobností konče.

---

¹⁴ V tomto směru zastává „mainstreamovou“ pozici teorie tzv. konfliktních štěpení (cleavages), formulovaná Lipsetem a Rokkanem na základě dvou klíčových sociálních revolucí – národní a průmyslové, srov. Lipset, Seymour Martin; Rokkan Stein: *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments. Cross National Perspectives*, in: Lipset, Seymour Martin; Rokkan Stein (eds.): *Party Systems and Voter Alignments. Cross National Perspectives*, New York 1967, p. 1-64.

Stěžejním cílem této práce by tak měla být detailní analýza národní sebeidentifikace u hlavních polských politicko-ideových proudů na počátku 20. století. Vzhledem k plánovanému rozsahu studie a snaze o konzistenci argumentační linie je přitom nezbytné zaměřit pozornost především na dvě přední politická seskupení, a sice na národní demokraty Romana Dmowského a polské socialisty, jejichž vnitřní spory se odrážely mimo jiné v nemožnosti ustavení jednoznačné vůdčí figury¹⁵. V souvislosti se snahou o pochopení jednotlivých koncepcí polského národa vyvstává krom toho souběžný úkol, spočívající v posouzení obousměrného vlivu mezi definovaným národním určením a ideologickými dogmaty, respektive politickým úsilím. V případě národních demokratů je navíc vhodné zaměřit se nejen na ideová východiska a teoretické koncepce jejich oficiální rétoriky, ale akcentovat i praktickou realizaci jejich artikulovaných představ během parlamentního působení, jemuž se socialisté vyhýbali.

Primární snaha o analýzu národní sebeidentifikace přináší však i možnost následného zařazení vývoje polských politických směrů do širších trendů evropské politiky, jejichž platnost, respektive účinnost se v polském prostředí může jevit jako kontroverzní. V návaznosti na výše nastolený záměr komparace ideologických cílů a politické taktiky jednotlivých stran s jejich chápáním národního rozvoje je třeba se ptát, nakolik v takovém případě ob stojí teze o kontinuálním a konzistentním působením tradičních ideových směrů. V tomto směru máme na mysli zejména chápání polského politického prostředí jako neutuchající střetávání antagonistických paradigmat realismu a idealismu¹⁶, v neposlední řadě

---

¹⁵ Socialistické hnutí v polském prostředí prodělalo velmi překotný vývoj, jehož charakteristika bude částečně předmětem studie, poněvadž hlavní štěpná linie mezi dílčími názorovými proudy a čelními představiteli procházela právě po ose národního vymezení. V této otázce se tak postupně vyprofilovaly tři směry, jejichž míra „socialistické autenticity“ do značné míry vycházela z toho, nakolik daní aktéři upřednostňovali národní či internacionální vývoj. Zcela v opozici vůči „hardline“ marxistům Rosy Luxemburgové, odmítající jakékoli snahy o národní emancipaci, stála skupina nacionalistické levice v čele s Josefem Pilsudským, přičemž roli určitého mostu pak sehrávalo středové uskupení Kazimierza Kelles-Krauze, navazujícího na původní myšlenky patriotického socialismu Bolesława Limanowského, Dziamski, Seweryn: *Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce, 1878-1939*, Warszawa 1984; Feldman, Wilhelm: *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864-1914*, Warszawa 1933, s. 238-258.

¹⁶ Tento pohled, vkládající do polského ideologického soupeření teoretickou konstrukci mezinárodních vztahů, lze vysledovat především v díle Adama Bromkeho. Za jeho ústřední tezi je možné označit představu, že polská politika od svých počátků až do současnosti „vězí v zajetí“ právě těchto dvou odlišných paradigmatických směrů, přičemž šance na realizaci jednoho nastává v době úpadku druhého. Tato interpretace přitom není příliš vzdálená konzervativní představě Retta Ludwikowského o negativním vymezování jednotlivých polských politických proudů vůči sobě (viz výše), Bromke, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967, p. 1-4; Ludwikowski, Rett: *Continuity and Change in Poland: Conservatism in Polish Political Thought*, Washington 1991, p. 192.

lze pak zmínit i interpretaci národní emancipace jakožto soupeření tří odlišných tradic – šlechtické demokracie, romantismu a realismu¹⁷.

Struktura práce by v souladu s nastolenou tematikou měla respektovat odlišnost jednotlivých pohledů, v důsledku čehož zůstane zachován prostor pro porovnání odlišných politických koncepcí mezi sebou, zároveň však vznikne šance pro postihnutí případných názorových nuancí v rámci jedné koncepce. Úvodní kapitola by se tak měla věnovat základní charakteristice výchozích pozic polské společnosti po roce 1863, poněvadž právě tento moment lze v intencích úvodní teze o fázích polského národního vývoje považovat za klíčový zlom, a to jak v symbolické rovině, tak v okruhu praktických dopadů. V rámci tohoto úkolu je nejprve nutné analyzovat původní pojetí šlechtické „národní“ identity, sloužící jako určitý „základní stavební kámen“ jednotlivým politickým proudům (ať už ve smyslu pozitivním či negativním) a následně vymezit hlavní tendence „polednového“ politického myšlení.

Ústřední část práce se již bude zabývat klíčovým výzkumným záměrem celé studie, tedy rozbořem národních koncepcí jednotlivých politických proudů. Ve druhé kapitole tak budou analyzovány teoretické úvahy dvou čelních představitelů národních demokratů, Romana Dmowského a Zygmunta Balického, jejichž ideový obsah bude následně porovnán s taktickou linií národně demokratické strany během jejího politického působení v Dumě a participace na novoslovanském hnutí. Struktura třetí části studie pak představuje pravděpodobně nejkomplikovanější oddíl, neboť její obsah tvoří národní diskurz polského socialismu, jehož názorová roztříštěnost a argumentační protichůdnost svádí k pojmání dvou základních ideových směrů – národního a protinárodního – jakožto zcela oddělených paradigmat, ačkoliv v důsledku společné socialistické platformy není možné analyzovat tyto proudy bez vzájemného vztahu. Závěrečná kapitola bude proto vymezena teoretickým soupeřením tzv. patriotického socialismu s internacionalismem, v jejichž případě je podstatné operovat především s intelektuálními koncepcemi Bolesława Limanowského a Kazimierza Kelles-Krauze na jedné a teoretickými východisky Rosy Luxemburgové na druhé straně. V případě Luxemburgové lze přirozeně vznášet námitky, že její specifická interpretace marxismu ponechávala problematice polského národního vývoje zdánlivě nejmenší prostor, i přes toto jednoznačné antinacionální vymezení – nebo spíš právě pro něj – je nutné tento proud mezi diverzifikované polské národní diskursy zařadit.

---

¹⁷ Walicki, Andrzej: Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne, Warszawa 1991, s. 7-10.

1. Politická „paradigmata“ polské společnosti v 19. století

1.1 Dědictví šlechtické identity a aristokratického republikanismu

Jestliže chceme precizním způsobem charakterizovat vývoj polského politického myšlení po klíčovém lednovém povstání z roku 1863, je nutné reflektovat ty principy, jež hrály v intelektuálním prostředí záborového Polska ústřední roli, v první řadě tedy vědomí vycházející z tradice šlechtické republiky. Jak bylo zmíněno již v úvodu, hrála polská „šlechtická identita“ během formování moderních národních koncepcí ambivalentní roli, poněvadž na jedné straně stála přitažlivost aristokratické výlučnosti a představa původního státního společenství jako ostrůvku svobody a demokracie¹⁸, na druhé straně však výrazně negativně působilo vědomí neblahého osudu státní suverenity, neboť i ten býval často dáván do souvislosti s vnitřním uspořádáním státu a étosem společnosti obecně¹⁹. Lze tudíž konstatovat, že soudobá interpretace dědictví šlechtických hodnot probíhala po ose pozitivní demokracie versus negativní anarchie, v obou případech byla nicméně role oné aristokratické identity neopominutelná.

1.1.1 Principy šlechtického vymezení polského „národa“

Z výše uvedeného důvodu je třeba toto specifické vymezení národa jakožto *nobilitní pospolitosti* blíže charakterizovat a ačkoliv pro účel studie zůstává stěžejní jakési „konstruování obrazu“ této identity u politických elit 19. století spíše než reálná identita sama, není možné podstatu sebeidentifikace „šlechtického lidu“ ponechat bez povšimnutí. Pro zařazení vnitřního charakteru a hodnotové orientace tzv. šlechtické republiky do širších evropských tendencí je nutné konstatovat, že polská aristokratická společnost představovala ve své době zemi s nejexpanzivnějším volebním právem, jež v rámci občanského statutu nebylo dále stratifikováno a platilo za rovné pro všechny členy „*demu*“. Přestože údaje o

---

¹⁸ Tato představa výrazné distinkce polské společnosti byla velmi umocněna zahraničními ohlasy, neboť v unikátním politickém uspořádání byl často spatřován zajímavý příklad fungování demokratického systému – výrazného ohlasu se dostalo například dílu *Úvahy o polské vládě* z pera Jean Jacques Rousseaua, psaného ve formě návrhu na reformu na žádost polské šlechty, v němž autor sice vyjádřil obavy z všeobecně známé pasivity a těžkopádnosti systému, na druhou stranu však doporučoval pouze dílčí reformy a nikoli jeho odstranění, poněvadž zastával názor, že polský případ skýtá důkaz funkčnosti modelu optimální republikanismu, srov. Rousseau, Jean Jacques: *Considerations on the Government of Poland*, in: Rousseau, Jean Jacques: *Political Writings*, Wisconsin, 1986.

¹⁹ Právě tento ideový odkaz nevykonného a patologického státního aparátu notně přispěl k utváření politických tendencí, volajících po primárním úkolu zformování „*silnego narodu i silnego państwa*“, kteréžto nacházely silný ohlas v programu Dmowského národních demokratů – konstruování představy slabého státu jakožto viníka vlastního osudu tak sloužilo k naplňování politických cílů moderní nacionální strany, srov. Adamus, J.: *Monarchizm i republikanizm w syntezy dziejów Polski*, Łódź 1961.

procentuální početnosti polského politicky plnoprávného obyvatelstva, tedy šlechty, kolísají mezi 6-10%²⁰, je důležité si uvědomit, že toto číslo představuje suverénně nejvyšší podíl oprávněných občanů schopných politické participace v rámci tehdejších měřítek, neboť z evropských zemí se takovému počtu částečně blížilo pouze Španělsko (6,5%) a Uhry (4%), zatímco většina ostatních států zůstávala hluboko pod polskou úrovní: Anglie (3%), Rusko (2%), Francie a německá teritoria (1%)²¹.

Pro podstatu demokratického charakteru polské politické praxe lze však za ještě podstatnější skutečnost než kvantitativní počet zúčastněných označit druhou zmíněnou skutečnost – tedy rovnostářský status občanských práv bez jakékoli další formální hierarchizace. Ztotožníme-li se totiž s tou definicí demokracie, jež ponechává vymezení podstaty lidu, tedy těch, kteří mají přístup k formování politické vůle, na lidu samotném²², splňuje polský případ demokratický ráz politického uspořádání prakticky beze zbytku, poněvadž vyloučení širokých vrstev obyvatelstva na základě jejich nepříslušnosti k „*demu*“ v tu chvíli přestává být problémem – za stěžejní je považován fakt, že v rámci „*demu*“, tedy šlechtické obce, panovala rovnoprávnost. Přestože takové omezení kritérií potřebných pro naplnění demokratických principů přináší celou řadu problémů a může vést ke snadnému matení pojmů²³, zůstává dle mého názoru při snaze o odlišení polského uspořádání oproti

---

²⁰ Ačkoliv je tento rozsah, způsobený nepřesností daňových registrů (z nichž je možné odhady o početnosti nobility činit), značně široký, ukazují poslední regionální výzkumy složení společnosti, že šlechtický podíl dosahoval zřejmě nižších čísel, než je vrchní hranice (např. 4,8% pro poznaňské a kaliszské vojvodství), což by znamenalo, že odhady okolo 6-7% jsou pravděpodobnější. I toto procentuální vyjádření síly privilegovaného stavu však stále představuje jen těžko srovnatelnou evropskou raritu (viz níže), Frost, Robert I.: *The Nobility of Poland-Lithuania, 1569-1795*, in: Scott, H.M. (ed.): *The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries. Volume 2, Northern, Central and Eastern Europe*, London 1995, p. 192.

²¹ Na otázku, jaké faktory hrály při zformování takto silné šlechtické sociální vrstvy rozhodující roli, není snadné nalézt odpověď, za uspokojivé je možné považovat to vysvětlení, které v tomto ohledu poukazuje k přetrvávání silných rodových a klanových vazeb v polském prostředí. V důsledku těchto širokých příbuzenských linií, konstruujících ze šlechtického původu jakousi dobu rodinné sounáležitosti, docházelo k častému výskytu pomoci movitějších příslušníků šlechtické obce těm hůře situovaným – což na jedné straně napomáhalo početnímu nárůstu privilegovaného stavu (respektive zachovávalo šlechtický status i nemajetným příslušníkům), na druhé straně však do značné míry podpořilo vzrůstající se fenomén klientelismu, Tazbir, Janusz: *Kultura szlachecka w Polsce*, Poznań 1998, s. 58.; Bues, Almut: *The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 77.; Subtelny, O.: *Domination of eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715*, Kingston 1986, p. 15.

²² Za předního stoupence tohoto pojetí a de facto i prvního teoretika, jenž s podobným konceptem přišel, lze považovat Josepha Schumpetera, viz Schumpeter, Joseph: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2004, s. 262.

²³ Na problematičnost posuzování demokratického charakteru upozornil R. Dahl, když dokázal, že absence univerzálních kritérií demokracie může vést k absurdním situacím jako v hypotetickém případě, za něhož by se politické byro Sovětského svazu označilo za „populus“ a v rámci vlastní instituce zachovávalo rovnoprávné a demokratické procedury – bylo by možné označit dané politické uspořádání za demokratické?, Dahl, Robert

soudobě převládajícím tendencím platné. Vyloučení určitých společenských vrstev, považovaných soudobým prizmatem za nedostatečně kompetentní pro politickou participaci a v polském případě z hlediska sociální hierarchie odsunutých do vsutku nezáviděníhodných pozic²⁴, je totiž nutné dávat do souvislosti s kulturně-historickým kontextem dané doby – a je snad možné upírat demokratický charakter rozhodování Švýcarsku do roku 1971 pro absenci volebního práva žen či moderním západním společnostem pro zachovávání věkového cenzu? Domnívám se, že nikoli a z toho důvodu se ztotožňuji i s označováním pravidel polského šlechtického společenství jako demokratických, s trochou nadsázky lze v polském případě souhlasit s trefnou modifikací tradiční formulky o demokracii jakožto „vlády lidu skrze lid a pro lid“ na „vládu šlechty skrze šlechtu a pro šlechtu“²⁵.

Plná politická práva, obsahující zejména oprávnění volit, kandidovat do dolní komory parlamentu a participovat na veřejných diskuzích na všech úrovních, byla tedy přiznávána všem nositelům šlechtického titulu, jehož držba se odvíjela od přináležitosti k rodu a povinnosti sloužit vlasti na vlastní náklady, tedy vojenského angažmá. Tato dvě kritéria šlechtického stavu byla soudobě považována za garanci integrity vysoké morální hodnoty a občanské odpovědnosti, zaručující dostatečnou ochranu před tendencemi po posílení monarchického vlivu²⁶. Ztotožňování politického občanství se šlechtickým titulem a jeho podmíněnost úsilím o „dobro pospolitosti“ dokládá samotné vnímání vlastního státu jako republiky (patrioticky navíc překládané vlastním termínem „*Rzeczpospolita*“, stejně jako

---

Alan: Procedural democracy, in: Goodin, Robert E., Pettit, Phillip (eds.): Contemporary Political Philosophy: An Anthology, 1997, p. 116.

²⁴ Jak poznamenal již zmíněný dobový pozorovatel skotský cestovatel Bernard Connor, dosahovaly rozdíly mezi nobilitou a neprivilegovanými vrstvami vsutku propastných rozměrů: „*Polský národ je rozdělen do dvou vrstev lidí, na šlechtu čili svobodné, kteří tvoří stěží desetinú Království, a vazaly, kteří nejsou ničím lepším než otroky šlechtě, nemají žádný užitek ze zákonů, nemohou kupovat statky ani užívat majetek, nemohou nic víc, než naši černoši v západní Indii...*“. Tato pauperizace širokých vrstev obyvatelstva spojená s citelným „rozevíráním sociálních nůžek“, a to jak ve smyslu ekonomickém, tak statusovém, pak hrála výraznou roli právě při překonávání bariér šlechtického vymezení polské národní identity, poněvadž pro nižší společenské vrstvy znamenala představa identifikace s ideou polské sounáležitosti ožehavé téma, čehož leckdy využívaly byrokratické aparáty záborových mocností, jež se citlivou sociální politikou snažily o vytvoření vnitronárodního štěpení šlechta vs. lid, cit. dle: Frost, Robert I.: The Nobility of Poland-Lithuania, 1569-1795, in: Scott, H.M. (ed.): The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries. Volume 2, Northern, Central and Eastern Europe, London 1995, p. 183.; Brock Peter: The Polish Identity, in: Stankiewicz, W. J.: The Tradition of Polish Ideals. Essays in History and Literature, London 1981, p. 40-41.

²⁵ Frost, Robert I.: The Nobility of Poland-Lithuania, 1569-1795, in: Scott, H.M. (ed.): The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries. Volume 2, Northern, Central and Eastern Europe, London 1995, p. 184.

²⁶ Siemieński, Józef: Polish Political Culture in the 16th Century, in: Czapliński, W.: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 69.

dobové oslovení „*panie bracie*“²⁷ v rámci šlechtické obce bez ohledu na majetkové postavení. Nakolik byl v poslání šlechtického jedince kladen důraz na jeho politickou angažovanost, svědčí ostatně i dobově šířená typizace „národní“ povahy se společenskou funkcí, zatímco Španělé tak byli ztotožňováni s teologií, Italové s filozofií, Francouzi s poezií a Němci s historií, spočíval ideál polského šlechtice v parlamentní kariéře za řečnickým pultem²⁸ - polský politicky aktivní občan tak byl považován za vrchol společenského žebříčku. Tuto dobovou typizaci samozřejmě není možné považovat za pregnantní deskripci reality (stejně jako nelze přeceňovat míru občanské angažovanosti příslušníků šlechtického stavu), neboť sociální role šlechtice byla z principu štěpena do dvou archetypů: šlechtice-*zemianina*, usilujícího o poklidné spravování vlastních lokálních statků (*folwarků*) a šlechtice-občana, jehož předním úkolem byla participace na věcech veřejných²⁹, přesto je dobré mít tuto specifickou distinkci polské „národní“ povahy na paměti.

Vědomí vlastní výjimečnosti, působící především v oblasti unikátnosti politického zřízení bylo navíc umocněno vznikem tzv. sarmatského mýtu³⁰, jenž sice na jedné straně přinesl vzpruhu ideologicky podmíněnému stylu života a upevnil vzájemná pouta šlechtické sounáležitosti, zároveň však vedl (především v důsledku vojenských vpádů a ohrožení integrity polského státu v polovině 17. století) ke vzrůstu xenofobie a netolerantních postojů. Je tedy zřetelné, že polská politická kultura, založená na hodnotách svobody a rovnosti, umožňujícími v krajním případě i v evropském kontextu víceméně bezprecedentní akt

---

²⁷ Maciszewski, Jarema: *Spółeczeństwo*, in: Tazbir, J.: *Polska XVII wieku. Państwo – społeczeństwo – kultura*, Warszawa 1969, s. 127.

²⁸ Tuto typizaci uvádí polský barokní básník Maciej Kazimierz Sarbiewski ve svém díle *O poezji doskonałej, czyli Wergilius i Homer*, Tazbir, Janusz: *Kultura szlachecka w Polsce*, Poznań 1998, s. 68.

²⁹ Subtelny, O.: *Domination of eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715*, Kingston 1986, p. 19.

³⁰ Ideologické zázemí sarmatismu se už z podstaty svého mytického charakteru opíralo o představu etnického propojení polského šlechtického „národa“ s antickým kmenem Sarmatů. Toto přesvědčení, získávající si mezi šlechtickým stavem rychlou oblibu, vedlo k faktickému etnickému odlišení szlachty jakožto potomků původního urozeného obyvatelstva a chłopů, kteří byli přirozeně označováni za potomky jiných než sarmatských kmenů. Ideologie sarmatismu úzce souvisela s propagovaným způsobem života, za ideál bylo možno považovat agrárního šlechtice – velkostatkáře, který pečuje o své panství a je nezávislý. Od požadavku nezávislosti se odvíjela i představa volnosti, ve velké míře souhlasící s tradičním vyžadováním šlechtických zlatých svobod – sarmatismus v tomto směru pouze zdůraznil zažitě zvyky. Správný šlechtic proto musel za všech okolností hájit svou svébytnost a právo na vlastní svobodu i proti vůli krále, z toho důvodu sarmatismus přispěl k nárůstu politické role magnátů, kteří se často do výše zmíněných obranných pozic stavěli (například Krzysztof Radziwiłł na sejmu v roce 1626 o své osobě prohlásil, že „*jako dobrý občan vlasti brání svobod i volností našich, jak může...*“, Cynarski, Stanisław: *Sarmatyzm – ideologia i styl życia*, in: Tazbir, Janusz (ed.): *Polska XVII wieku: Państwo – społeczeństwo – kultura*, Warszawa 1969, s. 220-243; Subtelny, O.: *Domination of eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715*, Kingston 1986, p. 20; Mankowski, Tadeusz: *Genealogia sarmatyzmu*, Warszawa 1946.

povstání vůči „režimu“ (tzv. *konfederacje*)³¹, byla úzce spjatá se silnou identifikací šlechtické kolektivní identity a vědomím určité výjimečnosti. Velmi silně v tomto ohledu navíc působila skutečnost, že struktura polsko-litevského státu byla svým principem „*uznání odlišnosti*“³² schopna zahrnout ve svém fungování různé právní, náboženské, jazykové i sociální systémy odlišných teritorií. Tato tolerance - moderním slovníkem řečeno multireligiozita a multietnicita – byla sice z velké části zapříčiněna účelovou nutností, poněvadž hranice tzv. Velkého Polska³³ zahrnovaly jazykově i nábožensky notně pestrou směs, již bylo nutno určitým způsobem integrovat, to však roli této vzájemné koexistence v rámci šlechtického společenství nikterak nesnižuje.

Tímto argumentem je možné konstatovat, že akceptace státní formy a příslušnost ke šlechtické pospolitosti představovaly klíčové elementy politického občanství. Vyjádřeno v úvodu charakterizovanou modernistickou koncepcí Benedicta Andersona, bylo pro polské „myšlené společenství“ nezbytně nutné vyznávat identické šlechtické hodnoty a zachovávat povědomí o nich, stejně jak projevovat patriotickou hrdost vůči republikánskému zřízení – Polákem, respektive polským „občanem“, tedy nebyl nutně ten, kdo se narodil do polsky mluvícího prostředí, ale ten, kdo byl ochoten akceptovat svébytný „styl šlechtického života“. Není přitom příliš obtížné dešifrovat v tomto vymezení onu politickou variantu národní identifikace na základě typologie Erica Hobsbawma či Friedricha Meineckeho³⁴, odkazující k vytváření představ společné vzájemnosti na základě loajálních pout vůči státnímu tělesu a ztotožňování národních zájmů s kolektivními zájmy republiky.

---

³¹ Pod termínem konfederace rozumíme šlechtická hnutí (leccdy za součinnosti církve či měst), ustavovaná *ad hoc* za účelem obrany dosavadních práv či protestu vůči jejich narušení, přičemž ve většině případů byl jejich vznik situován do jednoho regionu, odkud se následně tato forma protestu šířila. Konfederace tak vyjadřovaly soudobě chápánou legitimitu odporu vůči panovníkovi v případě, že z jeho strany nebyly respektovány některé z předvolebních zásad. O propracovaném právním postavení této instituce svědčí například skutečnost, že konfederace měly striktně stanoveny zásady svého řízení, když vojenské velení zajišťoval maršálek spolu s hejtmany, zatímco výkonnou moc třímala tzv. *walna rada*, Kutrzeba, Stanisław: *Historia ustroju Polski: w zarysie*: Korona, Poznań 2001, s. 185-186.

³² Termín „acknowledging otherness“ použitý Józefem Gierowskim, cit. dle Bues, Almut: *The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy in the Sixteenth Century*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 66.

³³ Termín, který se vyprofiloval během záborové epochy jako vyjádření úsilí o obnovu polské státnosti v původním rozsahu a hranicích z roku 1772, velmi frekventovaně s tímto pojmem definovali zástupci obou protivných politických táborů na přelomu 19. a 20. století, tedy jak národní demokraté, tak socialisté, ačkoliv jejich představy vnitřního fungování se velmi lišily (viz *kapitoly 2.1.3 a 3.2.3*).

³⁴ Hobsbawmovo rozlišení revolučního a etnického pojetí národa se v podstatě překrývá s Meineckeho dělení na politické a kulturní národy, neboť zatímco první zmíněné vykazují společné historicko-právní vědomí a uznání vlastní státnosti, akcentuje kulturně-etnické pojetí jazyk a „objektivní“ znaky, Meinecke Friedrich: *Weltbürgertum und Nationalstaat*, München 1991.

1.1.2 Šlechtická identita v roli negativní i pozitivní inspirace

Není přirozeně nemístné tázat se na tomto místě po smysluplnosti výše zmíněné politické identifikace pro záborovou epochu, neboť zakládání kolektivní identity na principu přináležitosti ke státnímu celku v podmínkách, kdy suverénní stát neexistoval, se může na první pohled jevit jako pošetilé, respektive nemyslitelné. Úlohu dědictví šlechtické identity však v tomto ohledu není možné chápat v intencích objektivně existující reality, ale spíše ve smyslu hledání optimální definice polské společnosti za situace, kdy „státní zaštitění“ bylo přerušeno – klíčový úkol tak spočíval v zajištění přežití teoretické myšlenky polské státnosti. Stěžejní otázka jinými slovy zněla „jak se zachovat, aby spolu se suverenitou státu neskončila i idea státnosti.“³⁵ S tímto úkolem však úzce souvisela rovněž problematika národní sebereflexe, v níž byla tradice šlechtické identity jednoznačně pasována do role mainstreamového chápání polské společnosti, a to ze zcela jednoduchých důvodů – odlišné koncepce se v okamžiku konce státní suverenity nacházely v začínajících a marginálních pozicích.³⁶

Ne nadarmo charakterizoval Martin Malia – byť v poněkud jiné souvislosti – podstatu polského národa se zaměřením na nižší společenské vrstvy jako „*plebejskou šlechtu, držící se zásady «ničeho o nás bez nás» a vyznávající «zlatou svobodu» svých urozených předků*“³⁷, což lze interpretovat jako tendenci polské společnosti v celé její šíři přejímat vzorce chování a hodnotovou orientaci právě od aristokratické vrstvy. Tato teze však přináší určité úskalí, na něž jsme již upozornili v souvislosti s původním vymezením polského „*demu*“ dle šlechtických měřítek. Jestliže totiž přistoupíme na definici původního politického systému

---

³⁵ Tuto myšlenku vyjádřil v podobném smyslu Andrzej Walicki, když hovořil o státu jako „*artefaktu, stroji bez duše, zatímco národ je společenstvím držícím pohromadě pomocí vůle, pouty společné historie a společným politickým úsilím zachovat, nebo obnovit svou nezávislou státnost...*“, Walicki, Andrzej: National Messianism and the Historical Controversies in the Polish Thought of 1831-1848, in: Sussex, Roland – Eade, J. C. (eds.): Culture and Nationalism in Nineteenth-century Eastern Europe, Columbus 1985, s. 129.

³⁶ Je důležité mít na paměti, že většina zásadních principů šlechtické demokracie a republikanismu byla krátce před definitivním krachem státní existence odmítnuta vnitřní reformou, tzv. Ústavou 3. května z roku 1791, která z politického systému odstranila ty prvky, jež byly vnímány jako zhoubné, mezi jinými například pověstné liberum veto či svobodnou volbu panovníka. Za klíčové narušení ideového konceptu rovnosti aristokratické rovnosti je však třeba považovat především zavedení majetkového cenzu, neboť politická práva byla nyní přidělena na základě pozemkového vlastnictví, což na jedné straně přivedlo do politické sféry řady neurozených měšťanů, na druhé straně však vyloučilo tzv. bosou šlechtu – tedy nemajetné příslušníky s titulem. Je tudíž zřejmé, že dědictví šlechtického republikanismu tvořilo v okamžiku pádu vlastní suverenity podstatnou, nikoli však jedinou koncepci, kterou by bylo možné rozvíjet.

³⁷ „*Nie będzie przesadą stwierdzenie, że ta młoda klasa robotnicza, przynajmniej pod względem swej umysłowości, uderzająco przypomina jakąś gigantyczną plebejską szlachtę, trzymającą się zasady «nic o nas bez nas» i pragnącą «złotej wolności» swych herbowych przodków*“, Malia Martin: Poland's Eternal Return, in: New York Review of Books, 14, 1983, p. 26.

polského prostředí, hovořící o výše zmíněné „*vládě šlechty skrze šlechtu a pro šlechtu*“, dostáváme se k poněkud ožehavému paradoxu, spočívajícím v navazování na ty principy, jež sice byly v rámci vlastního stavu egalitářské, ve vztahu vůči zbytku společnosti však zároveň vysoce exkluzivní. Zygmunt Krasiński charakterizoval tuto specifickou podobu chápání demokracie a uspořádání společnosti jako „*aristokracii bez lidu*“³⁸, čímž de facto vyjádřil omezenost polského pojetí pospolitosti bez jakýchkoli vazeb na neurozené vrstvy. Tato skutečnost by tak ovšem měla logicky vést k oprávněné otázce – jaké vzorce chování, respektive jakou souvislou kontinuitu mohlo toto dědictví šlechtického republikanismu skýtat bezstátní společnosti, jež potřebovala vytvořit vědomí vzájemné sounáležitosti právě u těch vrstev, které se v aristokratickém chápání národa nacházely za hranicemi občanství?

I na tomto místě je dle mého názoru nutné vnímat, že šlechtické tradice v roli symbolického nástroje pro zachování ideje polské státnosti nepředstavovaly ani tak dogmatický soubor „pravd a zásad“, jako spíše určitý předobraz či inspiraci, skutečnost, že původní šlechtické společenství zůstávalo vůči společnosti jako celku exkluzivní, nemuselo představovat nepřekonatelný problém, poněvadž v tomto ohledu nebyla „hlavní otázkou dne“ šíře národního vymezení, ale daleko více konstrukce národní povahy a národního smyslu. Ostatně už v průběhu reformního hnutí, zasazujícího se o podstatné změny politického systému šlechtické republiky, zaznívaly argumenty, hájící nutnost proměny chápání národního společenství – politické reformy tak postupovaly ruku v ruce s demokratizací národní sebeidentifikace. Pregnantně v tomto směru působí například úvahy jednoho z předních ideologů barské konfederace, Michała Wielhorského, jenž se už v roce 1775 zasazoval o rozšíření politických práv na tzv. „*pospółstwo*“, tedy neurozené vrstvy³⁹, velmi podobně pak argumentoval obhájce republikánských svobod, Adam Rzewuski, jenž dokonce volal pro zrušení privilegovaných vrstev tak, aby „*tam kde jsou nyní chłopi a męszané, byli nadále pouze lidé a Poláci*.“⁴⁰ Role šlechty v tomto pojetí tak zůstávala omezena na pozici určitých zkušených elit, majících dlouhodobou zkušenost s praktickou politikou, dle

---

³⁸ Walicki, Andrzej: Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne, Warszawa 1991, s. 13.

³⁹ „...częścią narodu jest również pospółstwo i zasada udziałności narodu powinna pociągać za sobą przyznanie pospółstwu praw politycznych. To pewne iż wyłączenie pospółstwa od uczestnictwa Rządu jest oczywistym wolności pierwiastkowej uwłóceniem...“, cit dle Walicki, Andrzej: Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne, Warszawa 1991, s. 26.

⁴⁰ „O, jakbym żądał, aby żadnej klasy uprzywilejowanych ludzi nie było, aby miasto chłopów i mieszczan byli tylko ludzie i Polacy“, Rzewuski, Adam Wawrzyniec: O naprawie rządu republikańskiego myśli, Warszawa 1790, sv. I, s. 168.

Rzewuského slov však urozený stav již nadále neměl představovat národ sám o sobě, nýbrž jeho reprezentaci – šlechticí aktéři tak měli působit jako zastupitelé národní jednoty⁴¹.

Určité napětí mezi národem jakožto společenstvím šlechty a národem jakožto organickým celkem všech vrstev populace lze potom vysledovat během ideologických sporů o způsob vedení osvobozeneckých snah ve francouzském exilu po porážce listopadového povstání z roku 1831. Zde byla primárně působící štěpná linie monarchismus versus republikánství, zastoupená dvěma výraznými osobnostmi polské iredenty – Adamem Jerzym Czartoryským a Joachimem Lelewelem, paralelně prostoupena neshodami o interpretaci národního vymezení. Zatímco první tábor zastával vcelku jednoznačný pohled, spočívající v privilegované roli urozených vrstev jakožto hlavních uchovatelů původních polských tradic⁴², kritizovali radikální demokraté pod Lelewelovým vedením tuto optiku z anti-aristokratických pozic, argumentující zhoubnou kontinuitou mezi šlechtickou demokracií, paralyzující stát a mající za důsledek konec suverenity, a zachováváním klíčového akcentu šlechtické identity právě při snaze o moderní národní emancipaci⁴³.

Ačkoliv na první pohled je tedy možné tento politicko-ideologický spor o pojetí národa možné interpretovat jako přijetí šlechtické identity versus její odmítnutí, není jednoduché se při bližším zkoumání ubránit dojmu, že obě koncepce nacházely určité styčné body, vyplývající právě ze společného aristokratického dědictví. Tato teze nachází svou oporu například v ambivalentním charakteru výroků Mauryce Mochnackého, polského publicisty, jemuž se podařilo zaznamenat průběh listopadového povstání. Ten na jedné straně výrazně obhajoval právo šlechtického stavu na vůdčí pozici v národě, když argumentoval, že jedině tradice šlechtického republikanismu se zasloužila o přežití polské národní myšlenky v podmínkách neexistence nezávislého státu⁴⁴, na druhé straně však vcelku nepokrytě hovořil

---

⁴¹ Tamtéž, sv. II, s. 107.

⁴² Walicki, Andrzej: *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991, s. 30.

⁴³ Walicki, Andrzej: *National Messianism and the Historical Controversies in the Polish Thought of 1831-1848*, in: Sussex, Roland – Eade, J. C. (eds.): *Culture and Nationalism in Nineteenth-century Eastern Europe*, Columbus 1985, s. 131.

⁴⁴ Mochnacki zastával názor, že v případě rozšíření koncepce absolutní monarchie v polském prostředí ještě během trvání suverénního státu by se konec státnosti automaticky rovnal konci ideje polského národa, poněvadž by se zde nenacházela společenská skupina, která by byla schopná tuto myšlenku uchovat. V okamžiku, kdy by jediným nositelem polské státní suverenity byl panovník a nikoli šlechtická pospolitost, došlo by k zániku onoho politického pojetí národního společenství, v důsledku čehož by během záborové epochy zkrátka nebylo na co navazovat. Z toho důvodu bylo dle Mochnackého třeba přisoudit šlechtické identitě klíčové postavení, Mochnacki, Maurycy: *Pisma wybrane*, Warszawa 1957, s. 358-359.

o nutnosti určité společenské solidarity, projevující se v existenci dvou pilířů polského národa – šlechtického a *chłopského*⁴⁵.

Podobně pak i již zmiňovaný Joachim Lelewel, vyjadřující se jinak o šlechtickém elementu s notným despektem, přejímal ve svých vizích principy, jejichž existence by bez „zatížení aristokratickou minulostí“ nebyla myslitelná. Velmi pregnantně se tato skutečnost projevuje na těch místech, kdy se Lelewel snažil postihnout ideální vizi polského národa a odmítal úvahy o stěžejní roli jazykové příbuznosti – například svým apelem, aby se polský národ neptal na to, jakým jazykem kdo mluví, či jaké vyznává náboženství, neboť „*występuje-li jménem lidu, pójedeme s nim społecznie jako s bratem*.“⁴⁶ Ani v tomto případě není příliš obtížné rozeznat odmítnutí etnicko-jazykového pojetí, které v polském prostředí začala šířit skupina osvícenských intelektuálů v čele s Franciszkiem Jezierským⁴⁷, a identifikovat naopak akceptaci politické koncepce moderního národa, opírajícího svou vzájemnost v první řadě o ochotu společného jednání. Jak sám Lelewel přiznával, byla archaická *Rzeczpospolita* z jeho pohledu tvořena jakýmsi multietnickým národem, složeným z několika národností, a v podobných intencích bylo dle jeho vize žádoucí, aby se vyvíjela i moderní podoba polského národa. Optimálním cílem měl tedy být nikoli triumf národnosti, ale komplexního národa jako celku, tak, aby každý jeho příslušník mohl tvrdit, že je například „*gente Lithuanus, natione Polonus*“⁴⁸, přirozeně za předpokladu co nejširšího vymezení volebních a politických práv⁴⁹.

---

⁴⁵ „*Chłop i szlachcic otóż dwa główne pierwiastki Polski. Obadwa stanowią jedną całość. Komu by przyszło na myśl rozerwać tę całość i interesa dwóch składających ją części postawić jeden naprzeciw drugiego tak, ażeby walczyły ze sobą wsród walki z wspólnym zewnętrznym nieprzyjacielem, ten bez wątpienia dogodziłby Moskwie, ale nie Polsce.*“, cit. dle Szacki, Jerzy: *Ojczyzna. Naród. Rewolucja. Problematyka narodowa w polskiej myśli szlacheckorewolucyjnej*, Warszawa 1962.

⁴⁶ Lelewelovým vysněným ideálem bylo Polsko, v němž „*nie byłoby żadnej różnicy między ludami: Polskim, Litewskim, Niemieckim, Żmudzkim, Ruskim, z których jest złożona...nie odróżniają synów Polski, czy on ruskim, czy polskim, czy litewskim przemawia językiem i jakiegokolwiek jest wyznania, skoro z wami działa, w imię ludu występuje, idźcie z nim wspólnie jak z bratem...*“, Lelewel, Joachim: *Mowy i pisma polityczne*, Poznań 1864, s. 558.

⁴⁷ Jezierského prizmatem zněla základní definice národa následovně: „*naród jest zgromadzeniem ludzi mających jeden język, zwyczaje i obyczaje zawarte jednym i ogólnym prawodawstwem dla wszystkich obywatelów*“, Jezierski, Franciszek Salezy: *Wybór pism*, Warszawa 1952, cit. dle Walicki, Andrzej: *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991, s. 45.

⁴⁸ Walicki, Andrzej: *National Messianism and the Historical Controversies in the Polish Thought of 1831-1848*, in: Sussex, Roland – Eade, J. C. (eds.): *Culture and Nationalism in Nineteenth-century Eastern Europe*, Columbus 1985, s. 129.

⁴⁹ Lelewel přitom v těchto otázkách zacházel až tak daleko, že vystupoval jako nesmlouvavý kritik Ústavy 3. května, a to právě z důvodu zavedení majetkového cenzu, jenž byl z jeho pohledu pro demokratickou společnost nepřijatelný. I v tomto ohledu tak přední zastávce polské nezávislosti v lecčems bezděčně navazoval na původní myšlenky egalitarismu v rámci nobilitního společenství, ačkoliv on sám argumentoval oblíbeným mýtem o přirozené demokratické povaze Slovanů, jíž dokládal například „republikánským“ zřízením původních ruských měst, Tamtéž, s. 131; srov. Bronowski, Franciszek: *Idea gminowładztwa w polskiej historiografii*, Łódź 1969.

V tomto směru tak lze konstatovat, že dědictví šlechtické identity ve smyslu interpretace polské pospolitosti výrazně ovlivnilo i ty politické směry, jež byly vůči „aristokratickému diskurzu“ primárně vymezeny.

Ještě v jednom podstatném ohledu je ovšem třeba přiznat šlechticko-republikánskému odkazu výraznou úlohu. Jestliže jsme spolu s Maurycy Mochnackim přisoudili šlechtickým loajálním vazbám vůči státu, ztotožňujícím individuální blaho s blahem šlechtické obce a zájmem republiky, ústřední roli při schopnosti zachování národního povědomí i přes tragický osud suverenity, je příhodné se u této teze na chvíli zastavit. Argument směřující k absenci jakýchkoli obranných mechanismů v případě přítomnosti absolutistických tendencí v polském politickém prostředí se sice může jevit poněkud přehnaně, neoddiskutovatelnou však zůstává stěžejní role proti-autoritativní politické kultury šlechtického společenství při neochotě jednotlivých záborových elit smířit se s daným status quo. Jak si při své interpretaci vzorců politického chování všiml Janusz Tazbir, je možné vysledovat přímou kontinuální linii mezi odporem polské nobility vůči centralizované moci panovníka a obavami z domácího *absolutum dominium* na jedné straně a nechutí vůči autoritě cara, respektive císaře na straně druhé.⁵⁰

Tato odbojná pozice přitom vyplývala z výše uvedených anti-autoritativních tendencí šlechtického étosu, jejichž nejpregnantnějším vyjádřením zůstávala po dlouhou dobu existence republiky procedura tzv. *liberum veto*⁵¹, umožňující každému jednotlivému delegovanému poslanci zastavit rozhodovací proces v důsledku individuálního nesouhlasu, což v konci mohlo vést k naprosté paralyzaci parlamentních jednání. Ačkoliv by se na první pohled mohlo zdát, že tento specifický nástroj protestu byl příznakem jakéhosi vyhroceného „polského individualismu“, domnívám se, že tato úvaha svádí charakteristiku šlechtického ideového dědictví „na scestí“, neboť tehdejší individuální nesouhlas zkrátka není možné vnímat prizmatem moderní doby. V souladu s pospolitým vnímáním šlechtické obce je naopak nutné chápat *liberum veto* jako symbol kolektivního pojetí společnosti, poněvadž žádný dílčí projev nesouhlasu nebyl chápán jako akt individuální vůle, ale naopak jako

---

⁵⁰ „Konserwatyzm zamieniał się na przywiązanie do przeszłości i tradycji narodowej, a dawna opozycja wobec władzy centralnej i niechęć do absolutyzmu znajdowały ujście w antycarskiej czy antycesarskiej postawie...“, Tazbir, Janusz: *Kultura szlachecka w Polsce*, Warszawa 1978, s. 71-72.

⁵¹ Právě tento politický nástroj šlechtické demokracie se stal hlavním neuralgickým bodem sporu mezi zastánci a kritiky polského zřízení, poněvadž *liberum veto* na jedné straně zajišťovalo výraznou váhu všem zúčastněným poslancům a de facto vedlo k zásadě jednomyslnosti, na druhé straně však fatálně oslabovalo exekutivní i legislativní moc. Blíže viz dílo klasika výzkumu polského politického systému Władysława Konopczyńskiego, Konopczyński Władysław: *Liberum veto. Studium porównawczo-historyczne*, Kraków 1918.

varovné znamení nedostatku kolektivní vůle pro společné jednání. Při rozhodovacím procesu byl každý poslanec vnímán jednak jako delegát určitého regionu a jednak jako člen šlechtické obce, v žádném případě však jako soukromá osoba, hájící sobecký zájem – v politické diskusi se proto jednalo o hledání jakési „rousseauovské“ obecné vůle a nikoli o sladňování jednotlivých zájmů.

Zastávám názor, že právě v tomto ne-individualistickém chápání protestu a kolektivním vnímání politických záležitostí je možné spatřovat další výrazný odkaz původní šlechtické identity pro nástroje moderní polské politiky, hledající své národní vymezení. V tomto smyslu lze poměrně dobře využít typologii Benjamina Constanta, jenž se pokusil rozlišit typ tzv. „archaické“ svobody⁵², nacházející určité společné znaky s pozitivním vymezením této hodnoty v díle Isaiaha Berlina.⁵³ Politické postoje polských elit až do klíčového mezníku v podobě neúspěšného povstání v roce 1863 je totiž vhodné interpretovat v intencích obou těchto výše zmíněných koncepcí, a to s důrazem na odlišení kolektivního a privátního zájmu. Zatímco Constantova novodobá (respektive Berlinova negativní) svoboda vychází z individuálního pohledu a ptá se po hranicích, v rámci nichž je jedinec sám sobě pánem a osvobozen od zásahů státu, spočívá „archaická“ (Berlinova pozitivní) svoboda v míře, v jaké je občan státu schopen podílet se na jeho řízení, tedy v rozsahu jeho politických práv a politické aktivity. Konflikt této republikánsko-demokratické svobody se svobodou liberálně-individualistickou byl přitom dle principů šlechtické republiky řešen ve prospěch první zmíněné, což se ostatně projevilo i v případě dlouhodobé nespokojenosti se záborovým stavem. Jestliže tak během 19. století v jednotlivých polských oblastech trvale nepřevládł loajalismus vůči záborovým mocnostem, nabízející se ať už v důsledku sociálních ústupků či ekonomického progresu⁵⁴, lze za jednu z příčin označit právě silnou roli republikánského odkazu a kolektivního vnímání svobody.

---

⁵² Constant, Benjamin: *O wolności nowoczesnej w porównaniu z wolnością starożytnych*, Warszawa 1819, cit. dle dle Walicki, Andrzej: *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991, s. 15.

⁵³ Berlin, Isaiah: *Čtyři eseje o svobodě*, Praha 1999, s. 219-234.

⁵⁴ Zřejmě nejnapadnější pokus v tomto ohledu představovala dlouhodobě příznivá politika ruských kruhů vůči polskému venkovu, jež se projevila výhodnějšími podmínkami při odstranění nevolnického systému než v domácích ruských oblastech (polští rolníci se na rozdíl od ruských nebyli nuceni vykupovat), Chmielewski, Edward: *The Polish Question in the Russian State Duma*, Knoxville 1970, p. 13.

1.2 Vývojové tendence polské politiky po roce 1863

Rok 1863 bývá v polské historiografii tradičně vnímán jako rozhodující předěl mezi epochou romantických pokusů o vydobytí nezávislosti radikální násilnou cestou (tzv. *insurekcje*) a érou, v níž hlavní slovo získal pragmatismus spojený s úsilím o vzájemnou koexistenci záborových režimů zároveň s možností přetrvání polské identity.⁵⁵ Ačkoliv hlavní příčinu tohoto ideového a taktického přerodu lze přirozeně spatřovat v přímé reakci na zdrcující vojenskou porážku a ve skutečnosti, že lednové povstání bylo na rozdíl od předchozích od počátku nachýlené k fiasku⁵⁶, je třeba za tímto - vůči revolučnímu diskurzu nepříznivým - vývojem hledat i dlouhodobější tendence, nesouvisející pouze s vnitřními podmínkami polských záborů. Adam Bromke si v tomto ohledu všímá tří klíčových faktorů, jež měly pro změnu doposavad uplatňovaných principů zásadní význam, kromě výše uvedeného krachu ozbrojeného povstání tak zmiňuje ještě mocenský nárůst německého nebezpečí (vyjádřeného pozdějšími obavami z „Drang nach Osten“) a roli značných deziluzí, s nimiž se musely polské elity vypořádat ve vztahu vůči nesplněným očekáváním západní - především pak francouzské - zahraniční pomoci⁵⁷.

Připustíme-li, že mezinárodní ohlas polských snah sehrával jednu z nejpřednějších rolí ve strategiích polských aktérů, je třeba konstatovat, že rok 1863 znamenal i selhání zvolené taktiky – původní slibné záblesky pomoci zvenčí se nenaplnily, aktivita západních velmocí byla omezena pouze na formu stížností a deklarací, což sice do jisté míry ruskému postupu svazovalo ruce, ale nemohlo porážce povstání zabránit. V taktické hře o to, zda velmoci při ruském zásahu vojensky intervenují či ne, vsadila ruská strana na předpoklad, že rozpoutání mezinárodního konfliktu kvůli Polákům nehrozí, a tak mohl v září šéf ruské diplomacie Alexandr Gorčakov konstatovat, že polská otázka je pro mezinárodní pole mrtvá.⁵⁸ Této skutečnosti si navíc začínali být vědomi i samotní aktéři polské politiky, kteří se smiřovali

⁵⁵ srov. např. Kieniewicz, Stefan - Zahorski, Andrzej - Zajewski, Władysław: *Trzy powstania narodowe: kościuszkowskie, listopadowe i styczniowe*, Warszawa 1994.

⁵⁶ Valná většina historiků se v tomto směru shoduje, že povstání bylo do značné míry spontánní a vzhledem k faktické absenci revolučního centra i prachmizerně vedené, Norman Davies například hlavní problém spatřuje ve skutečnosti, že v době povstání již v Království nefungovala žádná polská volená instituce, ani autonomní armáda, kvůli čemuž bylo nutné vojenské operace omezit na guerrilovou dobrovolnickou formu bez reálnějších šancí jak na vojenský tak politický úspěch, viz Davies, Norman: *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*, Praha 2001, s. 169; Kieniewicz, Stefan - Zahorski, Andrzej - Zajewski, Władysław: *Trzy powstania narodowe: kościuszkowskie, listopadowe i styczniowe*, Warszawa 1994.

⁵⁷ Bromke, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967, p. 10.

⁵⁸ „...v tento bezútešný moment byla polská otázka z hlediska mezinárodní pozornosti Gorčakovem označena za mrtvé téma. V odpovědi na třetí stížnost Sil podal ohrazení, že car odmítá vyjednávat s Poláky, dokud povstání nebude potlačeno...“, Reddaway, W. F. (ed.): *The Cambridge history of Poland. From Augustus II to Pilsudski (1697-1935)*, New York 1971, p. 382. (překlad J. K.)

s krutým faktem, že „polská otázka“, představující od napoleonských dob jednu z primárních záležitostí mezinárodní agendy, se pomalu, ale jistě stává čistě vnitropolitickou problematikou jednotlivých záborových mocností. Výstižně toto vědomí vyjádřil například bývalý exponent romantického úsilí o nezávislost, Józef Kraszewski, hovořící o tom, že „*polská zahraniční politika dnes není na pořadu dne*“, neboť „*mezi evropskými národy, bez ohledu na otevřené či skryté nepřátele, dnes není nikoho, kdo by s námi bratrsky soucítil.*“⁵⁹

V souladu s tímto koncem internacionalizace polské otázky postupovala i oficiální snaha ruských mocenských kruhů o postupné vymizení idejí polské státnosti skrze potírání jakýchkoli symbolů odkazujících k národní identitě. Příznačně se toto úsilí promítlo do jednoho z nejrazantnějších porevolučních kroků ruského impéria – hrdé a do značné míry suverénní označení Polské království v roce 1874 zmizelo a bylo nahrazeno termínem *Privislinskii kraj* či *Privislinskie gubernie*⁶⁰. S touto kompletní „depolonizací“ doposud částečně svébytné Kongresovky souvisely i markantní zásahy do způsobů politického řízení země, instituce jako Státní sekretariát Polského království či Státní rada byly zrušeny, v roce 1876 byl zaveden ruský soudní systém spadající přímo pod ministerstvo spravedlnosti, fatální důsledky pak s sebou neslo zavedení ruštiny jako jediného oficiálního jazyka a s tím spojená rusifikace vzdělávacího systému⁶¹. Jak mezinárodní nepřízeň, tak stupňované represe ze strany ruské a pruské, respektive německé vlády⁶² tedy nutily představitele polských národních snah k postupnému vyrovnání se s nastalou situací, a to zejména výše zmíněnou změnou taktiky, či přímo kompletním přehodnocením dosavadních přístupů.

---

⁵⁹ Kraszewski, Józef: Z roku 1869 Rachunki, Dresden 1870, s. 38.

⁶⁰ Chmielewski, Edward: The Polish Question in the Russian State Duma, Knoxville 1970, p. 15.

⁶¹ Nenáviděným symbolem rusifikace země se v osmdesátých letech stal především generální gubernátor Josif Gurko, jenž se postaral o odstranění polštiny ze všech úrovní státní administrativy i soudnictví. Přestože se jednalo o krok, který byl citelným zásahem do polské identity v symbolické rovině, byly neméně bolestné i praktické dopady, neboť polská inteligence byla najednou odstraňována z úředních míst a nahrazována ruský mluvícím obyvatelstvem, což pro polskou populaci znamenalo mnohem složitější možnosti hledání lukrativních pracovních míst, srov. Jedlicki, Jerzy: Kwestia nadprodukcji inteligencji w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym, in: Czepulis-Rastenis, Ryszarda (ed.): Inteligencja polska pod zaborami, Warszawa 1978, s. 220.

⁶² Přestože je třeba dosah roku 1863 a krachu lednového povstání jakožto klíčového zlomu polské politiky vnímat pro všechny záborové oblasti, nelze nevnímat, že rakouská část bývalého polského státu (tedy především Halič) vykazovala při komparaci s ostatními záborů specifické odlišnosti, vyvěrající především z velmi umírněného přístupu rakouské vlády a její snahy o získání politických partnerů v místní haličské šlechtě (viz níže). Jestliže tedy hovoříme o změnách v koncepcích a taktikách polských elit po roce 1863, je možné tento fenomén vztáhnout na všechny oblasti, s nimiž bylo v polském národním diskurzu počítáno (tedy i na území v rukách Rakouska), zároveň je však potřeba si uvědomit, že hlavní centrum politických snah zůstávalo právě v ruském prostředí.

1.2.1 Trojloajalismus

Zřejmě nejprůmějším důsledkem neúspěšné politicko-ideologické linie „předlednového“ vývoje a následné povstalecké katastrofy, se stal zrod specifické koncepce tzv. *trojloajalismu*, jež sice v mnohém navazovala na předchozí úsilí umírněných politiků, hledajících možnost vzájemné dohody se záborovými mocnostmi⁶³, svým úsilím stát se jakousi oficiální doktrínou však pro dosavadní politické prostředí představovala razantní změnu. Za podstatný rys všech směrů, jež se po roce 1863 pokoušely o nové zakotvení polských aspirací - bez ohledu na jejich ideové či taktické rozdíly – je nutné označit významné omezení snah o akutní, překotná a nesmlouvavá řešení a jejich nahrazení jakýmsi smířlivým pragmatismem. V tomto směru se lze zcela ztotožnit s názorem, že postupná oscilace na idealisticko-realistické škále byla po lednovém povstání jednoznačně vychýlena ve prospěch realismu, neboť valná většina aktivních polských představitelů začala namísto „*přetváření reality dle představ vlastní politiky uzpůsobovat politiku okolní realitě*“.⁶⁴

Hovoří-li v této souvislosti britský historik Norman Davies o čtyřech rozdílných tradicích polského přístupu vůči záborovým režimům, vyjádřených v podobě *loajalismu*, *odporu*, *smíření* a *emigrace*⁶⁵, je polednový vývoj možné identifikovat se vzrůstem první a třetí z těchto tradic, tedy obratem polské společnosti k loajalitě a smíření. Ačkoliv ideový obsah obou těchto pojmů může být do značné míry vnímán totožně, existuje mezi nimi striktní dělicí linie, vyjádřená vznikem dvou odlišných koncepcí – výše zmíněné zásady trojloajalismu na jedné a pozitivistického směru na druhé straně.

⁶³ Hlavní figurou tohoto „*ugodového*“ směru polské politiky byl v padesátých letech 19. století zejména hrabě Aleksander Wielopolski, jenž se na základě negativní historické zkušenosti s listopadovým povstáním z roku 1831 a následně i s přístupem rakouské vlády vůči polské otázce stal zaníceným příznivcem řešení polského problému v rámci ruského impéria. Jeho představa vztahu polských zemí vůči Rusku přitom vycházela z poněkud paradoxního pojetí pozice polského národa, jenž se jeho prizmatem sice poddával carovi, ale činil tak zcela dobrovolně, což tedy znamenalo, že se Poláci nacházeli pod absolutistickou vládou, sami však byli svobodnými muži. Tuto zarážející skutečnost dokládá Wielopolského výrok adresovaný carovi: „*Přicházíme k tobě jako k nejušlechtilejšímu z našich nepřátel, abychom se vzdali... Byli jsme otroky na základě mocenského práva, nyní však nad námi získáváš nové právo. Vzdáváme se ti jako svobodní muži...*“, cit. dle Bromke, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967, p. 8-9.

⁶⁴ Tato formulace odráží mou parafrázi slavné věty Edwarda Hallea Carra, charakterizující základní rozdíl mezi idealistickým a realistickým paradigmatem: „*...linie mezi těmi, kteří si představují, že se svět přizpůsobí jejich politice a těmi, kteří navrhuji svou politiku tak, aby se přizpůsobila realitě světa...*“, Carr, Edward Hallet: *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, New York 1964, p. 11.

⁶⁵ Davies tyto odlišné koncepce dále specifikuje, neboť například tradice odporu na sebe mohla brát různé podoby, sahající od formálních protestů až k praxi ozbrojených povstání nejradikálnějších *insurekjonistů*. Velký problém při charakteristice jednotlivých taktických proudů navíc představuje skutečnost, že mezi nimi mohlo docházet k vzájemnému překrývání či směšování názvů. Loajalismus tak býval často konotován s realismem, zatímco tradice odporu s romantismem, zřejmě nejproblematictější vymezení se však odehrávalo mezi pojmy loajalismus a smíření, jejichž obsah může na první pohled splývat, Davies, Norman: *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*, Praha 2001., s. 179-193.

Určitý paradox a zároveň i slabina trojloajalistické politiky přitom spočívaly ve skutečnosti, že se její realizátoři (především skupina tzv. konzervativních stańczyků⁶⁶) vytrvale odmítali hlásit k teoretickým tvůrcům této koncepce, poněvadž jejich teze leckdy balancovaly na hraně mezi taktickým hájením polských zájmů skrze přizpůsobení a něčím, co bylo možné označit za otevřenou „kolaboraci“.⁶⁷ Stoupenci trojloajalismu tak sice chránili vlastní pozice před případným zprofanováním v očích polské společnosti, na druhé straně ale přicházeli o důležité ideové zakotvení, neboť představa smířlivého postupů všech záborových částí vůči dané velmoci výměnou za zisk určitých ústupků mohla být sice lákavá, bez dlouhodobější perspektivy však rozhodně ne dostatečná. Trojloajalismus tak nepřiznaně vycházel především z písemných představ historika Antoni Walewského, jenž býval v kruzích polské inteligence vcelku po právu označován za „ultraroajalistu“.⁶⁸

Otázka kontinuity polské politiky byla přitom Walewského pohledem příznačně odmítána z důvodů nízké úcty k autoritám a „*anarchických sklonů*“, symptomaticky se v tomto směru jevil zejména výrok, hovořící o „*opozici jako nemoci polského národního charakteru*“.⁶⁹ Z tohoto důvodu příliš nepřekvapí, že Walewski i přes konzervativní pozice zastával ve vztahu k tradičním šlechtickým hodnotám velmi rezervované postoje, neboť za příčiny rozpadu státní suverenity označoval kromě velmocenských intrik výše zmíněnou anarchickou povahu šlechtického společenství⁷⁰, které obhajobou demokratického zřízení podkopávalo panovnickou autoritu. V tomto bodě se ovšem koncepce trojloajalismu ožehavě dotýkala soudobých problémů, neboť za explicitním historickým sporem o povahu šlechtické republiky vedla implicitní linie dilematického přístupu vůči záborovým mocnostem – kritikou nedostatečné úcty k domácí královské autoritě Walewski de facto nabádal k uznání autorit současných. Tato skutečnost vystupuje na povrch ještě zřetelněji v autorově elaborátu,

---

⁶⁶ blíže viz Król, Marcin: *Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku*, Warszawa 1985, s. 225-232.

⁶⁷ Takřka až hysterickou reakci v tomto ohledu představovaly dobové úvahy o „rozpuštění polské národnosti v ruském moři“, tak jako v případě Kazimierza Krzywického, bývalého spolupracovníka hraběte Wielopolského, jenž krátce po povstalecké katastrofě vyjádřil přesvědčení, že „*pouze skrze splynutí s ruským národem můžeme doufat ve významné společenské úspěchy...*“, cit. dle Feldman, Wilhelm: *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864-1914*, Warszawa 1933, s. 137.

⁶⁸ Walewského historiografické dílo bylo vcelku hojně kritizováno, tak jako v případě knihy *Historia Wyzwolenia Polski* za Jana Kazimierza, jejíž recenze v plátku *Przegląd Polski* akcentovala právě přílišné tkvění na konzervativní filozofii, *Przegląd Polski*, 1, 1866, p. 466.

⁶⁹ Walewski, Antoni: *Philosophy of Polish History*, Kraków 1875, s. 226.

⁷⁰ „*Padli jsme ani ne tak důsledkem vnitřní paralýzy, ale kvůli intrikám a trikům nepřátelských velmocí...jak aristokracie, tak demokracie však přispěly k polskému osudu, první podkopala prestiž monarchie a ta druhá vedla k anarchii...*“, cit. dle Ludwikowski, Rett: *Continuity and Change in Poland: Conservatism in Polish Political Thought*, Washington 1991, p. 188.

věnovaném „filozofii polských dějin“, v němž se Walewski nerozpakoval titulovat ruského cara a rakouského císaře jako „*legitimní polské krále*“ a zpětně spekoval o jejich dobrých úmyslech.⁷¹ „Třešničku na dortu“ této historické manipulace pak představovalo tvrzení, dle něhož díky neúspěšnému lednovému povstání stoupla popularita cara Alexandra u polské společnosti na maximum, neboť Poláci si konečně uvědomili, že život je lepší pod rozhodnou autoritou, než pod anarchií povstalců. Ze všech těchto postřehů tak celkem logicky vyplynula Walewského definice trojloajalismu, hovořící o nutnosti otevřených projevů přízně vůči Františku Josefovi I. i Alexandru II. (v otázce loajality k pruskému králi zůstával autor v důsledku výrazného protipolského kurzu německé politiky diplomaticky rezervovaný).⁷²

Ačkoliv trojloajalismus svým načasováním vhodně zapadal do atmosféry smířlivé a pragmatické politiky vůči záborovým mocnostem, svou hlavní aspiraci stát se „mainstreamovou“ celonárodní doktrínou nenaplnil. Domnívám se, že výraznou roli v nepříliš rozšířené akceptaci sehrála přílišná servilnost a aktivita, poněvadž loajalismus tak, jak si ho představoval okruh Walewského příznivců, rozhodně překračoval hranice pouhého smíření či rezignace a nabízel taktiku otevřené spolupráce. K tomuto faktu ostatně kriticky poukazovala i část demokraticky smýšlejících intelektuálů, jež v zásadě přijímala loajalistické teze o nutnosti kulturního uchování národa pomocí každodenní práce bez politických aspirací, zároveň však rezolutně odmítala vyjadřovat souhlasné postoje vůči záborovým velmocím.⁷³ Jedinou oblastí, kde loajalismus v určité modifikaci (nikoli v původní Walewského vyhrčené podobě) nacházel příznivé ohlasy, tak zůstávala rakouská Halič, již bylo v rámci habsburského impéria zajištěno specifické výsadní postavení⁷⁴, velkou roli navíc sehrával fakt výrazné početnosti zdejší šlechty, která si byla schopna zajistit politickou převahu.⁷⁵

---

⁷¹ Kateřina II. zde tedy vystupuje jako panovnice, jež protestovala proti dělení Polska, Alexandr I. jako bojovník za obnovu Polského království Mikuláš I. jako car, jenž byl zrozen pro to, aby se stal polským králem, cit. dle tamtéž, p. 189.

⁷² „*Ve skutečnosti, po všech zlomech, kterými národ prošel, můžeme dojít k přesvědčení, že nejlepší diplomacií pro Polsko je loajalismus, který již je otevřeně manifestován vůči Františku Josefovi a zřídka, ale stále víc a víc i vůči Alexandru II. A dokonce i kdyby loajalita nemohla být projevna vůči Prusku, které se rouhá Bohu, nalezne národ nejlepší diplomaci v rezignaci...*“, Walewski, Antoni: *Philosophy of Polish History*, Kraków 1875, s. 226.

⁷³ viz *Nowa Reforma*, 1. březen 1885.

⁷⁴ Ve prospěch haličské země byl zřízen tzv. ministr-krajan, hájící u ministra vnitra polské zájmy, krom toho oblast disponovala zemským sněhem ve Lvově, do jehož řad bylo i přes volební reformu z roku 1907 voleno dle kuriálního systému, což dobře svědčilo o mocenském vlivu zdejší aristokracie, srov. Grünberg Karol: *Polskie koncepcje federalistyczne 1862-1918*, Warszawa 1962; Vavřínek, František: *Státní zřízení království a zemí na říšské radě zastoupených*, Praha 1908.

⁷⁵ Viz Górczyński, Sławomir: *Nobilitacje w Galicji w latach 1772-1918*, Warszawa 1997, s. 5-52.

1.2.2 Pozitivismus a organická práce

Pokud jsme na základě Daviesovy typologie rozdílných tradic polských přístupů vůči okupačním mocnostem určili za dvě hlavní „polednové“ linie úsilí o *loajalismus* a *smíření*, je na čase věnovat se druhé z těchto tradic, jejíž stoupenci se velké míře formovali právě z výše uvedených intelektuálních kruhů, pro něž byla příznačná ochota omezit národně-formativní snahy na mimopolitickou rovinu, zároveň však odpor vůči přímé spolupráci se záborovými režimy. Hlavním aktérem tohoto zaměření, kombinujícího apely na pozvednutí kulturní úrovně polské sounáležitosti se zásadou pokojného soužití bez provokativních snah vůči stávajícím vládám, se stala zejména skupina žurnalistů, sdružených kolem varšavského periodika *Przegląd Tygodniowy*, založeného v roce 1867⁷⁶.

Toto intelektuální hnutí v lecčems navazovalo na dosavadní snahy již zmiňované krakovské historické školy, snažící se o přehodnocení historiografické interpretace vůči vlastní minulosti na základě kritického přístupu, varšavská skupina však zamýšlela neomezit obdobné přístupy pouze na oblast vědy, ale využít jich pro moderní koncepcí vývoje polské společnosti. Jestliže historická škola Józefa Szujského a Michała Bobrzyńskiego tedy požadovala odmítnutí dosavadních trendů v historiografii, hlásali varšavští intelektuálové pod vedením Aleksandra Świątochowského⁷⁷ naprostou rozluku s tradičními politickými přístupy polských elit, což jejich vůdčí činitel vyjádřil strohým zvoláním na adresu starších generací: „*wszystkie pęta między nami są zerwane*“.⁷⁸

Hlavním úsilím Świątochowského uskupení se stalo jakési „vysvobození“ polské společnosti ze zajetí tradičních schémat v duchu romantismu či aristokratického republikanismu a nalezení takových intelektuálních prostředků, pomocí nichž by bylo možné překonat polskou kulturní i ekonomickou zaostalost a skrze toto nepochitické utužení národní

---

⁷⁶ Snyder, Timothy: *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905)*, Cambridge 1997, p. 15.

⁷⁷ Tato čelní osobnost polské politiky i filozofie přelomu 19. a 20. století na sebe převzala hlavní odpovědnost za program tzv. pozitivistů – výše zmíněné skupiny varšavské inteligence – publikováním legendárního článku „*My i Wy*“ v *Przeglądu Tygodniowym*, na jehož stránkách byly vytyčeny hlavní zásady nového směru pozitivistické politiky. Świątochowski se však z centra pozornosti neztratil ani v době, kdy byl fenomén varšavských pozitivistů již dávno za zenitem, v roce 1905 se stal předním iniciátorem a zakladatelem Pokrokově-demokratické strany (*Stronnictwo Postępowo-Demokratyczne*), jež úzce spolupracovala s hlavním tahounem polské pravicové politiky – Národní demokracií, odmítala však její vyhrančený nacionalismus, hraničící s rasismem, srov. Rudzki, Jerzy: *Aleksander Świątochowski i pozytywizm warszawski*, Warszawa 1968.

⁷⁸ cit. dle Kukiel, Marian: *Dzieje Polski porzecznej, 1795-1921*, London 1969, s. 392. Blíže ke sporu mezi tradičním a pozitivistickým paradigmatem srov. Jaszczuk, Andrzej: *Spór pozytywistów z konserwatystami o przyszłość Polski, 1870-1903*, Warszawa 1986.

existence jednou vyhlásit nezávislost⁷⁹. Již na první pohled je zde zřetelná odlišnost mezi těmito postulovanými cíli a koncepcí trojloajalismu, poněvadž zatímco loajalisté na myšlenku celonárodní emancipace výměnou za socio-ekonomický rozvoj dílčích záborů rezignovali, neztrácela varšavská skupina ze zřetele konečný cíl svých snah, a tím byla právě národní nezávislost. Na rozdíl od dosavadního osvobozenického úsilí však bylo zapotřebí vzdát se očekávání „světlych zítřků“ tady a teď a skrze smíření se s daným stavem usilovat o uchování národní identity postupnou cestou. Jestliže však bylo ze strany varšavských intelektuálů odmítnuto dědictví domácí politiky, stála skupina před nelehkým úkolem nalezení odlišného inspiračního zdroje.

V souvislosti s nebývalým boomem vědeckého chápání světa⁸⁰ se tímto novým nástrojem emancipace polské společnosti stal v očích varšavské skupiny módní filozofický směr pozitivismu, od něhož intelektuální uskupení ostatně převzalo označení pro vlastní ideové úsilí, nazývané jako „varšavský pozitivismus“. Převzetí názvu a částečně i obsahu západního myšlenkového proudu mělo jednoznačně poukázat na novou zahraniční orientaci polské společnosti, skutečnost, že šlo v první řadě o demonstrativní akt, dokládá ostatně i účelová interpretace původního konceptu Augusta Comta. Zatímco v jeho pojetí byl totiž pozitivismus primárně filozofickou koncepcí odlišení pozitivně daného, tedy reálně existujícího od imaginárního⁸¹, chápali varšavští pozitivisté svou koncepci převážně v politických intencích, jako přístup k praktickým problémům ve společnosti, které je třeba řešit pragmaticky za pomoci vědy a nikoli vizionářským utopismem – pozitivismus tak v polském prostředí reprezentoval především odpor vůči romantismu.⁸²

I přes své typizované označení měl navíc varšavský pozitivismus spíše než k dílům Augusta Comta mnohem blíže k myšlenkám Herberta Spencera, považujícího společnost za samoregulační a harmonicky fungující organismus.⁸³ Ústřední tezi tohoto pojetí společnosti přitom tvořilo přesvědčení, že klíčem k odstranění sociálních problémů je ekonomický pokrok, založený na zásadě volného trhu, jemuž mohou státní zásahy pouze ublížit, což bylo

---

⁷⁹ Modzelewski, Wojciech: *Naród i postęp : Problematyka narodowa w ideologii i myśli społecznej pozytywistów warszawskich*, Warszawa 1977, s. 60.

⁸⁰ O tom nakoř bylo rozšíření moderních vědeckých publikací do polského prostředí strhující, svědčí například svědectví pozdějšího prezidenta Polské republiky Stanisława Wojciechowského, jenž ve svých paměrech uvádí, že během jeho studentských let byl v Polsku vedle kultu Mickiewicze postaven kult vědy, Wojciechowski, Stanisław: *Moje wspomnienia*, Lwów 1938, s. 13.

⁸¹ srov. například Störig, Hans Joachim: *Malé dějiny filozofie*, Kostelní Vydří 2007.

⁸² Bromke, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967, p. 11.

⁸³ Snyder, Timothy: *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905)*, Cambridge 1997, p. 15.

pro polskou společnost za podmínek absence vlastní suverenity a minimální přízně záborových velmocí velmi optimistické.⁸⁴ Varšavští pozitivisté tak s pomocí modifikace Spencerova termínu „*organická práce*“ zahájili kampaň, požadující po každém příslušníkovi polského národa trpělivou každodenní práci, spočívající v osobním ekonomickém rozvoji a kulturním vzdělávání – na pořadu dne tak již nestály revoluční a hrdinské činy, ale úsilí o blahobyt a duchovní rozmach.⁸⁵ Klíčovou úlohu v tomto procesu však měly sehrát přece jen intelektuální a ekonomické elity, jež měly být schopny propojit úsilí o osobní blaho se zájmem národa jako celku. Tomu mělo napomoci dosažení jakési harmonie mezi soukromými a veřejnými cíli, tedy stav, jenž v lecčems připomínal tradiční chápání aristokratické úlohy v politice – hájit osobní „zlatou“ svobodu spolu s blahem pospolitosti.

Ani pozitivismus tak - přes veškerou svou aspiraci na výše uvedené „zpretrhání vazeb“ - původnímu dědictví polské politické identity zcela neunikl, čehož si ostatně všiml i Jerzy Jedlicki, upozorňující na paradox, kdy pozitivisté na jedné straně zavrhovali mesianistické představy romantických intelektuálů, na druhé straně však na jejich bedra kladli „vykupitelský“ úkol obrody společnosti.⁸⁶ Na druhé straně je třeba připustit, že právě pozitivistické vidění světa – přes veškerou explicitní rétoriku západního liberalismu – výrazně přispělo k exkluzivnímu chápání polské identity, začínající se vymezovat ne etnolingvistickém základě. V situaci, kdy varšavští pozitivisté začali hlásat odklon od politických aspirací, přestávala být původní koncepce národa jako pospolitosti loajálních k polskému státu udržitelná, neboť bez úsilí o autonomii bylo jen stěží možné trvale zachovávat pouta politické vzájemnosti. Pozitivistické uchování polského národa skrze kulturu a ekonomický progres tak jednoznačně odkazovalo ke skutečnosti, že Polákem „začíná být“ v nadcházející epoše ten, kdo vykazuje dané kulturní jazyky, jinými slovy člověk narozený polským rodičům a hovořící polsky.

---

⁸⁴ Modzelewski, Wojciech: *Naród i postęp : Problematyka narodowa w ideologii i myśli społecznej pozytywistów warszawskich*, Warszawa 1977, s. 27.

⁸⁵ Pozitivistické pojetí polského národního rozvoje trefně vyjádřil již dříve citovaný Józef Kraszewski: „Nevěříme ani v revoluci ani v radikální utopické myšlenky, které tvrdí, že změní společnost přes noc a vyléčí všechny její neduhy jakýmsi všelékem...věříme v pomalý a postupný pokrok, který by měl skrze změnu jedinců, zvyšování osvěty, povzbuzování práce a pořádku docílit té nejúspěšnější revoluce, nebo raději evoluce společenského systému, Kraszewski, Józef: *Z roku 1868 Rachunki*, Poznań 1868, s. 21-22, cit. dle Bromke, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967, p. 13.

⁸⁶ Snyder, Timothy: *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905)*, Cambridge 1997, p. 15.

1.2.3 Vzestup moderního nacionalismu: negace pozitivismu

Pokud jsme v souvislosti s vývojem polského politického myšlení, jakož i uzpůsobováním taktik k dosažení cílů národní politiky, zmiňovali dlouhodobou tendenci negativního vymezování jednotlivých proudů vůči sobě navzájem, platí tento postřeh obzvláště pro ty směry, jež svůj počátek ztotožnily s přehodnocením smířlivých koncepcí trojloajalismu a pozitivismu. Nelze přitom říci, že by taktika varšavských pozitivistů „nenesla své ovoce“, neboť co se socio-ekonomické roviny týče, zaznamenávala polská společnost napříč všemi zábory dosud nevídaný rozvoj⁸⁷, jenže v oblasti politických svobod zůstávala situace neměnná, nehledě na skutečnost, že ekonomická prosperita nemusela jít nutně „ruku v ruce“ s perspektivním uplatněním nastupujících generací.

Právě mladší generace polské inteligence, nacházející se v osmdesátých letech ve studentském věku, totiž začínala naplno pociťovat těžkosti spojené se zesílenou rusifikací gubernátorského režimu, vyplývající z výše zmíněné „depolonizace“ státní správy – mladí Poláci s dostatečnou kvalifikací zkrátka neměli možnost získávat důstojné posty ve vyšší sféře a čerpat tak alespoň základní politické zkušenosti.⁸⁸ S otázkou nedostatečného kvalifikovaného uplatnění souvisel i narůstající generační problém soustředěný kolem pochyb o výhodnosti zvolené taktiky. Pro mladou generaci, jíž chyběla odstrašující historická zkušenost s lednovým povstáním, totiž ekonomický progres, nezaručující navíc kariérní úspěch, nepřinášel dostatečné uspokojení - jeho souvislost s pozitivistickou politikou byla jen stěží prokazatelná a kontinuální vzestup životní úrovně od šedesátých let se tak mohl jevit naprosto přirozeně.

Potomkům nešťastné povstalecké generace tedy činilo potíže chápat dualismus veřejného a soukromého diskurzu, projevujícího se nejzřetelněji ve vztahu k polskému jazyku, který byl v rodinném prostředí hýčkán jako „mateřský poklad“, na veřejnosti však zcela potlačen.⁸⁹ Stresujícím způsobem tato skutečnost ostatně vyplouvala na povrch i ve vzdělávacím systému, v jehož rámci byl polsky vyučován pouze jediný předmět, a to

---

⁸⁷ Například v bývalém Kongresovém království vzrostla populace od lednového povstání do roku 1900 takřka dvojnásobně, nárůst objemu průmyslové výroby pak od roku 1860 zaznamenal neuvěřitelné třicetinasobné navýšení, srov. Kukiel, Marian: *Dzieje Polski porozbiorowe, 1795-1921*, London 1969, s. 400; Wandycz, Piotr, S.: *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti*, Praha 2004, s. 173-175.

⁸⁸ Podle výzkumu Jerzy Jedlického tak byla většina vyrůstající polské inteligence odkázána ucházet se o úřednické posty v železniční dopravě, poštovní komunikaci či na daňových úřadech, Jedlicki, Jerzy: *Kwestia nadprodukcji inteligencji w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym*, in: Czepulis-Rastenis, Ryszarda (ed.): *Inteligencja polska pod zaborami*, Warszawa 1978, s. 220.

⁸⁹ Snyder, Timothy: *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905)*, Cambridge 1997, p. 10.

náboženství, používání polštiny v jiných předmětech, či dokonce při soukromých rozmluvách bylo trestáno, stejně jako pokusy o odlišnou interpretaci polských dějin.⁹⁰ Všechny tyto postřehy lze tudíž považovat za jednoznačný doklad přizpůsobení polského vzdělávacího systému potřebám gubernátorského režimu, jehož pohledem spočívala primární funkce vzdělání v disciplinaci, kdy „byli polští studenti vedeni k bázni z ruské síly a lásce k ruské kultuře.“⁹¹

Již na tomto místě je ovšem třeba zdůraznit, že tato rusifikace a snaha o vykořenění polské identity představovaly ve velké míře kontraproduktivní nástroje. Odklon polských elit od politických aspirací k pozitivistické organické práci každodennosti totiž na jedné straně utvrzoval ruský vládnoucí režim v přesvědčení, že politika tvrdých restrikcí je ta správná – polská společnost v podstatě poprvé od trojího dělení rezignovala na státoprávní požadavky.⁹² Z druhé strany však ruské restriktce nedoprovázené žádnými ústupky v podobě autonomistických koncepcí notně podkopávaly domácí pozice pozitivistů, jejichž hlavní potenciál spočíval v argumentech, že trpělivá práce na kulturním a ekonomickém poli za podmínek politické poslušnosti přinese své ovoce v podobě zmírnění ruského tlaku – to však nepřicházelo. Pozitivistická politika se tím dostala do „začarovaného kruhu spojeného se slepou uličkou“, neboť svým konceptem „organické práce“ posilovala identitu polské vzájemnosti, ta však pro ruské přesvědčení o správnosti tvrdé linie nenacházela živnou půdu, což v důsledku vedlo k těžké kritice pozitivistů a vzrůstu radikálních nálad mezi mladou generací, nezátíženou rezignací a pasivitou starších⁹³.

Hledání nových východisek pro budoucnost polské společnosti přivedlo část nastupující generace k myšlenkám moderního nacionalismu, jenž namísto původní šlechtické politické identity zdůrazňoval primordiální příbuznost a odmítal akceptovat zásady loajalismu či organické práce pro nebezpečí postupného „zakrnění“ národní podstaty. Jiná část nastupující generace byla potom ovlivněna ohlasem vzrůstu socialistických idejí (viz kapitola 1.2.4), přičemž jak nacionalismus, tak socialismus ve značné míře laborovaly s úkolem vypořádání se s dědictvím pozitivismu. V této souvislosti lze spolu s Porterem Brianem hovořit o paralelní „antipozitivistické a postpozitivistické atmosféře osmdesátých let“⁹⁴,

---

⁹⁰ Koszutski, Stanisław: Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały, Warszawa 1928, s. 8.

⁹¹ Cywiński, Bohdan: Rodowody niepokornych, Paris 1985, s. 23.

⁹² Bromke, Adam: Poland's Politics: Idealism vs. Realism, Cambridge 1967, p. 14.

⁹³ Cywiński, Bohdan: Rodowody niepokornych, Paris 1985, s. 23.

⁹⁴ Brian, Porter: When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century, New York 2000, p. 201.

projevující se v obtížném hledání vzájemně konzistentních postojů. Mladá generace protestujících, označovaná jako tzv. *niepokorni*⁹⁵ (hájící buď nacionalistická, nebo socialistická východiska) totiž sice na jedné straně důrazně odmítala sterilní a vědecký světonázor pozitivistických liberálů, na druhé straně však nebyla ve svých úvahách schopna uniknout stejným ideovým zdrojům. Velmi dobře je tato skutečnost prokazatelná při bližší charakteristice prvotních socialistických koncepcí – ty na jedné straně nahrazovaly organické pojetí společnosti a teorie ekonomického pokroku třídním bojem a mezinárodní revolucí, v pozadí však stála totožná víra ve vědeckost reality a ve „vyšší princip“ polské otázky, jenž byl pro pozitivisty představován rozvojem liberalismu, pro marxisty pak světovou revolucí. V tomto ohledu je třeba vnímat, že to, jakým způsobem chápali pozitivismus jeho ideoví protivníci, respektive jakým způsobem „rekonstruovali“ jeho nežádoucí podobu, neodráželo vždy představy pozitivistů samých, snadno tak mohl vznikat rozdíl mezi významem pozitivismu prizmatem pozitivistů a jeho smyslem v očích anti-pozitivistů.⁹⁶

Vrátíme-li se však k analýze vzrůstu nacionalistických tendencí, je třeba konstatovat, že výrazný stimul pro většinu národně-formativních evropských hnutí představoval v tomto ohledu průběh Berlínského kongresu, který po letech mezinárodní stagnace ukázal, že systémová změna a teritoriální úpravy nejsou nemyslitelné. Definovat však kořeny vzrůstu polského nacionalistického úsilí ke konci 19. století zcela jednoznačně není jednoduché, neboť složitost a rozdrobenost polského prostředí přispěly k variabilitě jeho ideových zdrojů. Vzrůst patriotického nadšení je tak třeba považovat za určitý amalgám výše uvedené generační vzpoury proti pasivnímu loajalismu, obav z nastupujícího německého „Drang nach Osten“ a v neposlední řadě i inspirativních tezí západního „vědeckého“ proudu.⁹⁷

Za určitý průlom „ve strnulých vodách“ přístupu varšavských pozitivistů, vedoucí k rozpoutání diskuse o smysluplnosti dosavadních snah, je možné považovat zejména otevřené vystoupení spisovatele Zygmunta Miłkowského, jenž v roce 1887 vydal

---

⁹⁵ srov. Cywiński, Bohdan: *Rodowody niepokornych*, Paris 1985.

⁹⁶ Brian, Porter: *Construction and Deconstruction of Polish Liberalism*, in: Kirschbaum, Stanislav (ed.): *Historical Reflections on Central Europe. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies*, Warsaw, 1995, Basingstoke 1999, p. 52.

⁹⁷ Kromě tradičních vazeb na anglickou a francouzskou inteligenci přijímala část polských elit paradoxně i úvahy z německého prostředí, populární byly v tomto ohledu například teze ekonoma W. Sombarta, jenž ve svých dílech vycházel z přesvědčení, že mezi kulturní dominancí rasy a počtem jejích členů je přímá úměra, vzhledem k populačnímu nárůstu Slovanů pak bylo možné předpokládat, že 20. století bude slovanskou epochou, což pro nestátní národy střední a východní Evropy představovalo optimistickou vzpruhu, Vyšný, Paul: *Neoslavism and the Czechs 1898-1914*, London-New York – Melbourne 1977, p. 60; Ludwikowski, Rett: *Continuity and Change in Poland: Conservatism in Polish Political Thought*, Washington 1991, p. 199.

kontroverzní pamflet nazvaný „*Práce o aktivní obraně a národním pokladu*“.⁹⁸ Hlavním poselstvím tohoto díla přitom byla výzva k založení tajné organizace působící ve Švýcarsku, jejímž úkolem měla být snaha o mezinárodní působnost v problematice polské otázky a příprava případných vojenských struktur. Tato idea záhy skutečně došla svého naplnění, a to skrze ustavení tzv. Polské ligy (*Liga Polska*), úzce spolupracující s domácí skupinou varšavských aktivistů, sdružených kolem periodika *Głos*.⁹⁹ Předními postavami této iniciativy se staly pozdější vůdčí osobnosti národně-demokratické strany, a sice „triumvirát“ ideologů moderního polského nacionalismu – Roman Dmowski, Zygmunt Balicki a Jan Ludwik Popławski.¹⁰⁰ Jak přitom na období aktivity v *Głosu* vzpomínal Stanisław Grabski, jeden z pozdějších Dmowského spolupracovníků, představovaly stránky tohoto periodika velice širokou platformu pro intelektuály s rozdílným politickým přesvědčením, nejednalo se tudíž o jakýsi předobraz formující se politické strany, ale diskusní spolek, sdružený kolem kritiky „*ugodové*“ politiky.¹⁰¹

Ustavení výše zmíněných reformních spolků představovalo výrazný prvek v nakročení směrem k překonání dosavadních politických trendů, neboť i přes deklarovanou roztržičnost jednotlivých nacionalistických proudů bylo jen otázkou času, kdy se z názorově rozštěpených - v základní otázce národní taktiky však jednotných – skupin stane homogenní hnutí. K této centralizaci národně radikálního politického směru potom došlo právě díky součinnosti trojice Balicki – Dmowski – Popławski, jíž se podařilo úspěšně integrovat do struktur Miłkowského zahraniční Polské ligy a tu následně přetvořit. Změna názvu tohoto uskupení, nejprve v roce 1893 na Národní ligu (*Liga Narodowa*) a o čtyři roky později na Národně-demokratickou stranu (*Stronniectwo Demokratyczno-Narodowe*)¹⁰², přitom představovala pouze symbolické vyústění změn organizačních, neboť zatímco původní Miłkowského uskupení tvořilo jakýsi

---

⁹⁸ V originále *Rzecz o Obronie Czynnej i o Skarbie Narodowym* (pozn. J. K.).

⁹⁹ Kawalec, Krzysztof: Roman Dmowski, Warszawa 1996, s. 15-17.

¹⁰⁰ Peripetie kolem této iniciativy byly přitom velmi složité, vůdčím aktérem v záležitosti „*Głosu*“ byl totiž zpočátku Jan Popławski, jenž přivedl ke spolupráci Zygmunta Balického, zatímco Roman Dmowski zůstával mimo struktury. Teprve Balickým iniciovaný vznik „tajného společenství“ po vzoru svobodných zednářů, nazvaného *Związek Młodzieży Polskiej* (zkracováno jako „Bratrstvo Zet“), přivedl Dmowského blíže ke spolupráci s Popławským, Ludwikowski, Rett: *Continuity and Change in Poland: Conservatism in Polish Political Thought*, Washington 1991, p. 198.

¹⁰¹ Grabski, Stanisław: *Pamiętniki*, sv. I, Warszawa 1989, s. 33.

¹⁰² Wapiński, Roman: *Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893-1939*, in: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 80, 1973, s. 820.

nekonzistentní svazek protestujících intelektuálů, nastoupila reformovaná skupina národních demokratů jasnou cestu k organizované a vnitřně strukturované politické straně.¹⁰³

Varšavský pozitivismus i trojloajalismus – oba na ústupu - tím získaly suverénního ideového protivníka, odmítajícího řešit polskou otázku odděleně v rámci jednotlivých záborových mocností a apelujícího na prosazení vize sjednocení polského národa, nejpravděpodobněji pod žezlem ruského impéria. Program národních demokratů se - Dmowského zásluhou především – stal jakousi syntézou romantického a pozitivistického přístupu¹⁰⁴, když na jedné straně sice odmítal rezignaci na myšlenku národní autonomie, na druhé straně stejně však vehementně protestoval vůči původním idejím nesmiřitelnosti a revoluce. Jejich přístup tak nastoupil cestu realistické politiky, což v praxi znamenalo „soustředit se na proveditelné úkoly a dosažitelné cíle“, neboť pohledem realizátorů této linie mohly „přílišné aspirace a eskalace požadavků vyústit jedině v další národní tragédii.“¹⁰⁵

1.2.4 Socialistické tendence: paralela nacionalismu?

Odlišnou reakci na neuspokojivé výsledky pozitivistického či loajalistického přístupu vůči velmocenským režimům tvořil razantní nástup socialistického hnutí, tvořícího v osmdesátých a devadesátých letech 19. století paralelní vývojovou tendenci formujícímu se nacionalistickému proudu. Takto naznačená štěpná linie nacionalismus versus socialismus ovšem pro interpretaci střetu dvou nejvýraznějších politických směrů přelomu století není nejšťastnější, poněvadž vytváří dojem jakéhosi automatického antagonismu. Ten by snad mohl platit v případě vztahu národních demokratů vůči idejím socialismu (ačkoliv nikoliv bez výjimky)¹⁰⁶, rozhodně však ne opačně - tedy v rámci přístupu socialistů k nacionalismu.

¹⁰³ „Zmiana nazwy oznaczała wyłamanie się organizacji spod wpływu masońskich oraz zwrot w kierunku nacjonalizmu...“, Kieniewicz, Stefan: Historia Polski 1795-1918, Warszawa 1968, s. 402.

¹⁰⁴ Bromkeho pohledem se v Dmowského národně-demokratické koncepci tudíž netradičně mísilo realistické paradigma s idealistickým, Bromke, Adam: Poland's Politics: Idealism vs. Realism, Cambridge 1967, p. 14.

¹⁰⁵ Toruńczyk, Barbara: Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej „Przeglądu Wszechpolskiego” (1895-1905), Londyn 1983, s. 15.

¹⁰⁶ Zatímco po roce 1905 už Národní demokracie vystupovala jednoznačně protisocialisticky, nebylo její stanovisko na konci 19. století zdaleka tak nekompromisní. Velkou roli v tomto směru hrála ideologická nevyhraněnost obou politických proudů, jejichž společným znakem byl boj proti útlaku (především ruskému), což znamenalo, že v socialistickém hnutí působili aktéři, jimž byly socialistické myšlenky principiálně vzdálené, respektive podřízené národní emancipaci, a naopak – v řadách národních demokratů bylo možné nalézt řadu původních socialistů, tak jako v případě Stanisława Grabského. O postupném vyhrocování postojů nacionalistického proudu vůči socialismu ostatně svědčí i vývoj rétoriky na stránkách „Polaka“, ideologického plátku Národní ligy a později i Národní demokracie. Zatímco v roce 1899 tak „Polak“ zastával k socialistické aktivitě vcelku kompromisní stanovisko: „że socjalizm szerzy się wśród naszych robotników, to także w tym nie ma niebezpieczeństwa wielkiego dla narodowości naszej, skoro dziś socjaliści polscy w obronie praw

Otázka polské národní emancipace, tak jako ostatně národní otázka obecně, totiž představovala pro doktrínu socialismu jeden z nejzávažnějších neuralgických bodů, jehož dilema nebylo řešitelné jednoznačným konstatováním „pravdy“ - neustále se tudíž navracelo a přispívalo k vnitřnímu štěpení socialistického hnutí. Základní otázka v tomto směru zněla, zda jsou nacionalismus a podpora národního chápání reality obecně prospěšné rozvoji socialismu, jinými slovy, zda je možné skloubit národní revoluci se socialistickou či nikoli. V případě kladného stanoviska bylo možné považovat nacionální tematiku za cenného spojence, v opačném případě však za jednoho z „úhlavních nepřátel“, zatemňujícího třídní vědomí dělníků a oddalujícího tak realizaci světové revoluce.¹⁰⁷

Tento střet socialistického patriotizmu s internacionalismem byl vryt i do samotných základů polského socialistického proudu, neboť podobně jako v případě formování národně-demokratického hnutí došlo k vytvoření paralelních ideových center, zahraničního a domácího, jejichž vztah k roli polské otázky zdaleka nebyl v souladu. Rovněž ve švýcarském prostředí (tak jako konkurenční Polská Liga), konkrétně v Ženevě, byla vytvořena silná polská komunita kolem Józefa Ćwierciakiewicze a Józefa Tokarzewicze, hlásající skrze plátek *Commune* výzvy k „osvobození polského, ruského a litevského lidu skrze nové povstání, spojené se sociální revolucí.“¹⁰⁸ Ústřední postavou této pronárodní socialistické odnože se ovšem stal Bolesław Limanowski, pozdější nezpochybnitelný otec-zakladatel patriotického socialismu, který jednoznačně hájil vzájemnou provázanost otázky socialismu

---

narodowych występują. Można i należy wykazywać, w czym socjaliści się mylą, można dowodzić, że nam Polakom chodzić powinno przede wszystkim o odzyskanie bytu narodowego i dla osiągnięcia tego celu pracować trzeba zgodnie, ale zwalczać socjalistów nie ma powodu...“, o čtyři roky později hovořil o tom, že socialistické ideje zastávají pouze „temní a zaslepení lidé“: „socializmu międzynarodowego trzymają się ludzie ciemni i zaślepieni...“, srov. Grabski, Stanisław: Pamiętniki, sv. I, Warszawa 1989; cit dle Piątkowski, Wiesław: Idee społeczno-polityczne „Polaka“ (1896-1906). Przyczynek do kształtowania się ideologii Narodowej demokracji, in: Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, t. V, z.2, s. 49.

¹⁰⁷ Tato debata probíhala na velmi široké platformě světového socialistického hnutí a představovala jednu z hlavních konfliktních linií mezi marxistickými teoretiky. Na začátku 20. století tak docházelo ke střetu jednotlivých národních či proti-národních koncepcí, do jehož průběhu zasahovali průkopníci z mnoha zemí. V roce 1903 publikoval svůj článek „Národní otázka v našem programu“ Lenin, reagující na starší počín Karla Kautského, v souvislosti s národní otázkou se rozvinula i zásada tzv. austromarxismu, opírající se o úvahy Karla Rennera a Otto Bauera, a hlásající možnost provedení socialistické přeměny společnosti v rámci rakouského státu. Z polských teoretiků pak do tohoto sporu o nacionalismus nejvýrazněji zasáhla Rosa Luxemburgová, oponující svým pojetím teorie akumulace kapitálu patriotistickým pozicím Kelles-Krauze (viz *kapitoly* 3.1 a 3.2), srov. Mommsen, Hans: Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat, Wien 1963; Luksemburg, Rosa: Kwestia narodowościowa i autonomia, in: Luksemburg, Rosa: Wybór pism, sv. II, Warszawa 1959; Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. II, Warszawa 1962.

¹⁰⁸ Limanowski, Bolesław: Socjalizm, demokracja, patriotyzm, Kraków 1902, s. 186., srov. Żychowski, Marian: Polska myśl socjalistyczna XIX i XX wieku, Warszawa 1976.

s národní tematikou¹⁰⁹, domnívá se, že „*naším prvním cílem a tématem je osvobození národních pout, bez jehož dosažení by veškerá naše propagace byla bezmocná*“.¹¹⁰

Toto národní chápání socialistické otázky však velmi brzy narazilo na odlišnou koncepci, získávající v polském domácím prostředí většinový vliv, ačkoliv termín „domácí“ je v tomto ohledu ve značné míře zpochybnitelný. Jeho přední zastánci totiž odmítali jakkoli ztotožňovat zájmy socialistické revoluce s otázkami vnitřního vývoje polské společnosti, což poněkud příznačně dokládá i skutečnost, že zakladatel první polské socialistické strany, Ludwik Waryński studoval v ruském prostředí a spolu s Ignacy Hryniewickim zastával názor, že „*zůstává-li středisko akce v Rusku, je třeba v Rusku zůstat*“.¹¹¹ O národní netečnosti těchto prvních průkopníků socialismu, ustavujících skupinu tzv. Prvního Proletariátu, ostatně svědčila i skutečnost, že v souladu s předpokládaným výbuchem revoluční akce na ruském území pojali svou činnost vskutku internacionálně, neboť navázali spolupráci s ruskými tajnými spolky, v první řadě pak s uskupením *Narodnya Volya*. Za největší úspěch Waryńského skupiny lze ovšem považovat vítězství v ideologickém sporu se stoupenci výše uvedeného Limanowského patriotického socialismu, k němuž došlo na základě ovládnutí socialistického periodika *Równość*, na jehož stránkách byl v roce 1878 představen socialistický program bez jakýchkoli náznaků národně osvobozenického úsilí.¹¹²

Vysvětlení tohoto zarytého internacionalismu Waryńského skupiny může být velmi ošemetné¹¹³, obzvláště s ohledem ke skutečnosti, že počínání Prvního proletariátu leckdy připomínalo příslovečné úsilí být „papežštější než papež“, jež však mnohdy paradoxně kolidovalo s interpretací samotného Marxe. Tato ožehavost zásadního odmítání polských nacionálních tendencí se naplno projevila během incidentu z roku 1880, kdy na setkání polských socialistů v Ženevě dorazila z Londýna oficiální zdravice Marxe a Engelse k 50. výročí listopadového povstání, v níž oba autoři velebili úlohu polského národně

---

¹⁰⁹ „*Patryjotyzm więc i socjalizm nie tylko nie są przeciwnemi sobie, ale wzajemnie się potęgują. Prawdziwy patryjotyzm zwraca się przedewszystkim ku temu, co stanowi podstawę i rzeczywistą siłę narodu, ku ludowi pracującemu, a więc musi być socjalistyczny, szczerzy zaś socjalizm, wypływając z miłości narodu, musi być patryjotyczny...*“, Limanowski, Bolesław: *Patryjotyzm i socjalizm*, Genewa 1881, s. 6-7.

¹¹⁰ Limanowski, Bolesław: *Kwestia Narodowa a Społeczna*, in: Limanowski, Bolesław: *Socjalizm, demokracja, patriotyzm*, Kraków 1902, s. 164.

¹¹¹ Snyder, Timothy: *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905)*, Cambridge 1997, p. 13.

¹¹² Baumgarten, Leon: *Kółka Socjalistyczne a Kwestia Narodowa*, in: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 75, 1968, s. 906.

¹¹³ Tato neústupná nevraživost vůči národním snahám a lákavost kosmopolitního socialismu bývá často vysvětlována jako určitá psychologická reakce na únavu z neutuchajícího patriotismu a „hurávlastenčení“, Feldman, Wilhelm: *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864-1914*, Warszawa 1933, s. 222.

osvobozenického boje v socialistické věci proti kontrarevoluci, přičemž svůj dopis zakončili zvoláním „Ať žije Polsko!“¹¹⁴ Konzistentní postoj obou velikánů socialistické teorie vůči polské otázce (viz kapitola 3.1.1) se však ze strany Waryńského setkal s překvapivou reakcí, který jejich úvahy odmítl a vyjádřil přesvědčení, že „*až vypukne příští povstání, už to nebude slogan «ať žije Polsko!», ale bojový pokřik společný všem proletářům «ať žije sociální revoluce»!*“¹¹⁵ Snaha překonat samotné tvůrce mainstreamové socialistické teorie tím dostoupila svého vrcholu.

Je navíc vcelku symptomatické, že tento vyhrocený internacionalismus byl v konci příčinou zániku prvního polského socialistického hnutí. V důsledku decimace spřízněných ruských spolků ze strany ruské justice na počátku osmdesátých let byla fatálně oslabena i struktura Prvního Proletariátu, jež nakonec sama neunikla rozprášení. V průběhu let 1884-1885 byla většina čelních představitelů pozatýkána a odsouzena buď k trestu smrti, nebo dlouholetému věznění, tak jako v případě Waryńského, jenž nakonec ve vězení zemřel.¹¹⁶ Z takto těžkého úderu se socialistický proud sbíral několik let, neboť na původní práci prvních průkopníků navázala dvojice odlišných uskupení, nazývaných Druhý Proletariát a Svaz polských dělníků (*Związek robotników polskich*) až na konci osmdesátých let, přičemž u obou těchto hnutí bylo možné od původních Waryńského předstev vysledovat zásadní ideové proměny.

Ačkoliv štěpení na ose národ versus světová revoluce probíhalo i nadále, čehož nejvýraznějším dokladem bylo zformování dvou nezávislých socialistických stran v letech 1892 a 1893¹¹⁷, je třeba konstatovat, že pronikání národní tematiky do socialistické doktríny se stalo všeobecným trendem. Zčásti zatím bezesporu stála odlišná společenská situace, neboť zatímco původní marxisté tvořili v podstatě paralelní ideový směr vůči pozitivismu, odmítající jeho pojetí společnosti, zastávající však obdobná východiska proti taktice

¹¹⁴ „*Polacy zatem odegrali, poza obrębem kraju własnego, wielką rolę w walce o wyzwolenie proletaryjatu, byli oni w całym znaczeniu wyrazu jej międzynarodowemi bojownikami. Niechże ta walka rozwija się dzisiaj w samym narodzie polskim, niech ją podtrzymuje propaganda i prasa wychodźców, niech ona idzie w parze z niezrównanemi usiłowaniami naszych braci Rosyjan, a przybędzie jeszcze jeden powód więcej do powtórzenia starego okrusku: Niech żyje Polska.*“, cit. dle. Limanowski, Bolesław: *Patryjotyzm i socjalizm*, Genewa 1881, s. 30.

¹¹⁵ Feldman, Wilhelm: *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864-1914*, Warszawa 1933, s. 221.

¹¹⁶ Próchnik, Adam: *Bohaterowie Proletariatu*, Warszawa 1950.

¹¹⁷ I v tomto případě probíhaly pokusy o integraci všech socialistických seskupení velmi komplikovaným způsobem, poněvadž obě „dědictké“ skupiny, navazující na původní Proletariát, tedy Druhý Proletariát a Svaz polských dělníků, uzavřely společnou dohodu, na jejímž základě došlo k ustavení PPS (*Polska Partia Socjalistyczna*). Část nespokojených socialistů, nesmířených s postupnou nacionalizací strany a odklonem od internacionálních zásad však v roce 1893 založila paralelní strukturu pod názvem SDKPiL (*Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy*), jejíž ústřední personou se stala Rosa Luxemburgová.

romantismu¹¹⁸, došlo u mladší generace socialistů k ideovému posunu. Ten spočíval zejména ve výše zmíněné nacionalizaci, zapříčiněné v první řadě rozpadem společné platformy s ruskými organizacemi, v důsledku čehož byla polská socialistická hnutí nucena spolehnout sama na sebe a organizovat svou činnost nadále na národním principu.

---

¹¹⁸ Ačkoliv v primární rovině se totiž oba ideologické směry tvářily striktně antagonisticky, a to zejména v otázce organického a třídního pojetí společnosti či v chápání společenského pokroku, nacházely v lecčems implicitní společnou řeč – oba dva například vycházely ze společných vědeckých základů a odmítaly romantické tradice, lišily se pouze v hledání nových ideových zdrojů, neboť zatímco pozitivisté spatřovali žádoucí model v západním liberalismu, obraceli se socialisté k socialistickému internacionalismu, Bromke, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967, p. 19; Molska, Alina: *Wstęp*, in: Molska Alina (ed.): *Pierwsze pokolenie marksistów polskich*, Warszawa 1962.

2. Pojetí národa prizmatem národních demokratů: integrální nacionalismus

Po úvodní charakteristice obecných vývojových trendů polské politiky druhé poloviny 19. století můžeme zaměřit svou pozornost ke klčovému záměru studie, a sice k podrobné analýze a vzájemné komparaci odlišných koncepcí národního vývoje v jejich závislosti na protichůdných ideologických diskurzech. V této kapitole bude centrem pozornosti obsahový význam pojmu „*polský národ*“, respektive „*polský národní zájem*“ v pojetí ideových zastánců moderního nacionalismu, sdružených kolem působnosti Národně demokratické strany, tedy těch struktur, jejichž základní principiální charakteristikou zůstávalo odmítání jak liberálního pozitivismu, tak socialistických tendencí.

Zásadná pozornost by v tomto ohledu měla být věnována interpretaci základních tezí tří předních osobností národně-demokratického hnutí, jejichž jména byla zmíněna v předchozí kapitole v souvislosti s formováním tzv. *Polské ligy* a varšavského plátku *Głos*. V první řadě tak půjde o analýzu tzv. *integrálního nacionalismu* v podání Romana Dmowského, postulujícího hlavní východiska svého přesvědčení jak na stránkách národně-demokratického plátku *Przegląd Wszechpolski*, tak formou filozoficko-politických publikací,¹¹⁹ a *národního egoismu* v pojetí Zygmunta Balického¹²⁰ za přispění Jana Ludwika Popławského.¹²¹

Druhá část kapitoly by pak měla být věnována charakteristice politické taktiky národně-demokratické strany, jejímž záměrem je porovnání výše analyzovaných teoretických koncepcí a úvah s možnostmi praktické politiky. Sledovaná politická linie přitom bude vymezena zejména dvěma signifikantními tendencemi národně-demokratického proudu na počátku 20. století, a to zahájením parlamentní působnosti v souvislosti s ustavením Dumy

---

¹¹⁹ Publikační činnost Romana Dmowského byla přitom velmi bohatá, pro účely studie, vymezené tématem národního vývoje, však klíčové úvahy obsahují zejména tyto práce: Dmowski, Roman: *Myśli nowoczesnego Polaka*, Warszawa 1989; Dmowski, Roman: *Niemcy, Rosja i kwestja polska*, Lwów 1908; Dmowski, Roman: *Kościół, naród i państwo*, Warszawa 1993; Dmowski, Roman: *Polityka polska i odbudowanie państwa*, Warszawa 1988.

¹²⁰ Balicki, Zygmunt: *Egoizm narodowy : wobec etyki*, Lwów 1908.

¹²¹ Ačkoliv Popławski během svého života sepsal několik knižních syntéz vlastních tezí (např. *Pisma polityczne*, vydané po jeho smrti až v roce 1910), věnoval autor hlavní pozornost zveřejňování článků na stránkách *Przeglądu Wszechpolskiego*, viz *Nasz patriotyzm i nasza taktyka*, in *Przegląd Wszechpolski*, 5, 1899; *Nasz demokratyzm*, in: *Przegląd Wszechpolski*, 6, 1900; Popławski, Jan: *Stosunek prawno-polityczny Królestwa Polskiego do Rosji*, in: Dmowski, Roman (ed.): *Dziesięciolecie Przeglądu wszechpolskiego : Artykuły i rozprawy z zakresu polityki i pokrewnych dziedzin* Z. Balickiego, R. Dmowskiego, J.L. Popławskiego, W. Tokarza, G. Topora, Z. Wasilewskiego i innych, Kraków 1905.

v roce 1905¹²² a posléze paradoxním angažmá na aktivitě obnovené slovanské vzájemnosti během roku 1908.¹²³

---

¹²² Srov. např. Chmielewski, Edward: *The Polish Question in the Russian State Duma*, Knoxville 1970.

¹²³ Toto doposud nepříliš probádané téma podílu polských elit na tzv. novoslovanském proudu, vyjádřeném nejpregnantněji účastí na přípravném pražském sjezdu v roce 1908, představuje zajímavou kapitolu vývoje polské národní taktiky, při jejímž hledání byla polská reprezentace schopna potlačovat nacionální rétoriku ve prospěch slovanské, ovšem s jednoznačným sledováním vlastních národních cílů. Z literatury polské provenience blíže viz Giza, Antoni: *Neoslawizm i Polacy 1906-1910*, Szczecin 1984, z českého prostředí srov. Květina, Jan: *Vzestup polského neoslavismu – záchrana národní politiky?*, in: *Politologická revue*, 2, 2008.

2.1 Ideové koncepcie národného rozvoje

2.1.1 Rozvoj národa v mezinárodnej sfére: „Nemecko, Rusko a poľská otázka“

Pokud bychom sa pokusili stanoviť stěžejné princípy Dmowského politického myšlienky, bolo by treba v prvej rade menovať presvedčenie o nutnosti politickej akcie, pomocí níž by bola mysliteľná zásadná zmena panujúcich poměrů. Bez pripravenosti k tejto akcii, teda pri setrúvaní v dosavadnej pasivite, nebylo možné počítať s tým, že by jakékoli štátoprávny požiadavky došli úspechu, z toho dôvodu bolo národné-demokratickým prizmatom nutné vykořenit z dosavadnej podoby poľského národa tradičné schémata a premeniť poľskou pospolitost v modernú spoločnosť.¹²⁴ Kľúčovou rolou akcie namiesto váhania dokladá ostatné i autorův darwinistický prístup k chápaní spoločenského vývoje, vyjadrený slovami, že „*základom všeho života je zápas, neboť...národy morálně degenerují a upadají tehdy, když přestávají zápasit.*“¹²⁵

Ačkoliv tyto postřehy by mohly vést k jednoduchým závěrům, že Dmowského koncepcie de facto nabádala k obnovení romantických tradic nesmiřitelného boje proti útlaku na novém základě, byla by taková interpretace chybou. V souladu s výše vyřčenou představou o „zastaralosti“ poľského národa je nutné si uvědomit, že taktika povstaleckého boje *insurekcjonistů* patřila autorovým pohledem k oněm tradičním schémátům, jež bylo nutné překonat, z toho důvodu není rovněž možné ztotožňovat národné-demokratické koncepcie s romantismem. Mnohem smysluplněji naopak působí snaha zařadit Dmowského národné-formativní úsilí do rámce realistického paradigmatu, požadujícího určité umění adaptace, tedy přizpůsobení požadovaných cílů okolní realitě. Jeho tezi o nutnosti „*neutuchajícího národního zápasu*“ totiž není možné chápat v intencích nekompromisního boje bez možnosti ústupků, ale jako potřebu neustálého brání zřetele na národní zájem¹²⁶, jehož hájení mohlo vyžadovat různé taktiky, o čemž svědčí i nadřazování „budování národa“ nad úsilím o nezávislost.¹²⁷

¹²⁴ Bromke, Adam: Poland's Politics: Idealism vs. Realism, Cambridge 1967, p. 15.

¹²⁵ „*Tymczasem postęp społeczeństwa polega na ciągłych wysiłkach i osiągniętych przez nich zmianach, a postęp ludzkości tworzy się przez ciągłe współubieganie się między narodami, przez ciągłą walkę, w której tylko broń się doskonali. Walka jest podstawą życia, jak mówili starożytni. Narody, które przestają walczyć, wyrodnieją moralnie i rozkładają się...*“, Dmowski, R.: Myśli nowoczesnego Polaka, Warszawa 1989, s. 76.

¹²⁶ „*Zadaniem naszym nie może być teraz tylko uświadamianie narodowe i polityczne ludu a raczej nie możemy na nim poprzestać, lecz powinniśmy zając się niezwłocznie uruchomieniem tej siły politycznej, jaką lud już przedstawia, ujęciem jej w pewne formy i skierowaniem do właściwych celów*“, Przegląd Wszechpolski, 1899, 2, s. 73.

¹²⁷ „*Był nasz narodowy w przyszłości jest dla nas zagadka. Nikt z ludzi, umiających logicznie myśleć i mających poczucie odpowiedzialności za wygłaszane zdania, nie zdoła dziś nie tylko przedstawić form naszej politycznej egzystencji w bliskiej przyszłości, ale nawet nakreślić drogi, na której osiągnemy to, co musi być celem każdego uczciwego i rozumnego Polaka – mianowicie uwolnienie się od ucisku, zjednoczenie rozdzielonego narodu i*

Tato zásada přitom směřovala primárně proti zastáncům loajalismu a pozitivismu, neboť právě jejich přístupy hrozily tím, že původně správně stanovené cíle zaniknou v neschopnosti odlišení taktických ústupků od těch kroků, jež by byly zájmům národa zcela protivné. Tyto apely národně-demokratického myšlení na nutnost zachování národně prospěšných cílů při jakémkoli vedení politiky vystupují obzvláště na povrch v Dmowského úvahách o prospěšnosti tzv. *ugodové politiky*, tedy možnosti vydobytí národní autonomie pomocí negociace, a nikoli konfrontace.

První náznaky této představy smířlivého naplnění národních zájmů skrze jednání s ruskými protějšky se přitom objevují během vypuknutí rusko-japonské války, kdy se Dmowskému podařilo prosadit pochybovačnou linii o nemožnosti úspěchu násilného vystoupení Poláků proti Rusům¹²⁸, s jakým v důsledku přesunutí ruských sil do Asie část polských aktivistů koketovala. Dmowského „tokijská mise“, při níž lídr národních demokratů zabránil paralelnímu vypuknutí občanské války Rusů s Poláky během konfliktu s Japonskem¹²⁹, představovala v podstatě jednu z prvních výrazných demonstrací polské (respektive národně-demokratické) ochoty zachovat účelovou věrnost ruskému impériu s očekáváním, že z ruské strany nezůstane tato akce bez odezvy.

Dmowského koncepce, obracející „kormidlo“ dosavadního proudu národně-demokratické politiky¹³⁰ v ruském záboru směrem k dohodě s Ruskem, sice nevycházela pouze z realistických propočtů srovnávajících reálnou sílu polského a ruského národa, ale výrazně tlumila tradiční polský romantický idealismus ve prospěch umírněného pragmatismu. Přední ideolog národních demokratů odmítal zakládat otázku budoucnosti identity svých

---

zdobycie dla niego możliwie najpomyślniejszych warunków rozwoju“, cit dle: Wapiński, Roman: Idea narodu w myśli społecznej i politycznej endecji przed rokiem 1918, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977, s. 239.

¹²⁸ Na stránkách ideologického plátku „Polak“ se v této době objevují návody pro polské „chłopy“ ohledně správného jednání během rusko-japonské války, z pohledu národních demokratů tak bylo žádoucí, aby Poláci dobrovolně bojovali v ruských řadách a nebránili se mimořádnému zdanění, Piątkowski, Wiesław: Idee społeczno-polityczne „Polaka” (1896-1906). Przyczynek do kształtowania się ideologii Narodowej demokracji, in: Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, t. V, z.2, s. 57.

¹²⁹ „...w memoriale, złożonym Komurze 20 lipca, Dmowski dowodził, że powstanie nie ma szans na sukces. Klęska, podobnie jak poprzednie, pociągnęłaby za sobą trwały, ciągnący się całe dziesięciolecia upadek ducha...“, Kawalec, K.: Roman Dmowski, Warszawa 1996, s. 92.

¹³⁰ O jak výraznou proměnu se jednalo, dokládá například část stanov Polské ligy, tedy uskupení, z něhož se Národně demokratická strana vyprofilovala, z 90tých let 19. století, v nichž se jasně hovoří o iredentistických cílech polského národa: „...účelem Ligy jest přizpůsobiti a seskupiti všechny síly národní za účelem získání neodvislosti Polska v hranicích před roztržením na základě federativním...nеспouštějíc s oka ani těch částí „rzeczypospolitej“, které dříve od ní odpadly...“, cit.dle: Broż, Roman: Politické proudy v současném Polsku, In: Slovanský přehled VII., 1905, s. 402.

krajanů na nejistých a vysněných představách polské spravedlnosti vyvolaného národa¹³¹, který jednoho dne prokáže svou pravdu, tak jako se ukázala „pravda Kristova“. Mesianistické pojetí národa, ztotožňující vlastní osud s osudem vykupitelů, kteří musí trpět, vedlo dle Dmowského ke zhoubné pasivitě, neboť hájení omílané fráze „*lepszą niewolą, niż panowanie nad innymi*“¹³² sice Polákům zachovávalo morální kredit, ale zlepšení jejich národnostní situace nepřinášelo. Pro konec tohoto paběrkování a nastoupení cesty vedoucí ke skutečnému povznesení polského národa apeloval předák *endecji* k reálnému vnímání soudobé situace, namísto uvažování v intencích spravedlnosti a křivdy poukazoval na nutnost pojmání mezinárodní arény jakožto otázky síly a slabosti, v níž Poláci najdou své místo za předpokladu pozitivní pragmatické práce¹³³.

Důraz, jenž byl Dmowskim kladen na problematiku mezinárodního systému, respektive ruských zahraničních vztahů, zeširoka souvisel s možným řešením polské otázky, přestože jakákoli snaha o internacionalizaci tohoto problému vyvolávala u ruské strany nepřekonatelný odpor. Role mezinárodních okolností však nebyla *endecjou* zamýšlena a akcentována v tradiční negativní podobě (tedy snahou o aktivizaci západních států proti Rusku), ale naopak pozitivním vymezením působení ruského impéria jakožto ochránce slovanských národností, Poláky nevyjímaje, před sjednocujícím úsilím Německa ve střední Evropě. Operovala-li tedy předchozí generace Poláků s mezinárodními poměry v revolučním stylu – získání spojenců, tažení proti Rusům a vymožení se svých práv, převrátil Dmowski tento přístup způsobem – získání spojenců v Rusku, vyřešení otázky polských národních práv jako domácí záležitosti Rusů a Poláků a následné společné čelení západní hrozbě. Kromě zhodnocení vlastních sil ke konfrontaci s Ruskem jako nedostatečných se tedy jako přední motivace polské národně-demokratické politiky k dohodě s Rusy jevílo příznačné vnímání Německa jako soudobé hrozby číslo jedna¹³⁴, jež bylo díky hakatismu¹³⁵ v Poznaňsku

---

¹³¹ „...ta neumiejętność myślenia o sprawach własnego narodu w taki sam sposób, w jaki się myśli o narodach innych, z konieczności doprowadza nas do traktowania swej społeczności, jako narodu wyjątkowego, istniejącego poza wszelkimi prawami społecznymi, narodu słowem wybranego. I tu leży główna przyczyna skłonności do mesjanizmu u pewnej części dzisiejszego pokolenia...“, Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka*, Warszawa 1989, s. 17.

¹³² tamtéž, s. 15.

¹³³ „...z konieczności musimy zacząć myśleć tymi samymi kategoriami politycznymi, którymi myśli dzisiejszy człowiek cywilizowany, a mając już w ogromnym zakresie stosunków tę samą miarę, dla obcych, możemy już do pewnego stopnia oceniać naszą względną wartość, siłę, przydatność do życia, zdolność do postępu, zdawać sobie sprawę z tego, na czym polega nasza odrębność, nasza indywidualność narodowa...“, tamtéž, s. 19.

¹³⁴ Skutečnost, že v myslích Poláků stále existovalo vědomí síly německé armády, již se podařilo během několika let porazit evropské soupeře a docílit tak sjednocení střední Evropy v německých rukách, v kombinaci s nedávno prokázanou slabostí ruských zbraní ve válce s Japonci vedlo Dmowského k formulaci stanoviska: „...Za těchto mezinárodních poměrů jest zřejmo, že největší nebezpečství národu polskému hrozí nikoliv od Ruska, nýbrž od Německa... Němci směřují k odnětí Polákům těch kulturních a hospodářských prostředků, jež

společné všem polským záborům, nehledě na skutečnost, že soudobým pohledem bylo Německo vnímáno jako jediná velmoc, jež je schopná skutečně protipolské politiky.¹³⁶

Polská politika, dlouhodobě zmítaná mezi dvěma mlýnskými kameny rusifikace a germanizace a odmítající přijmout asimilaci s vládnoucím národem, slavila úspěch v tom smyslu, že ani jedné ze záborových velmocí se trvaleji nedařilo pacifikovat požadovaná území a přimět jejich obyvatele ke ztrátě polské identity. Za této situace Dmowski předpokládal, že tlak ze strany záborových velmocí nebude možné udržovat dlouhodobě, přičemž ve svých úvahách rozdělil historické území Polska dle toho, jakou strategickou roli daná oblast hrála pro záměry jednotlivých záborových mocností. Zatímco otázka pacifikace a unifikace Poznaňska z pruské a východních oblastí Rzeczypospolité z ruské strany představovala pro obě velmoci klíčovou záležitost, ať už z politických, vojensko-strategických či ekonomických důvodů, území samotného Polského království, zbavené svébytnosti po revolučním vystoupení 1863, hrálo až druhořadou roli. Z toho důvodu Dmowski přicházel s myšlenkou, že snaha ruských kruhů o rusifikaci této oblasti se nejen mívá účinkem, ale je zbytečná, neboť Rusko primárně potřebuje pouze území původních skutečných záborů. Konec tvrdého kursu ruské politiky vůči Království by tak nepředstavoval ústupek či porážku, nýbrž pouhé konstatování faktu, že Rusové Polákům nepanují a ani panovat nemusí, což odpovídalo i představě části ruských pokrokových kruhů, např. pojetí Borise Čičerina, jenž oproti násilnému sjednocování upřednostňoval mravní obrodu společnosti a kritizoval ruskou vládu za snahu předělat polské území v gubernii.¹³⁷

Krom toho je ovšem nutné vzít v úvahu Dmowského níže analyzované chápání národní identity, směřující v sobě etnolingvistické, respektive kulturní pojetí s politickou

---

jsou nevyhnutelný k udržení národní samostatnosti a životu o vysoké kultuře, chtějí národ zproletarisovati.... Vědomí tohoto nebezpečství německého rozšířilo se v celém Polsku a celý polský národ považuje dnes Německo za svého hlavního nepřítele...“, Dmowski, R: Německo, Rusko a otázka polská, Praha 1908, s. 81-82.

¹³⁵ Termín hakatismus, nazvaný podle počátečních písmen svých ideových zakladatelů (Hanssemann, Kennemann, Tiedemann), označoval kulturní boj, vedený s cílem homogenizace etnika, žijícího v rámci německé říše, v tomto smyslu tedy zaměřený především proti národnímu vědomí Poláků a jejich mezizáborové sounáležitosti, blíže viz Galos, Adam - Gentzen, Felix Heinrich - Jakóbczyk, Witold – Pajewski, Janusz: Dzieje Hakaty, Poznań 1966.

¹³⁶ „*Rosja już nigdy, a przynajmniej w możliwej do przewidzenia przyszłości nie będzie zdolna do zdobycia się na system polityki antypolskiej, tak konsekwentny i tak zabójczy w swym działaniu...*“, cit dle Wapiński, Roman: Idea narodu w myśli społecznej i politycznej endecji przed rokiem 1918, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977, s. 231.

¹³⁷ „*...Avšak jestliže my, povzbuzeni mravním citem, chceme podati ruku bratru, padnuvšímu našimi údery, myslím, že musíme to učiniti ne s pokořováním, ale s láskou...*“ Na místo toho, aby rozdělilo to (ruská vláda pozn. J. K.), co jest přirozeně rozděleno, umínilo si násilně slíti to, co se slíti nemůže“, Černý, Adolf: K otázce shody rusko-polské, in: Slovanský přehled II, 1900, s. 418, 420.

konceptí, jež se pregnantně projevovale v nejasných konturách otázky, zda je Polákem člověk s etnicky polskými kořeny či ten, kdo projevuje vůli jím být¹³⁸ (viz kapitola 2.1.3). V tomto ohledu měla Dmowského úvaha o míře důležitosti jednotlivých záborů pro dané velmoci ještě vedlejší, avšak o to podstatnější linii, představovanou mírou důležitosti daných území pro zachování polského národa, respektive pro případnou obnovu polské autonomie. V tomto ohledu zastával lídr národních-demokratů striktní – k výše charakterizované taktice dohody s Ruskem navíc poněkud paradoxní – tezi, že na rozdíl od Německem zabraných území jsou bývalá východní teritoria pod ruským režimem pro zachování polského národa postradatelná.¹³⁹ Tato úvaha byla autorem obhajována ze dvou důvodů, jednak skutečností, že země německého záboru tvořily jakousi „kolébku“ polského národa, především pak ale pragmatickým kalkulem, spočívajícím ve vědomí, že na rozdíl od východních teritorií disponovala polská národnost na německém záboru většinou.

Ruská motivace k dohodě s polskou reprezentací měla být mimo jiné hnána i vědomím rusko-německé konkurence a řevnivosti. Doba velmocenské loajality ve stylu Spolku Tří císařů byla dávno mrtvá a soudobým aktérům začínalo být jasné, že ruským zahraničně politickým plánům v Evropě stojí na předním místě v cestě německý „Drang nach Osten“. Za této situace se Dmowskému jako logické vyústění ruských strategických snah jevil požadavek brzkého vyřešení rusko-polského antagonismu, díky němuž mohlo ruské impérium opět získat neposkrvněný punc ochránce Slovanstva a dostat na svou stranu jak nespokojené Slovary z Rakouska-Uherska, tak poznaňské Poláky z německého područí.¹⁴⁰ Národní demokracie v čele s Dmowskim tak svým odmítnutím předchozí tradice romantické nesmiřitelnosti vytyčila polskému usilování nový směr¹⁴¹, jehož následování bylo jednoduše vedené volbou menšího

---

¹³⁸ Brian, Porter: *When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century*, New York 2000, p. 201-202.

¹³⁹ Toto přesvědčení prvně vyjádřil Dmowského blízký spolupracovník Jan Popławski, uvádějící, že „*można sobie wyobrazić przysze państwo polskie bez znacznej jej części, ale bez Prus Zachodnich byłoby ono dziwotworem politycznym i ekonomicznym, niezdolnym do rozwoju, nawet do dłuższego życia. A Prus Zachodnich nie można utrzymać bez Prus Wschodnich, ten więc kraj za wszelką cenę musi być polskim...*“, Popławski, Jan Ludwik: *Pisma polityczne*, sv. II, Kraków 1910, s. 383.; Bromke, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967, p. 16.

¹⁴⁰ „*...povznesení hlavy národa polského znamenalo by postavení hráze rozpínivosti a v důsledcích toho otřesení jeho úlohy v říši německé...pro Německo jest důležité, aby německý živel v Rakousku neztratil převahy, pro Rusko, aby Rakousko neprovozovalo slovanskou politiku, aby Rusko mohlo zůstat jediným představitelem Slovanstva...*“, Dmowski, Roman: *Německo, Rusko a otázka polská*, Praha 1908, s. 15,22.

¹⁴¹ „*Dříve národ viděl jen dvě cesty, buď zbrojné povstání – nebo úplné vzdání se a smíření s nejhoršími podmínkami. Nyní však našel novou cestu, pochopil, že může ve všech třech státech bojovat o svá národní práva, podmínky rozvoje a občanská práva....na cestu omylů, někdejších povstání ani pokořujícího vyhledávání milosti vlád se vrátiti nemůže. Musí se vyznačovat energií a vytrvalostí, spojenou s otevřeností a rozvahou, jaké přísluší politice národa kulturního a životného, vědomého svého dějinného poslání. Také poměr Poláků*

zla – v případě očekávaného evropského konfliktu by vítězství Německa situaci polského národa v žádném případě nezlepšilo, neboť západní etnická území by byla ztracena a z bývalého ruského záboru by byl pravděpodobně vytvořen německý loutkový stát, oproti tomu případný triumf Ruska s sebou nesl vidinu „osvobození“ německých záborů a zisku autonomie.

2.1.2 Zásada národního egoismu: Dmowski versus Balicki

Koncepce vymezení národa a jeho pozice v úsilí o vytvoření moderní společnosti i v boji o státní suverenitu představovala pro národně-demokratický proud jeden ze zásadních principů ve snaze o odlišení „tradičního patriotismu“ v romantickém odkazu šlechtické identity od „moderního nacionalismu“, za jehož zastávce se vůdčí ideoví činitelé *endencji* považovali.¹⁴² Za jednu z hlavních problematik, souvisejících s otázkou národního rozvoje, je možné v tomto ohledu považovat několikrát zmíněné napětí mezi politickým a etnolingvistickým pojetím národní existence, jejímž odlišným východiskům bylo třeba ze strany národně-demokratické nacionální teorie čelit. V souvislosti se závěry předchozí kapitoly, dokumentující paradoxní provázanost liberálního světonázoru pozitivistů s propagací úzce etnicko-kulturním chápáním polského národa (viz kapitola 1.2.2), tak lze konstatovat, že primárním úkolem národních demokratů bylo ve značné míře negativní vymezení vůči těmto pozitivistickým úvahám a jejich nahrazení určitým „silnějším“ pojetím národní vzájemnosti – tím, jež by ideu národních pout postavilo do středu veškerého zájmu.¹⁴³

V souladu s tezí Portera Briana je třeba se domnívat, že zformování specifického národně-demokratického diskurzu, vyjadřujícího se k nacionální problematice, ve značné míře překračovalo politickou sféru a svým úsilím opřít vlastní koncepci o prokazatelná teoretická východiska zasahovalo do filozofické roviny. V tomto směru je možné říci, že úvahy teoretiků

---

k jednotlivým státům jichž poddanými byli, se nyní ustálil. Pochopili, že obnovení samostatného státu jest neproveditelným a každé podnikání v tom směru bylo by sebevražedným. Uznání příslušnosti k státům přijato bylo za základ programu politického, domáhajícího se v každém z nich jak nejlepších podmínek národního rozvoje, tak uznání národních práv.“, tamtéž, s. 77.

¹⁴² Wapiński, Roman: Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893-1939, in: Kwartalnik Historyczny, roč. 80, 1973, s. 821.

¹⁴³ Výstižně se v tomto ohledu jeví například stylizovaná pozice Zygmunta Balického, jenž své pojetí tzv. *národního egoismu* (viz níže) charakterizoval jako stavění potřeb vlastního národa nad potřeby jiné. Charakteristické přitom je, že Balicki otázku hájení národního zájmu ztotožňoval s etickou rovinou, zastává nález, že „jde-li člověk proti zájmům vlastního národa, stává se nemorálním.“, cit. dle Brian, Porter: *When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century*, New York 2000, p. 191.

endecji v určitém smyslu reagovaly na krizi modernity, spočívající ve zhroucení dosavadních hranic mezi „*vztahem ega a společnosti*“¹⁴⁴ – tedy vymezením jedince a jeho společenské role. Odpovědí na tuto výzvu měla být představa jakéhosi *hobbesovského* boje všech proti všem, posunutá ovšem na vyšší společenskou úroveň a nepojímaná jako souboj individualit, nýbrž kolektivů.¹⁴⁵ Tato „neutuchající válka mezi všemi“ měla totiž poskytnout nové smysluplné místo všem doposud roztržštěným jedincům v národním boji, jemuž bylo nutné podřídit veškeré ostatní zájmy¹⁴⁶ a dát tak základ nové pospolitosti, založené na hodnotách síly a akceschopnosti.¹⁴⁷

Na základě této radikalizace jednání v zájmu národa, jakož i intencí negativního vymezení vůči předchozím pozitivistickým snahám, došlo ze strany národně-demokratických ideologů k jednoznačnému odmítnutí ztotožňovat vývoj polského národa s obecnějšími světovými, respektive společenskými trendy. Důrazným vyjádřením této existence národa „pro sebe samého“ se přitom stalo zavržení populárního hesla polských revolucionářů „*za naši a vaši svobodu*“¹⁴⁸, odkazujícího k přesvědčení, že boj za osvobození Poláků je součástí velkého boje za svobodu evropských národů, jinými slovy bojem o hodnoty demokracie a liberalismu. Jak jsme se snažili ukázat v předchozí kapitole, utkvěla tato představa polského případu jakožto všeobecného vzoru, respektive předvoje, v širších vzorcích polského politického myšlení, poněvadž toto univerzalistické schéma tvořilo jeden ze společných průsečíků pozitivistického a socialistického myšlení – zatímco první propojovali vývoj polského národa s rozvojem liberálního kapitalismu, viděli druzí v případné polské revoluci světový převrat.¹⁴⁹ Právě toto dualistické uvažování ve smyslu partikulárního vývoje jakožto součásti „univerzální ideje“ však bylo trnem v oku národně-demokratické koncepci, která v ní

---

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Pojetí mezinárodní arény jako přirozeného stavu, v němž jsou národy vedeny k nevyhnutelnému konfliktu, vyjádřil například Jan Popławski: „*Każda polityka – czy pruska, czy polska – w stosunku do innych narodowości jest zaborcza, zawsze dążąc musi do zdobywania nowych terytoriów lub odzyskiwania utraconych...*“, Popławski, Jan Ludwik: *Pisma polityczne*, sv. II, Kraków 1910, s. 179.

¹⁴⁶ Příznačně působí jeden z bodů programu Národně demokratické strany z roku 1903, velebící národní zájem proti jakémukoli štěpení společnosti: „*Interes narodu polskiego, jako całości – w przeciwstawieniu się do interesów klasowych, wyznaniowych, korporacyjnych, dzielnicowych, lokalnych – stanowi najwyższą miarę wartości politycznych...*“, *Wybrane teksty źródłowe do dziejów polskich ugrupowań burżuazyjnych i ludowych w latach 1864-1914*, Warszawa 1965, s. 98.

¹⁴⁷ Toto stanovisko přirozeně vycházelo z úhlu pohledu národních demokratů samotných, při kritickém odstupu je však třeba tvrdit, že posun od tradičního chápání polské identity k národně-demokratické znamenal cestu ke „*stylu nenávisti, násilí, útlaku a vyloučení*.“, Brian, Porter: *When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century*, New York 2000, p. 191.

¹⁴⁸ Srov. např. Řezník, Miloš: *Za naši a vaši svobodu. Století polských povstání (1794-1864)*, Praha 2006.

¹⁴⁹ Snyder, Timothy: *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905)*, Cambridge 1997, p. 16.

spatřovala nemyslitelné drolení hlavního cíle, jímž bylo zachování, respektive vytvoření moderní polské pospolitosti, kde by platila zásada sloužit národu pro národ sám a ne pro jeho podíl na „vyšším principu“.¹⁵⁰

S odmítáním liberálních východisek polského národního rozvoje souvisela i nacionalistická averze vůči samotné myšlence pokroku, a to jak ve smyslu ekonomickém, tak sociálním. Ačkoliv se tato teze může na první pohled zdát klíčové snaze národních demokratů - tedy rozvoji národního celku, jež už v samotném obsahu svého významu určitou ideu pokroku zastává - protichůdná, je v tomto případě nutné onen negovaný progres chápat jako klasickou lineární a řízenou představu „Smyslu Dějin“, který je jakýmsi způsobem zakódován a vývoj společnosti k němu směřuje.¹⁵¹ V tomto ohledu je potom nutné uznat, že takové pojetí pokroku bylo národním demokratům skutečně cizí, neboť představa jakéhosi konečného šťastného stadia společnosti byla v přímém rozporu s jejich vizí mezinárodní arény jako neustálého boje. Pokrok tak mohl být chápán pouze ve smyslu nekončícího zápasu lidské vůle s chaotickým světem bez jistot. V duchu výše naznačené nutnosti konce s mesianismem Poláci měli přestat věřit, že jim „historie dá za pravdu a spasí je“ a v důsledku nejistého světa i budoucnosti měli začít budovat svou národní existenci na principech síly a boje¹⁵², skrze něž by bylo dosaženo jakési kulturní homogenity.

Bez těchto předpokladů nebylo - pohledem nacionalistických teoretiků - možné o uchování národní jednoty uvažovat, neboť - jak napsal Dmowski v roce 1905 – „*pouze silná národní organizace, založená na hlubokém respektu k tradici, je schopná zajistit lidské společnosti morální blaho po staletí... jestliže tato etika zanikne, veškerý společenský život se postupně rozplyne, společnost se rozpadne, veškerá morální pouta budou zpřetrhána, vzájemné závazky zmizí a my budeme čelit stavu homo homini lupus.*“¹⁵³ S touto neblahou vizí případného zániku národní pospolitosti ostatně souvisel i Dmowského pohled na soudobý stav polské společnosti, vyplývající z výše naznačené kritiky neschopnosti postavit se „na vlastní

---

¹⁵⁰ Brian, Porter: When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century, New York 2000, p. 193.

¹⁵¹ Blíže k ohlasu liberální myšlenky pokroku v polském prostředí srov. Brian, Porter: Construction and Deconstruction of Polish Liberalism, in: Kirschbaum, Stanislaw (ed.): Historical Reflections on Central Europe. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995, Basingstoke 1999, p. 48.

¹⁵² „Codzienne doświadczenie nas uczy, że na tym świecie coraz mniej jest miejsca dla słabych i bezbronnych, że coraz mniej uwagi poświęca się tym, którzy biernie, z uległością znoszą krzywdy, ale to nam nie przeszkadza podnosić swej słabości fizycznej i moralnej do godności cnoty i z jej stanowiska ferować wyroków o postępowaniu innych...“, Dmowski, Roman: Myśli nowoczesnego Polaka, Warszawa 1989, s. 14.

¹⁵³ Dmowski, Roman: Podstawy polityki polskiej, in: Przegląd Wszechpolski, 11, 1905.

nohy“ a spoléhání na zahraniční, respektive dějinnou pomoc. Dmowski z tohoto charakterového úpadku polské společnosti vinil dosavadní vývoj, zapříčiněný v první řadě pozitivismem, jenž do sociálního myšlení vnesl „*pochybný humanitarismus*“ a vedl k „*feminizaci polské kultury*“.¹⁵⁴ Ten se dle jeho názoru projevoval v nedostatečných možnostech polského vzdělávacího systému, odkázaného na libovůli carského režimu, v jejichž důsledku „*byli polští chlapci vychováváni převážně svými matkami, které v nich potlačovaly mužské pocity...*“, takže „*děti byly sice slušné a nedělaly nic špatného, ale ve chvíli, kdy zakoušely nespravedlnost, nebyly schopné ničeho jiného než pláče a stížností.*“¹⁵⁵ Nebylo ostatně náhodné, že kromě ženské výchovy ztotožňoval Dmowski výše naznačené „úpadkové“ vlastnosti polské společnosti se vzrůstající oblibou socialismu v opozici vůči hájení nacionalismu, který jako jediný polské identitě zajišťoval „maskulinní“ hodnoty houževnatosti a nesmiřitelnosti.

S tezí o nutnosti správné výchovy mladé polské generace přitom úzce souvisel pojem tzv. *národního egoismu*, jenž byl sice ražen napříč národně-demokratickou politickou elitou, za jeho předního zastánce je ovšem třeba považovat Zygmunta Balického¹⁵⁶. Ačkoliv východiska, respektive vývody úvah všech tří vůdčích ideologů (Dmowského, Balického a Popławského) totiž zůstávaly pro směr národně-demokratické politiky shodné, základy jejich uvažování se v leccems lišily. Tato skutečnost vyplývá na povrch například při srovnání úvah o vztahu národního celku k jedinci. Jak Dmowského, tak Balického pojetí totiž přirozeně kladlo preference na stranu skupinové identity, při bližším pohledu je však potřeba konstatovat, že Balického chápání národa vycházelo z mnohem kolektivističtějších představ. Zatímco Dmowski ve svém přesvědčení o nutnosti nalezení entity zaštiťující individuum pojímal národní pospolitost jako nástroj integrace jedince do společnosti ve složité době „konce starých pořádků“, vycházela Balického koncepce primárně z kolektivistického organického pojetí společnosti – řečeno teorií Charlese Taylora, zastával

---

¹⁵⁴ Przegląd Wszechpolski, 2, 1896, cit. dle Brian, Porter: When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century, New York 2000, p. 195.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Ten svou spojitost národního úsilí s otázkou morality vyjádřil v díle *Egoizm narodowy wobec etyki*, v němž – poněkud paradoxně na základě pozitivistického dědictví – jako sociolog vyložil národní věc vědeckým pohledem: „*Wszystkie jednak powyższe wskazania moralności autonomicznej stanowią tylko pojedyncze tony jednej akordu, ten zaś odpowiada najwyższej indywidualności zbiorowej, jaką jest naród...w duchowości też każdego narodu tkwi źródło uczuć i pojęć moralnych jego członków. Co więcej, wszelka etyka autonomiczna, jako rzeczywiście obowiązująca pewną grupę całość pojęć i wskazań moralnych, jest i musi być zawsze narodową*“, cit. dle: Grott, Bogumił: Zygmunt Balicki. Ideolog Narodowej Demokracji, Kraków 1995, s. 129.

Balicki zkrátka radikálnější *holistické* stanovisko.¹⁵⁷ Ačkoliv tuto tezi pravděpodobně nelze obhájit pro Balického politické myšlení jako celek (například pro úvahy o nalezení harmonie mezi individuálním egoismem a altruismem se může domněnka o pomíjení individuálních pozic jevit jako problematická - viz níže), při obecném vymezení vztahu jedince a společnosti platí beze zbytku, což dobře dokládá autorova snaha o nalezení odpovědi na otázku čím je jedinec z pohledu celku.

V Balického chápání byla totiž individualita pouze jakýmsi „*bodem, v němž se prolínaly různé společenské zvyky a instinkty*“¹⁵⁸, tedy nikoli osobností, jež skrze národní existenci nalezne smysl sebe sama a prostor pro osobní rozvoj jako v případě Dmowského, ale nástrojem společnosti, jíž jde o její vlastní progres. Toto přesvědčení Balicki zřetelně vyjádřil na stránkách svého díla *Hedonizm jako punkt wyjścia etyki*, zastává nález, že „*každá skupina má své vlastní potřeby a zájmy – společnost není pouhým součtem všech jedinců, kteří ji tvoří. Jednotlivci se mění, rostou, jsou nahrazováni jinými, ale společné potřeby zájmu společnosti zůstávají neměnné.*“¹⁵⁹

Výše zmíněná publikace, věnovaná tématu společenského hedonismu, rozvíjela dále úvahy o smyslu národního rozvoje, jak jsem však již upozornil, nechával Balicki v tomto bodě prostor pro určité uznání existence individuálních zájmů. Národně-demokratický ideolog totiž přicházel s představou dvou modelů lidského chování – individuálního egoismu a společenského altruismu – jejichž povaha se mohla na první pohled zdát jako protichůdná, to by však byl dle Balického mínění osudný omyl. Toto napětí mezi osobními zájmy a potřebami společnosti bylo totiž vnímáno jako umělé, nebrající v potaz možnost harmonického splynutí

---

¹⁵⁷ V tomto případě máme na mysli především slavný Taylorův článek „Nedorozumění v diskusi mezi liberály a komunitaristy“, v němž se autor snaží objasnit příčiny chybného chápání rozdílů mezi zastánci individualistického a kolektivistického přístupu ke společnosti. Pro účel této studie je přitom klíčové Taylorovo odlišení tzv. ontologických otázek, řešících jakousi metafyzickou rovinu existence společnosti. V této sféře probíhá tedy zásadní štěpení mezi tzv. atomisty, považujícími společnost za soubor individuálních osobností a holisty, vysvětlujícími lidské jednání skrze společenské uspořádání a považujícími společnost za entitu samu o sobě, obecně řečeno za „něco víc než jen soubor jedinců.“ Ačkoliv žádnému z teoretiků národních demokratů není možné přisuzovat zaujímání atomistických stanovisek, má výše naznačená teze poukázat ke skutečnosti, že někteří z nich měli ke striktnímu holismu blíže než jiní, tak jako v případě Balického, jenž na rozdíl od Dmowského pozici jedince v moderní společnosti ignoroval, srov. Taylor, Charles: Nedorozumění v diskusi mezi liberály a komunitaristy, in Kis, János (ed.): *Současná politická filozofie*, Praha 1997, s. 465-494.

¹⁵⁸ Brian, Porter: *When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century*, New York 2000, p. 196.

¹⁵⁹ „...wbrew panującym w życiu codziennym pojęciom, źródłem i siedliskiem moralności nie jest bynajmniej sumienie jednostek, ale uczuciowość grup społecznych, właściwa im odczuwalność stosunków wewnętrznych i zewnętrznych. Podział więc moralności na prywatną i publiczną jest sztuczny, gdyż zarówno pod względem swej genezy, jak i charakteru, każda moralność jest publiczną, bo każda ma dobro zbiorowości na względzie...“, Balicki, Zygmunt: *Hedonizm jako punkt wyjścia etyki*, cit. dle Grott, Bogumił: Zygmunt Balicki. Ideolog Narodowej Demokracji, Kraków 1995, s. 101.

obou, neboť „*přinese-li jedinec obět, není schopen rozlišit, zda tuto obět nese pro sebe či pro ostatní – egoismus a altruismus si tak neodporují, ale splývají v...lidské přirozenosti.*“¹⁶⁰

V tomto autorově postulátu se přitom nelze ubránit dojmu, že takové pojetí vztahu jedince a společnosti nápadně připomíná polskému prostředí natolik blízkou koncepci šlechtické identity, vyvěrající právě z úsilí o sladění individuálních a kolektivních zájmů (viz kapitola 1.1.1). Tak jako se původní aristokratická republika v proslulém „*liberum veto*“ vypořádávala s kontradikcí mezi hlasem jedince a potřebami šlechtického kolektivu předpokladem harmonické obecné vůle, přicházel Balicki s tvrzením, že vše, co přináší užitek společnosti, je dobré a tudíž morální. Jednal-li tudíž jedinec sobecky v intencích národního zájmu, jednal zároveň jako altruista v zájmu ostatních a naplňoval tak koncepci *národního egoismu*. Tato bezděčná inspirativní linie přitom opět dokazuje, nakolik byla pozice negativního vymezování a odmítání dosavadních tradic ošemetná.

Balického konstatováním, že „*každa moralność jest publiczna*“¹⁶¹ se ovšem dostáváme k převratnému tvrzení, ztotožňujícímu rozsah a podobu morálních otázek vždy s konkrétním časem a místem. Tento postřeh, mající krom interpretace národního diskurzu dosah i do sociologické teorie, totiž vedl k odmítání jakékoli univerzální morálky, ať už a priori dané, či dodatečně vytvořené, neboť jak tvrdil sám autor: „*žádný akt nemůže být nemorální nebo morální sám o sobě: odlišné společenské podmínky vyžadují různost etických pravidel, takže společenský kontext vytváří nejdůležitější a jediné rozhodující etické měřítko.*“¹⁶² Tento negativní postoj k myšlence univerzálně zakódovaného etického jednání měl však závažné konsekvence pro otázku individuální loajality vůči národnímu společenství, neboť za situace, kdy neexistovaly morální principy překračující národní hranice, spočívalo vymezení škály etických hodnot na národu samotném, čímž se opět dostáváme k výše naznačenému ztotožnění žádoucího jednání s národním egoismem. Případné námitky, že pouta kolektivní vzájemnosti lze pociťovat i vůči odlišným skupinám navíc Balicki odmítal poukazem ke zhoubnému „*kosmopolitnímu individualismu Židů a socialistů*“, což byl ostatně oblíbený argument většiny národně-demokratických politiků.¹⁶³

¹⁶⁰ Balicki, Zygmunt: Hedonizm jako punkt wyjścia etyki, Warszawa 1900, s. 30, cit. dle Brian, Porter: When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century, New York 2000, p. 197.

¹⁶¹ Balicki, Zygmunt: Hedonizm jako punkt wyjścia etyki, cit. dle Grott, Bogumił: Zygmunt Balicki. Ideolog Narodowej Demokracji, Kraków 1995, s. 101.

¹⁶² Balicki, Zygmunt: Egoizm narodowy : wobec etyki, Lwów 1908, s. 37, cit. dle Brian, Porter: When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century, New York 2000, p. 198.

¹⁶³ Průkazně v tomto ohledu svědčí například již uvedená replika ze stranického programu z roku 1903, hovořící o překračování všech třídních, náboženských a podobných „celosvětových“ zájmů, tezi o provázanosti

V tomto směru lze tudíž považovat teoretickou legitimizaci národně-demokratické linie za určitý pokus o modernizaci dosavadních národně-formativních trendů, opírající se o chápání národní pospolitosti jako ústřední identity, vymezující směr a prostor individuálnímu jednání. Hlavní snahou všech členů této pospolitosti se pak – i přes odlišnosti v Dmowského a Balického koncepci – mělo stát úsilí o pozvednutí sociální, kulturní i ekonomické úrovně národa na takový stupeň, za jehož podmínek by byl schopen existovat nezávisle a bojovat o své místo „pod sluncem“ přesně v duchu oné teze o neutuchajícím boji všech proti všem.

2.1.3 Etnické versus politické pojetí: „Kdo je Polákem a kde je Polsko?“

V návaznosti na teoretická zdůvodnění národně-demokratické koncepce nacionalismu je třeba věnovat pozornost jejich vlivu na zformování podoby chápání pojmu „polský národ“ s ohledem na problematiku širší národní vymezení, a to jak ve smyslu teritoriálním, tak populačním. Ve zkratce je možné říci, že jeden z hlavních úkolů pro národně-demokratickou linii, jako ostatně pro všechny polské politické směry přelomu 19. a 20. století, spočíval ve vyjasnění otázky „kdo je Polák a kde je Polsko“¹⁶⁴, tedy ve stanovení žádoucího principu určení příslušnosti k národu a vymezení hranic případně obnoveného suverénního polského státu.

Již v úvodu této problematiky je přitom potřeba říci, že koncepce národních demokratů nepředstavovala žádné pevně vymezené dogma, ale byla tvořena souborem postřehů, na jejichž základě teprve docházelo ke „konstrukci“ národního vědomí. Tento fakt vyvěral do značné míry ze skutečnosti, že *endecja* v teoretické rovině i praktické politice oscillovala mezi snahou definovat národ „tak jak je“ a touhou vyjádřit „jaký by měl být.“ Šlo tedy o klasický problém rozdílu mezi „sein“ a „sollen“, což plně zapadá do úvah Adama Bromkeho o střetávání realistické a idealistické tradice¹⁶⁵, ačkoliv sám autor se k problematice národního vymezení v tomto směru nevyjadřuje. Tímto pohledem je možné konstatovat, že národně-demokratičtí ideologové zkrátka často směšovali dvě roviny, když na jedné straně chápali národ jako existující sociologickou entitu, spjatou objektivními znaky (realistický přístup), na

---

socialistických a židovských tendencí pak přinášel například časopis „Polak“, hovořící o tom, že „*socjalizm jest w duzej mierze wymyslem żydowskim i że Marks miał dziedziczną nienawiść do religii chrześcijańskiej...*“, cit. dle: Piątkowski, Wiesław: Idee społeczno-polityczne „Polaka” (1896-1906). Przyczynek do kształtowania się ideologii Narodowej demokracji, in: Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, t. V, z.2, s. 49.

¹⁶⁴ Tuto formulu použil jako název svého článku Brian Porter, srov. Porter, Brian: Who Is a Pole and Where Is Poland? Territory and Nation in the Rhetoric of Polish National Democracy before 1905, *Slavic Review*, 51, 1992.

¹⁶⁵ srov. Bromke, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967.

druhé straně však bez váhání psali o národu jako morálním společenství (viz výše), jehož úkolem bylo dát smysl individuální existenci, popřípadě obstát v boji s jinými národy (idealistický přístup).

Jestliže jsme tak v souvislosti s Balického úsilím hovořili o harmonii individuálních a kolektivních cílů, připomínající obdobnou snahu o splynutí zájmu jednotlivého šlechtice se zájmy republiky v případě původního šlechtického Polska, je zapotřebí upozornit na vliv této aristokratické identity i v problematice definice národní spopolitosti. Zatímco pozitivistické pojetí národa totiž odkazovalo převážně k výše uvedenému etnickému pojetí – tedy chápání národa jako společenství původu a jazyka, vykazovala národně-demokratická koncepce znaky, poukazující k paradoxnímu směřování etnického pojetí s politickým. Slovo paradoxně je zde přitom užito záměrně ke zdůraznění explicitní rétoriky národních demokratů, usilujících primárně o Dmowského kulturní homogenitu, jejíž principy lze jednoznačně vykládat jako důkaz etnického vymezení. Z jakého důvodu je pak ovšem možné hledat v této koncepci náznaky původní polské identity jako společenství loajálních?

Střet etnolingvistického pojetí s politickým se dle mého názoru výrazně projevuje v Dmowského úvahách o budoucí podobě samostatného Polska, odvislé od teritoriálního rozšíření příslušníků polského národa. Ačkoliv se národní demokraté totiž striktnímu určování žádoucího rozsahu budoucího Polska takřka bytostně vyhýbali¹⁶⁶, odkazující k naplnění těchto vizí ve vzdálené budoucnosti, byli často nuceni reagovat na úvahy o obnově státu v původních hranicích, popřípadě na koncepcie konkurenčních politických uskupení. Tato neochota definovat budoucí hranice polského státu preciznějším způsobem přitom výrazně podtrhávala národně-demokratický přístup k otázce vztahu národa a státnosti, v jehož případě spočívalo primární úsilí *endecji* v „budování národa“ bez ohledu na státní zaštitění. Podstatnou roli zde hrála ostatně i teze o vhodnosti zahájení boje za samostatnost teprve ve chvíli, až bude národ po všech stránkách soběstačný¹⁶⁷, krom toho není možné ztrácet ze

---

¹⁶⁶ Šlo patrně o taktický tah, spočívající v odmítání zbytečného „svazování rukou“, neboť případné příliš široké vymezení žádoucího území by mohlo vést k pobouření nepolských národností, oproti tomu příliš úzká definice by hrozila dojmem rezignace. Výjimku v tomto směru představoval počín, uskutečněný na stránkách plátku „Polak“ a požadující, aby budoucí stát zahrnoval oblasti soudobého Polského království, Haliče se Spiší a Bukovinou, Velkopolsko, Slezsko včetně Slezska těšínského, Královské Prusy s Gdaňským, Litvu, část Livonska, Běloruska a Ukrajiny. Později byla tato představa ještě doplněna sebevědomým vyjádřením, že „*na tej ziemi polskiej od Odry do Dniepru, od Bałtyku do Karpat i Morza Czarnego nie ma dla nikogo miejsca oprócz nas...*“, cit. dle Piątkowski, Wiesław: *Idee społeczno-polityczne „Polaka” (1896-1906)*. Przyczynek do kształtowania się ideologii Narodowej demokracji, in: *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, t. V, z. 2, s. 53.

¹⁶⁷ „*Zdaniem ideologów endeckich, pełna suwerenność narodu może być osiągnięta dopiero wówczas, gdy naród poza odzyskaniem własnej państwowości będzie jedynym właściwie dysponentem zasobów gospodarczych i dziedzictwa kulturalnego...*“, Wapiński, Roman: *Z dziejów tendencji nacjonalistycznych*. O

zřetel, že státní autonomie nepředstavovala očima národní demokracie onen vysněný konečný cíl, který tolik velebily generace romantických povstalců, ale pouze jednu z dílčích etap neutuchajícího boje o národní zachování.¹⁶⁸

Při ojedinělé Dmowského spekulaci na toto téma je však potřeba říci, že národně-demokratický lídr razantně odmítl představu tzv. Velkého Polska v historických hranicích z roku 1772, když argumentoval tím, že tento stát byl „už ve své době zvláštním útvarem“ a nyní by se stal „geografickým nesmyslem.“¹⁶⁹ Tento postoj by tak na první pohled mohl vést ke zdání zaujetí etnického stanoviska, požadujícího vytvoření vnitřně homogenního státu, jenž by oproti historickému pojetí představoval něco víc než jen „výtvor geografů.“ O to více může překvapit, že se Dmowského vize stavěla vůči etnickému vymezení budoucích polských hranic - a de facto tak i vůči etnickému chápání národa – zamítavě. Viděno pohledem *endecji* – tak jako nebylo možné připustit, aby hranice národní pospolitosti diktovala historická tradice, nebyla žádoucí ani případná role etnografů jako arbitrů, neboť jak opět poznamenal sám Dmowski – tvořit Polsko na etnografickém základě si „mohou dovolit filologové, nikoli politici.“¹⁷⁰

Přesně v těchto slovech se zrcadlí odraz onoho politického pojetí národní sounáležitosti, založeného na zásadě ochoty ke společné existenci místo hledání primordiálních znaků. Dmowski tak v podstatě vyřkl přesvědčení, že klíčový aspekt při

---

stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893-1939, in: Kwartalnik Historyczny, roč. 80, 1973, s. 822.

¹⁶⁸ „Przedmiotem tego patriotyzmu, albo ściślej mówiąc nacjonalizmu, nie jest pewien zbiór swobód, który dawniej ojczyzna nazywano, ale sam naród...jego rola nie kończy się z bliższą lub dalszą chwilą odzyskania niepodległości – ta jest dla niego etapem, poza którym praca i walka trwa dalej, posilując się nowymi narzędziami, nową bronią...“, Tamtéž, s. 823.

¹⁶⁹ „Idąc dalej, musimy nawet przyznać, że aczkolwiek aspiracje do niepodległości nie tylko nie zanikły, ale rozszerzają się na bierne i politycznie dotychczas obojętne warstwy narodu, to jednak pozostają one oderwanymi, nie mają żadnego konkretnego wyrazu. Nie łączy się z nimi właściwie nawet określone pojęcie terytorialne. Historyczna Polska, w tradycyjnych granicach z r. 1772, już w owych czasach była w pewnej mierze dziwolągiem, dzisiaj zaś, przy obecnych warunkach państwowego bytu, byłaby geograficznym nonsensem...“, cit. dle Wapiński, Roman: Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893-1939, in: Kwartalnik Historyczny, roč. 80, 1973, s. 826.

¹⁷⁰ „...etnograficzna (Polska – pozn. J.K.) może istnieć tylko w pojęciach filologów, nie zaś polityków...“, cit. dle tamtéž. Explicitní odmítání etnických či historických hranic ovšem Dmowski vyřkl na jiném místě, a sice na stránkách Przeglądu Wszechpolského, kde se i pokusil ohledně případného vymezení sám spekulovat, když požadoval, aby budoucí Polsko bylo obklopeno přírodními hranicemi: „Nikt chyba nie wątpi, że ani Polska w granicach historycznych, ani etnograficzna ściśle, jakby chci-li inni, nie jest dziś, jako państwo możliwa. Już zwracano uwagę na to, że państwo polskie, chcąc powstać na nowo, musiałoby się przynajmniej z dwóch stron oprzeć o granice przyrodzone, mianowicie o Bałtyk i Karpaty, i zdaje mi się, że istotnie nie można myśleć dziś o państwie polskim bez Gdańska i nawet Królewca. Nie próbując określać dziś bliżej pozostałych granic, które by mogły zależeć mniej więcej od przypadku, już i bez tego widzimy, że ludność tego państwa daleką by była od jednolitości...“, Przegląd Wszechpolski, 1901, 7, s. 422.

budování moderního národa nemůže spočívat v etnicitě samotné, ale musí akceptovat i vůli dát této etnicitě průchod, čili společný zájem. Podobná východiska přitom zastával i politicky nejméně exponovaný člen trojice ideologů *endecji*, Jan Ludwik Popławski, jenž v článku *Nasz demokratyzm* vyjádřil přesvědčení, že „*společný původ, obývání jednoho území či společný jazyk nemohou rozhodovat o národnosti tisíců a milionů lidí*“, poněvadž stěžejním argumentem pro národní existenci jsou místo toho „*časy společného politického života, vzájemnost duchovní a materiální kultury a shodnost zájmů*.“¹⁷¹ Zatímco tak národ mohl bez problémů překonat teritoriální roztržičnost, popřípadě absenci vlastního specifického jazyka, jenž byl pouhou manifestací, a nikoli základem národní odlišnosti (Popławski uváděl příklad Irů), to, co rozhodovalo o národním bytí a nebytí, byla otázka společného cíle, tedy záležitost navýsost politická.

Jestliže Popławski krom identických zájmů spatřoval stěžejní klíč k definici moderní nacionality v kulturních poutech, byl to právě ten směr, jímž se mohla národně-demokratická linie vydat, aby v rámci své koncepce zformovala určitý kompromis mezi etnolingvistickým a politickým polem národního vymezení, jenž by spojoval nutnost objektivních předpokladů s ochotou ke společnému jednání. Primordiální prvek byl v národně-demokratické koncepci zastoupen především myšlením Zygmunta Balického, jenž ostře oponoval soudobě ražené tezi Ernesta Renana o národu jako „*každodenním plebiscitu*“¹⁷², když tvrdil, že „*národ je společenstvím, které si člověk nevybírám, ale do něhož se rodí*.“¹⁷³ Ostatní teoretici *endecji* však takto striktně předurčené stanovisko zmírňovali právě poukazem k projevům určité společné kultury a transcendentálních pout, velice častým pojmem, jenž se v rétorice národních demokratů v této souvislosti objevoval, byl termín *národní duch*, respektive *duše národa*.

Prvně se lze s tímto pojmem v intencích národního diskurzu budoucí *endecji* pravděpodobně setkat ve spisu jednoho z národních demokratů „druhého řádu“, Zygmunta Wasilewského. Ten pod vlivem své práce ve švýcarském muzeu dle vlastních slov „*propadl historii*“¹⁷⁴ a pokusil se přinést vlastní definici národa, který „*nelze chápat pouze*

---

¹⁷¹ Przegląd Wszechpolski, 1900, 3, s. 136.

¹⁷² Tento francouzský filozof v roce 1882 „prolomil ledy“ dosavadního chápání národa, když ve svém článku nazvaném „Co je národ?“ namísto rasy, kultury a jazyka postavil jako hlavní kritérium národní existence ochotu lidí žít pospolu a sdílet tytéž představy, což Renan vyjádřil jako každodenní plebiscit, neboť přítomnost národa byla v určité nadsázce omezena na tak dlouhou dobu, dokud jí budou lidé vyjadřovat podporu, srov.: Renan, Ernest: Co je národ?, in: Hroch, Miroslav: Hroch, Miroslav (ed.): Pohledy na národ a nacionalismus, Praha 2003.

¹⁷³ Balicki, Zygmunt: Egoizm narodowy wobec etyki, Lwów 1908, cit. dle Brian, Porter: When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century, New York 2000, p. 205.

¹⁷⁴ Brian, Porter: When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century, New York 2000, p. 201.

v politických, územních či ekonomických kategoriích“, nýbrž je třeba vnímat ho jako „individuální civilizaci...stvoření jedné duše, přítomné v organickém celku.“¹⁷⁵ Obdobně se pak o pár let později vyjadřoval i výše zmíněný Popławski, jenž ztotožňoval projev národní kultury s vyzařováním *národního ducha* a konečně i Roman Dmowski, který ve své slavné definici národa v článku *Jedność narodowa* uvedl, že „jsme národem, protože sdílíme pocit jednoty, sdílíme společné vědomí, společného národního ducha...tento národní duch, stvořený skrze dlouhý historický proces, nachází v historii ospravedlnění své existence a svého úsilí...historická práva nejsou jen prázdnou frází, ano, my jsme národem, protože nás spojuje společný pocit, společná národní myšlenka a společná vůle namířená k národnímu cíli, kterého je si vědom každý, třeba jen málo vzdělaný Polák.“¹⁷⁶ Z těchto vět tak zřetelně vyplývá, že etnicita pro národně-demokratickou koncepci nepředstavovala klíčové téma, neboť mnohem závažněji než otázka původu, respektive vrozené příslušnosti jazyka, působila ochota přijmout na sebe „břemeno polské identity“, tedy uznat zájem polského národa za nejvyšší dobro¹⁷⁷, což lze označit za politickou koncepci národa „par excellence.“

2.1.4 Vztah vůči odlišným národnostem

Vzájemné napětí mezi etnicitou a loajalitou jakožto určujícími znaky národní identity představovalo ovšem trvalé zatížení národně-demokratického diskurzu, neboť jeho tvůrci byli nuceni vypořádat se se dvěma paradoxními potencialitami - jaké stanovisko zaujmout k etnickým Polákům, kteří se se zájmy národa odmítali ztotožnit a jak postupovat v případě odlišných národností, které by naopak „polskou věc“ případně přijímaly?

Přesně v tomto ohledu se projevovala v úvodu naznačená oscilace národně-demokratického proudu mezi realistickými a idealistickými východisky, vyjádřená rozdílem mezi definicí národa tak jak se skutečně jevil a tím, jaký si ho národní demokraté přáli mít. V případě etnických Poláků ignorujících polskou identitu nastupovala ke slovu Dmowského úvaha o tzv. *skrytých*, respektive *potenciálních Polácích*¹⁷⁸, jejichž archetyp byl představován

---

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ Przegląd Wszechpolski, 1, 1895, s. 82.

¹⁷⁷ Akceptace zájmu polského národa znamenala de facto přijetí vztahu k národní pospolitosti tak, jak ho vylíčil Dmowski: „Dla mnie miarą jest pożytek polskości: wszystko, co prowadzi do jej podniesienia, z bogacenia jej treści, rozszerzenia jej wpływu, jest dobrym...“, cit dle Wapiński, Roman: Idea narodu w myśli społecznej i politycznej endecji przed rokiem 1918, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977, s. 229.

¹⁷⁸ Brian, Porter: When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century, New York 2000, p. 204.

ztělesněním nedostatečně vzdělaného polského rolníka, jenž si pro svůj omezený rozhled nebyl schopen svou identitu uvědomit. V takovém případě měla ovšem vykonat své národně-demokratická osvěta, jež by v této mase probudila národní cit, poněvadž takový „cit pravého patriotismu se vyvíjel u různých lidí v odlišné míře, a to u každého průměrného Poláka, byť třeba v drímajícím stavu.“¹⁷⁹

Opačný případ ovšem představovala ta situace, kdy byly se záležitostmi polského národního zájmu ztotožňovány etnicky nepolské národnosti. Na tomto místě je tudíž zapotřebí otevřít ožehavé téma vztahu národní demokracie k těm národním identitám, jejichž zájmy úzce kolidovaly s představami *endecji* o polském národním prostoru, což byl případ především litevské, běloruské, ukrajinské, respektive rusínské a židovské národnosti. Pro určení pozice těchto národností, jež lze sotva označit termínem minoritní, neboť v mnoha oblastech polské etnikum výrazně převyšovaly, byla z pohledu národních demokratů klíčová výše charakterizovaná Popławského formule o nadřazenosti společné „kultury a ducha“ nad příbuzností jazyka a původu, která umožňovala „rozehrání politické linie“ *endecji* dvěma směry. Na jedné straně bylo totiž možné vymezit se vůči teritoriálnímu status quo záborových velmocí, a to argumentem, že polská duchovní i materiální kultura představovala svébytný celek - národ, jenž byl odlišný od ruské i německé identity a vyžadoval tedy budoucí suverenitu. Tato argumentace tak ospravedlňovala polské národně-formativní i státoprávní nároky, zároveň však – což bylo neméně podstatné – nesloužila jako precedens pro národnostní snahy na etnickém principu - jinými slovy dokázala čelit námitkám, jak je možné, aby Poláci na jedné straně usilovali o suverenitu a na druhé straně upírali podobné nároky Litevcům, Rusínům a ostatním.

Vztah vůči jiným národnostem byl přitom explicitně zakotven v programu strany z roku 1903, vyjadřující poněkud ambivalentní přístup na základě míry ochoty jednotlivých „živlů“ uznat v dané oblasti zájmy polského národa. Tam, kde „odlišná plemena žila při vzájemné toleranci kulturní práce každého rodu“¹⁸⁰, zasazoval se polský národ o vzájemné soužití, avšak tam, kde „výše uvedené živly (tj. Litevci, Rusíni, Němci – pozn. J. K.)

---

¹⁷⁹ Przegląd Wszechpolski, 1, 1895, s. 82.

¹⁸⁰ „W stosunku do żywiołów obcoplemiennych, zamieszkujących na historycznym i geograficznym obszarze Polski i współżyjących tam z ludnością polską – w szczególności do Litwinów, Rusinów, wreszcie Niemców, tam, gdzie ci od wieków osiedli i stanowią znaczną część ludności – stronnictwo demokratyczno-narodowe dąży do zgodnego współżycia, przy wzajemnej tolerancji pozytywnej pracy kulturalnej każdego szczepu...“, Wybrane teksty źródłowe do dziejów polskich ugrupowań burżuazyjnych i ludowych w latach 1864 – 1914, Warszawa 1965, s. 101.

vypovídají polskému národu válku, znemožňují mu tak kulturní práci“¹⁸¹ bylo nutné jejich pozice oslabit „civilizační misí“ polského národa.

Tematika civilizačního poslání se v dílech národně-demokratických ideologů ostatně objevovala častěji, tak jako v případě Dmowského výroku, odkazujícího ke skutečnosti, že „tam, kde můžeme zmnožit své síly a vykonat civilizační práci, nezabrání nám v tom žádné právo, neboť tato práce je naší povinností.“¹⁸² Tato představa nesení specifického poslání úzce souvisela s pragmatickým zájmem zabrání historických východních území původního polského státu (tzv. *kres*), kde nepolské národnosti tvořily početně významnější část populace, což ovšem právem nastoluje otázku, nakolik byl Dmowského zmiňovaný citát, týkající se obnovy Polska v historických hranicích jako „geografického nesmyslu“, myšlen upřímně. Znovu se tak potvrzuje teze, že hranice mezi reálnými možnostmi národního vývoje a politickými aspiracemi národních demokratů byla velmi tenká.

Budoucnost dílčích národností tváří tvář předpokládané polonizaci určitých území vycházela z teoretických domněnek jednotlivých představitelů *endecji*, kterým nečinilo problém identitu odlišných „plemen“ dále stratifikovat. Zatímco v případě Ukrajinců, respektive Rusínů, tak byli národní demokraté schopni uznat právo na „folklórní vývoj“, spočívající v upevňování národnostní identity skrze lidovou kulturu¹⁸³ (což jim ovšem nikterak nebránilo v tom, aby se hanlivě vyjadřovali na adresu jejich úrovně a politických aspirací¹⁸⁴), protestovali v otázce vymezení běloruské identity vůči tomu, aby byli Bělorusové chápáni jako národnost.¹⁸⁵ Obzvláštní pozornost pak zaslouží taktické úvahy Zygmunta Balického o vztahu polského národa vůči Litevcům, v jejichž případě byla ze strany

---

¹⁸¹ „Tam wszakże, gdzie żywioty powyższe wypowiadają walkę narodowi polskiemu, dążąc do uniemożliwienia mu pracy kulturalnej na swoją reke, do unicestwienia jego wpływów cywilizacyjnych, a nawet do wyparcia go z zajmowanych siedzib, stronnictwo dąży do wszechstronnego osłabienia tych wrogich kierunków przez zwalczanie bezwzględnie nieuzasadnionych pretensji, przy jednoczesnym i tym energiczniejszym wzmacnianiu na danym obszarze żywiołu polskiego i jego pracy cywilizacyjnej...“, Tamtéž, s. 101.

¹⁸² „Tam, gdzie możemy pomnożyć swe siły i swą pracę cywilizacyjną, wchłaniając inne żywioły, żadne prawo nie zabrania nam tego, ale czynić to mamy nawet obowiązek...“, cit. dle Wapiński, Roman: Idea narodu w myśli społecznej i politycznej *endecji* przed rokiem 1918, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porzobiorowych, Warszawa 1977, s. 228.

¹⁸³ Srov. Wapiński, Roman: *Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej*, in: Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej Profesora Henryka Łowmiańskiego, Poznań 1974.

¹⁸⁴ Nevybíravé slovní útoky byly prováděny například na stránkách periodika „Polak“, které otisklo konstatování, že „Ukraińcy to naród politycznie ciemny, nieokrzesany, chciwy, w razie potrzeby trzeba wobec niego stosować siłę...“, Piątkowski, Wiesław: Idee społeczno-polityczne „Polaka“ (1896-1906). Przyczynek do kształtowania się ideologii Narodowej demokracji, in: Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, t. V, z. 2, s. 51.

¹⁸⁵ „Co do Białorusinów, to nikt nie zaprzeczy, że może o nich być mowa jako o szczepie, o plemieniu, nie zaś o narodowości...“, Przegląd Wszechpolski, 1901, 10, s. 618.

národních demokratů připouštěna možnost případné federace na základě historického příkladu Lublinské unie.¹⁸⁶ V tomto směru se vnucuje domněnka, že hlavní motivace pro takový krok ovšem nespočívala ani tak ve všeobecně odmítané inspiraci šlechtickou republikou, jako spíš v pragmatickém vědomí sílící litevské národní identity, jež by na rozdíl od běloruské a ukrajinské mohla při případné snaze o polonizaci vytvářet nepříjemné důsledky. Wapiński tak například uvádí, že národní demokraté byli v případě Litevců nuceni uznat analogický stupeň jejich národně-kulturní úrovně a přiznat jim oprávněnost státoprávních snah.¹⁸⁷

Samostatnou kapitolu v problematice polského vymezování vůči odlišným národnostem představuje otázka postoje k židovské komunitě, jenž byl v případě *endecji* – tak jako ostatně v evropském prostředí celkově – do značné míry podmíněn ekonomickými pohnutkami. V tomto směru je nutné podotknout, že i přes pozdější výraznou radikalizaci národně-demokratické linie v židovské otázce a nárůst explicitního antisemitismu, nebyly původní argumenty o střetu polského a židovského „živlu“, pocházející z přelomu 19. a 20. století, motivovány primárně židovskou odlišností, ale právě jejich ekonomickou dominancí – kritika tak byla zaměřena obecně proti všem hospodářsky konfliktním národnostem.¹⁸⁸ V této otázce přicházela silně ke slovu obecnější tendence národních demokratů považovat materiální úsilí za klíčové odvětví národní existence, jehož stupeň byl očima *endecji* nepřímo úměrný stupni národní svobody, neboť tam, kde si „*svobodní počínají rutinně, je Polák válčící o svou materiální existenci nucen hledat nové cesty*“, z čehož vyplývalo, že „*poznánský Polák byl větším materialistou než Němec, ale židovský kupec v Polském království zase šířeji myslícím člověkem než kupec polský*.“¹⁸⁹

Z tohoto konkurenčního pojmání židovského elementu posléze vyplývala i stanoviska vůči možnostem jeho případné asimilace s polskou národní myšlenkou přesně v intencích koncepce polského národa jakožto „vyzařování společného ducha“. V tomto ohledu stranický

---

¹⁸⁶ Balicki, Zygmunt: *Egoizm narodowy wobec etyki*, Lwów 1902, s. 49, cit dle Wapiński, Roman: *Idea narodu w myśli społecznej i politycznej endecji przed rokiem 1918*, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych*, Warszawa 1977, s. 230.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Wapiński, Roman: *Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893-1939*, in: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 80, 1973, s. 825.

¹⁸⁹ „*Polak, wykazujący pewną aktywność na polu walki o byt materialny, całą swoją myśl jej oddaje, tam bowiem gdzie pierwszy działa rutyną, on musi torować w swym mózgu nowe drogi. Dlatego też mieszczanin Poznańczyk jest większym materialistą od Niemca, dlatego u nas w Królestwie kupiec Żyd jest o wiele szerzej myślącym człowiekiem od kupca Polaka...*“, *Przegląd Wszechpolski*, 1901, 6, s. 339.

program z roku 1903 asimilaci sice připouštěl¹⁹⁰, na druhé straně však paralelně působilo mnoho náznaků, jež tuto možnost zpochybňovaly. Zde máme na mysli především teze Romana Dmowského, jenž ve svých *Myślach nowoczesnego Polaka* vyjádřil přesvědčení o nemožnosti masové židovské asimilace s polským národem, a to z důvodu „jejich civilizační individuality, která krystalizovala desítky let“¹⁹¹, podobný postoj pak Dmowski hájil i o pár let později, kdy vývoj židovské komunity již označil za protichůdný zájmu polského národa a postavil otázku tak, že její jednotliví příslušníci si musí zvolit, zda „půjdou s Poláky, anebo se Židy.“¹⁹²

V tomto konstatování se ostatně zrcadlí postupná radikalizace národně-demokratických postojů vůči židovskému etniku, která je doložitelná zřetelným zostřováním rétoriky představitelů *endecji*, a to především opět v souvislosti s hospodářskou konkurencí, která vedla k vyhlašování hesel ekonomické války. Tato tendence se jasně projevuje v názorech o „škodlivosti Židů pro národní hospodářství“¹⁹³, ještě důrazněji pak v úvahách Romana Dmowského o židovské povaze, pocházejících z pozdějšího díla *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* z roku 1914 a hovořících o „lžích a vydrřidušství“¹⁹⁴, což dobře dokumentuje výrazný posun původní národně-demokratické koncepce k explicitnímu antisemitismu. Antisemitistická rétorika se ostatně objevovala i v pozici argumentu, ospravedlňujícího polské nároky na určitá území přesně v intencích výše zmíněné „civilizační mise“, tak jako v případě požadavků na východní Halič, kdy bylo použito obratu, že „s takovou masou židovstva se může vypořádat jedině Polák.“¹⁹⁵

---

¹⁹⁰ Wybrane teksty źródłowe do dziejów polskich ugrupowań burżuazyjnych i ludowych w latach 1864 – 1914, Warszawa 1965, s. 102.

¹⁹¹ „...zbyt wyraźną, zbyt skrytą przez dziesiątki wieków życia cywilizowanego indywidualność, ażeby dali się w większej liczbie przyswoić tak młodemu jak nasz, formującemu dopiero swój charakter narodowi i raczej oni byliby zdolni naszą większość duchowo, a w części i fizycznie zasymilować...“, Wapiński, Roman: Idea narodu w myśli społecznej i politycznej endecji przed rokiem 1918, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977, s. 234.

¹⁹² „Ale asymilacja już dziś nie może być programem w stosunku do kwestii żydowskiej jako całości. Główna masa Żydów idzie i pójdzie już w kierunku przeciwnym...coraz wyraźniej musi tym ludziom stawać przed oczami konieczność ściślejszego określenia swej przynależności – pójdą albo z Polakami, albo z Żydami...“, Tamtéž, s. 234.

¹⁹³ „Żyd...instynktownie wprost dąży...do zniszczenia w swym otoczeniu europejskim czci dla tradycji, przywiązania do religii, uznania dla jakiej hierarchii, lży, wydrwiwa, ośmiesza to wszystko, co dla każdego uczciwego konserwatysty musi być święte...“, cit. dle Wapiński, Roman: Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893-1939, in: Kwartalnik Historyczny, roč. 80, 1973, s. 832.

¹⁹⁴ Piątkowski, Wiesław: Idee społeczno-polityczne „Polaka” (1896-1906). Przyczynek do kształtowania się ideologii Narodowej demokracji, in: Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, t. V, z.2, s. 51.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 51.

Ruku v ruce s „antisemitizací“ národně-demokratického diskurzu postupovalo i pozvolné tříbení vztahu polské identity ke katolickému náboženství, jenž je zpětným pohledem leckdy považován za neoddělitelný, při bližší analýze je ovšem nutné ze strany *endecji* připustit notnou účelovost této vzájemnosti. Původní postoje katolické církve vůči nacionalistickým teoretikům byly totiž poměrně rezervované, tak jako v případě zamítavé reakce na vydání Balického knihy *Egoizm narodowy wobec etyki*, jejíž východiska nebyla z církevního pohledu slučitelná s katolickou morálkou, na což Dmowski posléze reagoval prohlášením, že „*vztahy mezi jednotlivcem a národem a národy mezi sebou leží za sférou křesťanské etiky*.“¹⁹⁶

Později však byly elity národní demokracie nuceny uznat historické sepětí katolického vyznání s otázkou polské identity, neboť většina venkovské populace pociťovala vědomí polské sounáležitosti právě skrze církevní vliv a pojem národní existence jí tak splýval s náboženským vyznáním. V této době se tak v teorii národní demokracie začíná objevovat princip „Polák – katolík“, o jehož účelovosti svědčí mimo jiné fakt, že sám Dmowski byl ateistou, což mu ovšem nebránilo uzavřít s katolickým klérem pragmatické spojení, dokumentované například v poválečném díle *Kościół, Naród, Państwo*, v němž autor vyjádřil přesvědčení, že „*polský stát je katolickým státem, nejen kvůli velkému procentu katolíků, ale proto, že náš stát je národním státem a náš národ katolickým národem*.“¹⁹⁷

Účelové ztotožňování charakteru polského národa s posláním a morálkou katolické církve přitom vhodně dokreslovalo celkovou podstatu národně-demokratické koncepce nacionalismu, akcentující i přes své negativní vymezování vůči odlišným národnostem na základě etnického klíče v primární rovině ono hobsbawmovské politické pojetí národa, vyznačující se ústředním požadavkem loajality a ochoty akceptovat „společnou věc.“ Jestliže tak diskurz *endecji* vykazoval jednoznačné tendence etnické nevraživosti, ať už v souvislosti se vzrůstajícím antisemitismem či nevolí vůči státoprávnímu úsilí nepolských národností, není možné ztrácet ze zřetele, že stěžejní princip národně-demokratického nacionalismu etnicitu překračoval, a to jak z důvodů víry ve filozofické zdůvodnění „národního ducha“, tak z pragmatických důvodů ohledu na realistickou politiku, nucenou brát v potaz složitost podoby případného polského státu.

---

¹⁹⁶ Ludwikowski, Rett: Continuity and Change in Poland: Conservatism in Polish Political Thought, Washington 1991, p. 200.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 201-202.

2.2 Formování moderního národa v praxi: politika endecji po roce 1905

V návaznosti na analýzu teoretického myšlení a ideologických koncepcí národních demokratů se dostáváme k již zmiňované potřebě komparace těchto východisek s praktickou politikou – jinými slovy k nutnosti určení, nakolik byly představy o národním rozvoji slučitelné s jejich realizací tváří v tvář politickému působení. Aktivita *endecji* přitom skýtá mnohem podnětější prostor pro srovnání než například činnost socialistických stran, a to především z důvodů dlouhodobého bojkotu parlamentního působení druhých zmíněných¹⁹⁸, kdy radikální SDKPiL svůj postoj vůči parlamentarizaci impéria demonstrovala hesly „*pryč s carskou dumou, pryč s carskou vládou*“ či „*at' žije demokratická republika s polskou autonomií*.“¹⁹⁹ Oproti „nepolitickým“ taktikám a způsobům socialistů je tudíž v případě národních demokratů možné zaměřit pozornost na analýzu přímých a oficiálních negociací na parlamentní půdě, jež skýtají dostatek materiálu na výše požadované srovnání teoretické roviny s praktickou.

Tuto komparaci je pak dle mého názoru vhodné rozdělit do dvou výkladových celků, odvislých od rozdílných taktických přístupů. Zatímco první část by tak měla být věnována charakteristice společného postupu národních demokratů s ruskými liberály v duchu zamýšlené linie vydobytí ústupků v rámci demokratizovaného ruského impéria, záměrem druhé části je představení pokusu o znovuvnesení polské otázky do mezinárodní sféry, a to prostřednictvím participace části národně-demokratických elit na obnovené slovanské vzájemnosti.

2.2.1 Spojenectví s ruskými liberály: snahy o autonomii

Nalézt zlomový moment pro možnost realizace národně-demokratické linie, spočívající dle Dmowského úvah v nalezení záštity vůči německému *Drang nach Osten* skrze zisk národnostních ústupků rusko-polským smířením, není příliš složité. Klíčovým prvkem

---

¹⁹⁸ Neochota parlamentního působení socialistických stran úzce souvisela s vnitřním štěpením socialistického proudu, neschopného se shodnout v základních otázkách ve vztahu k národní existenci. Po neúspěšné revoluci z roku 1905 tak došlo k rozdělení původně jednotné PPS na dvě křídla – Levici (*PPS Lewica*), blížící se svou koncepcí provedení proletářské revoluce bez ohledu na národní závislost na záborových mocnostech radikální SDKPiL pod vedením Rosy Luxemburgové, a Revoluční frakci (*PPS Frakcja Rewolucyjna*), požadující nejprve národní osvobození. Ani jedna z těchto stran však nebyla v duchu svých cílů ztotožněna s vizí parlamentní působnosti, neboť *PPS – Lewica* v důsledku pozdějšího spojení s SDKPiL přejala její internacionalistické zásady a *Frakcja Rewolucyjna* pod vedením Józefa Pilsudského propagovala především ozbrojené řešení polské otázky. K rozkolu polského socialistického hnutí srov. např. Ładyka, Teodor: *Polska Partia Socjalistyczna (Frakcja Rewolucyjna) w latach 1906 – 1914*, Warszawa 1972, s. 16-28.

¹⁹⁹ Łukawski, Zygmunt: *Koło polskie w rosyjskiej dumie państwowej w latach 1906-1909*, Wrocław 1967, s. 19.

zde totiž bylo očekávání liberalizačního a demokratizačního procesu v rámci ruského impéria, jenž by snahám *endecji* o vzájemné dorozumění poskytl vhodnou platformu, ztělesněnou nejlépe možností přímé politické participace – šance na praktické uplatnění národně-demokratických koncepcí tak úzce souvisela se zavedením parlamentarismu. Označit rok 1905 z hlediska ruské společnosti za přelomový se sice může na první pohled jevit jako přehnané, neboť převratné změny nelze vnímat jako proces vznikající ze dne na den, v tomto případě je ale zřetelné, že podstatná proměna v orientaci a povaze jak domácí, tak i zahraniční politiky, se udála nárazově a ukvapeně. V případě otřesu politického systému zevnitř lze za první stěžejní zlom v daném roce považovat události tzv. Krvavé neděle v Petrohradě, během nichž se projevila nemilosrdnost a především nekompetentnost dosavadního samoděržavného zřízení. Střelba Císařské gardy do neozbrojeného průvodu protestujících, nesoucích petici k „baťušku carovi“ za zvýšení mezd, liberalizaci systému a ukončení války s Japonskem, zapůsobila jako rozhodující moment urychlující a zesilující tlak ruské společnosti na oficiální kruhy ve věci politické změny.

Událost, která spolu s vojenským neúspěchem v rusko-japonské válce zprostředkovaně vyvolala nastupující vlnu spontánní revoluce, postavila ruskou nomenklaturu v čele s carem Mikulášem před volbu, zda stupňující vlně odporu čelit „utažením šroubů“ v podobě nastolení autokracie vojenského typu či naopak liberalizací poměrů.²⁰⁰ Dílčí ústupky, mezi které patřil například výnos vlády ze 17. dubna zajišťující náboženskou toleranci, byly sice provedeny již na jaře, ale upokojení širších společenských vrstev očekávané ze strany vlády se nedostavilo. Proti stabilizaci vnitřních poměrů stálo několik závažných faktorů, jež s plnou silou postupně vyplouvaly na povrch v souvislosti s tím, jak kritici a odpůrci dosavadního režimu pocíťovali stoupající šance na změnu. Kromě již zmíněného dělnického problému se protesty ozývaly ze strany vzdělanějších vrstev, požadujících reprezentativní vládu. Citelného oslabení carovy pozice využily i neruské národnosti Finů a Poláků, hlásících se o svá národnostní práva²⁰¹.

Povstalecké aktivity radikálnějších skupin byly sice úspěšně potlačeny především za pomoci vojenských oddílů, vracejících se z fronty proti japonskému císařství, násilné uklidnění domácí situace však nemohlo dlouhodobě vyřešit neúspěch zahraniční politiky způsobený právě katastrofální porážkou impéria v rusko-japonské válce. Mikuláš II. vydržel čelit potlačovanému, avšak nikoli utlumenému tlaku domácí opozice, jakož i otřesené prestiži

---

²⁰⁰ „...v důsledku ostudné porážky ze strany Japonců čelila (vláda - pozn. J. K.) volbě mezi ustoupením vzrůstající opozici a pokusem o ustavení vojenské diktatury...“, Chmielewski, Edward: *The Polish Question in the Russian State Duma*. Knoxville 1970, p. 21.

²⁰¹ Longworth, Phillip: *Dějiny impéria. Sláva a pád ruských říší*, Praha 2008, s. 223.

impéria do října 1905, 30. dne tohoto měsíce byl vyhlášen Říjnový manifest, slibující Rusům konstituci, garanci občanských práv a všeobecné volební právo, na jehož základě bylo svoláno zákonodárné shromáždění.

Nadcházející liberalizace ruských poměrů skýtala v intencích polského národního rozvoje naději především na urovnání poměrů mezi Rusy a Poláky, neboť po krachu pozitivistické a trojloajalistické politiky v důsledku konstantně zostřené kursu ruského režimu a absence jakýchkoli národnostních ústupků nyní přicházela v úvahu varianta, že národní štěpení bude překonáno pomocí shodných politických postojů. Podstatnou roli zde přitom hrála samotná výše akcentovaná platforma parlamentu, v rámci něhož mohly svá stanoviska předkládat obě strany rovnocenně, díky čemuž by případná podoba polské autonomie nebyla „darem utlačovatelů utlačovaným“, ale „*výsledkem dorozumění obou národů*.“²⁰² K takovému pojetí vzájemné dohody však bylo nutné, aby k sobě jednotlivé strany vzájemně přistupovaly na partnerské úrovni, jinými slovy polská strana musela jednoznačně deklarovat úmysl trvalého setrvání v hranicích ruské říše²⁰³, ruská strana naopak přesvědčit polské protějšky o upřímnosti svých záměrů.

Vstup polských reprezentantů ochotných jednat s ruskými protějšky o postavení vlastního národa v rámci ruského impéria sice znamenal výrazný přelom v „prolamování polsko-ruských ledů“, neboť polská národní reprezentace byla de iure uznána za právoplatného parlamentního partnera, pro samotná rusko-polská vyjednávání však svolání Dumy nepředstavovalo startovní čáru. Šance na obrodu ruské společnosti motivovala Dmowského národní demokraty k pokusům o společnou řeč s ruskými liberály (tedy tím proudem, od něhož se pokus o reformy očekával především) již v době před vyhlášením Říjnového manifestu a následným počátkem parlamentarismu. Za první vzájemné kontakty umírněné polské strany a ruských pokrokových kruhů lze považovat setkání v Paříži během listopadu 1904 v rámci konference ruských opozičních stran, při níž byla primárně projednávána otázka porušení konstitučních práv Finska²⁰⁴.

Vzájemná jednání společné delegace *endecji* a PPS pod vedením Dmowského a Pilsudského s Pjotrem Struvem a pozdějším předsedou ruské strany konstitučních demokratů

---

²⁰² Černý, Adolf: Otázka autonomie království polského, in: Slovanský přehled VIII, 1906, s. 103.

²⁰³ Na tuto skutečnost upozornil polskou národní reprezentaci Feliks Koneczny, redaktor Świata Ślowiańskiego, jenž vzájemnou ruskou-polskou dohodu podmiňoval získáním ruské důvěry napříč politickými stranami „...*Uznanie państwowości rosyjskiej musi być zaznaczane przez nas długo i demonstracyjnie, zanim się doczekamy tego, że zaden ucziwy Rosjanin nie będzie nas podejrzewał o zamiar oderwania się od Rosji...*“, Świat Ślowiański, 1907-1908, s. 220.

²⁰⁴ Černý, Adolf: Otázka autonomie království polského, in: Slovanský přehled VIII, 1906, s. 101.

Pavlem Miljukovem se sice dotkla polskou elitou tolik očekávané problematiky autonomie, již v tomto momentu se však zároveň projevil zásadní rozpor ruského reformačního proudu, spočívající v preferování liberalismu a současném setrvávání na nacionálních pozicích. Příznačný problém, který následně trvale ovlivňoval vzájemná jednání ruských představitelů s neruskými národnostmi v Dumě²⁰⁵, se tedy latentně projevil již v Paříži především v podobě vyjádření Miljukova, který se obával, aby v Paříži nezašli příliš daleko. Polsko-ruské vyjednávání tak bylo prozatím omezeno na vzájemná ujištění o společném postupu proti stávajícímu režimu a na vágní příslib garance svobodného rozvoje národností.

Snaha po dorozumění však s postupnou proměnou nálad v ruské společnosti pokračovala, stěžejními pro následnou ochotu Poláků k vstupu do Dumy a pokojným parlamentním jednáním se ukázaly výsledky jednání ruskopolského sjezdu v dubnu a všeruského sjezdu zástupců měst a zemstev v září 1905. Polský přístup byl během dubnových jednání charakterizován uznáním jednoty ruského státu, za nějž požadovali reciproční příslib autonomie z ruské strany, jenž by Polskému království umožnil účast v ruském parlamentě, ale zároveň zaručil zvláštní sněm ve Varšavě, volený na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasování²⁰⁶. Ochotu Poláků spolupracovat s liberálními silami vyjádřil pregnančně krakovský žurnalista Zdziechowski, když ve svém projevu naznačil skutečnost, že za současné situace existuje pro Poláky jediná cesta – dohoda s ruskými pokrokovými silami.²⁰⁷ Přestože polská očekávání ruských ústupků za jejich jednoznačnou garanci setrvání v rámci ruského státu nebyla přehnaná, Miljukov i během dubnového sjezdu varoval své kolegy, aby „*při řešení polské otázky nezašli za jistou hranici...*“²⁰⁸ Ačkoliv výsledky sjezdu byly v otázce ruského schválení suverenity Království slibné, závěrem vyhotovená deklarace detaily otázky polské autonomie pouze odložila²⁰⁹.

---

²⁰⁵ Charakteristicky se tento přístup projevoval právě v citlivé otázce polské autonomie, během jejíhož projednávání ruští liberálové stáli na pozicích, podporujících možnost kulturní autonomie, avšak odmítajících samostatný politický vývoj Polska. Zdůvodnění tohoto postoje vycházelo předně z pochyb o státotvorném potenciálu Poláků, jehož absence opravňovala Rusy k tezi, že pro slabé neruské národy je dobrovolné přistoupení k reformovanému a liberálnímu Rusku výhodné., Miljukov, Pavel Nikolajevič: Národnost, její vznik a vývoj se zvláštním zřetelem k poměrům slovanským, Praha 1930, s. 68.

²⁰⁶ Srov. Bułat, Wojciech: Zjazd polsko-rosyjski w Moskwie 21-22 kwietnia 1905 roku, in: Studia z najnowszych dziejów powszechnych, Warszawa 1962.

²⁰⁷ „...Jedno jest nám jasno, že vy, pánové, jevíte se jedinými našimi přáteli v Rusku, pročť jsme povinni podle možnosti jíti ruku v ruce s osvobozeným hnutím, Vámi vedeným...“, cit.dle: Černý Adolf: Na prahu velké doby. K současným událostem v Rusku, in: Slovanský přehled VII, 1905, s. 440.

²⁰⁸ Chmielewski, Edward: The Polish Question in the Russian State Duma. Knoxville 1970, p. 28.

²⁰⁹ „...Rozpoznávající potřebu autonomie pro Polské království za předpokladu zachování státní jednoty a zastoupení v ruském parlamentě, ovšem se samostatným Sejmem, voleným na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného volebného práva bez rozdílu národnosti a vyznání, konference považuje za nutné odložit

Rýsující se dohoda mezi představiteli ruských liberálů a polskou národní reprezentací byla koncem roku 1905 ztížena kroky vlády, jež se s rostoucí liberalizací obávala rozpadu jednoty impéria. Skrze generálního guvernéra Georgije Skalona tak počátkem listopadu vyhlásila nad deseti provinciemi Polského království válečný stav z důvodů údajného úsilí polských vůdců o ustavení nezávislého Polska, jenž byl včetně pozastavení platnosti carských reforem úřední vyhláškou posléze rozšířen na území celého Království.

Ministerský předseda Sergej Witte sice četné protesty proti tomuto opatření odbyl výsměšnou poznámkou na adresu Poláků²¹⁰, avšak zavedení vojenského režimu vyvolalo mimo polské protesty odpor i z pozic ruského pokrokového proudu. Ať už úvodník ke Kurýru varšavskému nebo projev solidarity ze strany Sojuzu Sojuzov, ústředního výboru revolučně-konstitučního hnutí, akcentovaly příbuznost ruského a polského národa, jejichž svobodná součinnost by vedla k zisku Slovanů jako celku.²¹¹ Společná ruskopolská iniciativa podnítila následně polskou reprezentaci k vydání listopadové deklarace s národními požadavky, hovořící o tom, že „*všecky vrstvy polské společnosti uznávají nezbytnost autonomie a...pojaly do svých programů autonomii království Polského se sněmem ve Varšavě a s účastí zástupců země v říšské dumě.*“²¹² Pro celkové vyznání deklarace je přitom příznačný vcelku loajální tón, ujišťující ruské vládní kruhy, že „*autonomie neprotiví se jednotě státní...společnost polská jest daleka myšlenky vzdalování se říšského života*“²¹³, přičemž však národní demokraté přirozeně neopomněli zdůraznit hlavní cíle své politiky: „*navrátiti manifestem uznaná konstituční práva, zrušiti všechna opatření výjimečná, zavésti jazyk polský do škol, soudů a místní administrace, jakož i odevzdati Polákům civilní správu země.*“²¹⁴

---

detailné určení hranic a rozsah autonomie do doby vypracování zevrubné studie, zabývající se touto otázkou.“, tamtéž, p. 29.

²¹⁰ „*Stýskáte si, pánové, na naše vládnutí, ale bylo by vám lépe pod jinou, cizí vládou?*“, cit. dle: Černý, Adolf: Otázka autonomie království polského, in: Slovanský přehled, 1906, s. 106.

²¹¹ „*Doufáme však, že politika ta nedojde podpory osvobozeného národa ruského, který cítí a rozumí, že spolu s námi má vytvořiti živou sílu, na jejímž základě má budoucnost stavěti mohutnou budovu obrození Slovanstva a skrze ně Evropy...*“, úvodník Kurýru varšavského ze 13.11. 1905, cit. dle: Černý, Adolf: Otázka autonomie království polského, in: Slovanský přehled, 1906, s. 106, „*Nikdy už jakýmkoli ústupkům nepodaří se znepřáteliti dva bratrské národy, bojující za společné blaho! Rána, zadaná Polsce, jest ranou, zadanou celému osvobozenkému hnutí Ruska, její utrpení pod těžkou, ozbrojenou rukou budou utrpeními našimi, její bolest naší bolestí!*“ (prohlášení Sojuzu Sojuzov, pozn. J. K.), cit. dle: Černý, Adolf: O slovanské vzájemnosti v době přítomné, in: Naše doba XIII, 1913, s. 808.

²¹² cit. dle Černý, Adolf: Otázka autonomie království polského, in: Slovanský přehled, 1906, s. 115-116.

²¹³ Tamtéž, s. 115-116.

²¹⁴ Tamtéž, s. 115-116.

2.2.2 Národní diskurz během parlamentního působení

Již během jednání o polské otázce, která se uskutečnila před svoláním Dumy, se na přímé světlo kromě sporných bodů mezi ruskou a polskou reprezentací dostala i demonstrace rozdílných postojů v rámci ruského liberálního proudu. Krátce po přislíbení parlamentarismu se v rámci ruských reformačních sil zformovala dvě nesocialistická, státoprvná a konstituční hnutí, jejichž společný cíl byl tvořen snahou o vytvoření silného parlamentního Ruska, jež se ovšem zároveň odlišovaly jak v míře předpokládané spolupráce s vládou, tak právě například v otázce přístupu k neruským národnostem impéria. Strana 17. října, označovaná jako okťabristé a vedená veteránem burské války Alexandrem Gučkovem, byla již v době před svoláním Dumy v únoru 1906 připravena k jednotnému postupu s oficiálními kruhy, zatímco strana Konstitučních demokratů – Kadetů pod taktovkou výše uvedeného Pavla Miljukova postupně nabírala opoziční, byť státoprvný charakter²¹⁵.

Předpoklad, že vzájemná koexistence obou liberálních uskupení - tedy potencionálních spojenců proti konzervativcům a socialistům - na půdě Dumy nebude snadná, se prokázal již při postoji jednotlivých lídrů obou stran během ruskopolských sjezdů. Zatímco Miljukov sice kvůli obavám ze ztráty přízně ruských voličů zastával obezřetná stanoviska a nehodlal činit prohlášení, která by vzbuzovala nadšení u polské strany, postavil se Gučkov od počátku přímo proti rusko-polskému smíru, založenému na dohodě dvou rovnocenných partnerů. Uznával-li Miljukov oprávnění polského národa k prosazování kolektivních národnostních práv s určitou mírou autonomie a odmítal-li jejich vehementní schválení především v souvislosti s obavami z výbuchu ruských nacionalistických vášní, odmítal Gučkov zvláštní práva pro národnostní menšiny ze své podstaty. Liberální pohled předsedy Okťabristů uznával udělení práv Polákům jakožto ruským občanům, tedy těch práv, jaké měli užívat všichni obyvatelé impéria bez rozdílu národnosti včetně místní samosprávy, ale odmítal přidělit zvláštní národní práva a vydělit tak Poláky z „ruské obce“.

Konflikt mezi prozatímní většinou kadetů a menšinovými okťabristy se nepodařilo uhasit a do Dumy tak obě uskupení vstupovala s odlišnými přístupy, program kadetů vycházel z usnesení zářijového kongresu měst a zemstev a počítal tak kromě existence ruského parlamentu s pozdějším zavedením autonomního polského Sejmu, rezoluce okťabristů oproti tomu schvalovala pouze místní samosprávu a odmítala autonomii²¹⁶. Otázka polsko-ruského

---

²¹⁵ Švankmajer, Milan a kol.: Dějiny Ruska, Praha 2004, s. 299.

²¹⁶ Chmielewski, Edward: The Polish Question in the Russian State Duma, Knoxville 1970., s. 31.

smíření tak dávala tušit, že nadcházející pokusy o její vyřešení nebudou jednoduché, což ovšem stavělo politickou linii polské národně-demokratické strany do obtížné pozice.

Jeden z ústředních problematických bodů možné ruské-polské dohody, jehož závažnost vyvstala současně se svoláním zákonodárního shromáždění, byl tak tvořen skutečností, že zatímco Poláci (i v důsledku bojkotu socialistických stran) vstupovali do Dumy s jednotným národním programem úsilí o autonomii a národnostní ústupky²¹⁷, složení ruských politických stran bylo různorodé a na možnost dohody s polskou reprezentací se kladně tvářily pouze některé z nich. Největší naděje byly z polské strany kladeny do konstitučních demokratů pod vedením Miljukova, neboť právě toto liberální uskupení vstupovalo na půdu Dumy s usnesením ze zářijových a listopadových sjezdů zemstev, tedy tím ujednáním, v němž byla obsažena otázka polské autonomie a jež bylo respektováno i ze strany *Polského Kola*²¹⁸.

Již okolnosti týkající se samotného vstupu polských reprezentantů do shromáždění však dávaly tušit, že konstituční demokraté, byť celkově nejsilnější stranou, budou nuceni lavírovat mezi důvěrou Poláků a nacionalistických Rusů, neboť polský požadavek na uvedení otázky autonomie během prvního zasedání, nebyl ze strany Kadetů oproti očekávání nijak reflektován²¹⁹. Polské rozčarování z kadetského přístupu bylo navíc prohloubeno odmítavým projevem Miljukova, jenž se postavil proti deklaraci *Polského Kola* ze dne 30. 4. 1906, v níž polská reprezentace zmiňovala skutečnost vytvoření Království polského mezinárodní úmluvou z roku 1815, zajišťující autonomní strukturu.²²⁰ Rezervovaný postoj Miljukova v této záležitosti vycházel především z dobře známého ruského odporu vůči internacionalizaci polské otázky a z premisy, že pokud Poláci souhlasili se vstupem do parlamentu, museli počítat s tím, že rusko-polský problém bude řešen v rámci ruského impéria jako domácí záležitost a nikoli jako velmocenská otázka.

Prakticky jedinou demonstrací nového přístupu vůči neruským národnostem se tak v První Dumě stalo vystoupení liberálního vědce Maxima Kovalevského, jenž v souladu s předchozími snahami Svatkovského či Verguna vyslovil podporu malým slovanským národům - tedy i Polákům - a vyjádřil přesvědčení o ochranné roli ruské demokracie,

---

²¹⁷ „...w Polsce jest program tylko jeden, a mianowicie: uzyskać język polski w szkole, w sądzie i urzędzie i dążyć do autonomii Kongresówki. Ta „autonomia“, to maximum naszego programu...“, Koneczny, Feliks: Problem zgody z Rosyą, in: Świat Słowiański, 1907, s. 215.

²¹⁸ Termínem Koło se označovali polští poslanci z Království, popř. i z jiných částí říše polské národnosti, kteří byli na parlamentní půdě sdruženi v podstatě v parlamentní Klub, zachovávající solidaritu v postojích i při hlasování (pozn. J. K.)

²¹⁹ Łukawski, Zygmunt: Koło polskie w rosyskiej dumie państwowej w latach 1906-1909, Wrocław 1967, s. 21.

²²⁰ Chmielewski, Edward: The Polish Question in the Russian State Duma, Knoxville 1970., s. 31.

respektující jedinečnost ostatních Slovanů.²²¹ Přání se však v tomto případě stalo alespoň pro daný moment výrazným otcem myšlenky, neboť v konečné fázi První dумы bylo nastoupení umírněného směru spolu s problematikou polské samosprávy „smeteno ze stolu“. Konstituční demokraté, obávající se znepřátelení si pravicovější části svých okřabristických liberálních spojenců, odmítli myšlenku autonomie s tím, že ruská říše sice musí zajistit rovná práva všem národnostem, ale nemíní poskytovat výjimečné ústupky. Ukázalo se tak, že i liberální křídlo ruského parlamentu přistupuje prozatím k národnostní problematice primárně z pozic síly impéria a jeho zájmů a nikoli na základě rovnocenného jednání a touhy po dorozumění.

Výsledky voleb do Druhé dумы v určitém smyslu „zamíchaly kartami“, neboť zatímco počet polských zástupců zůstal nezměněn, respektive byl navýšen²²², utrpěli kadeti výraznou volební ztrátu. Vzhledem k této okolnosti (jakož i k míře zklamání, kterou Poláci z přístupu kadetů v První dumě utrpěli) se polská reprezentace odhodlala ke kontroverznímu kroku, a sice k pokusu o přímou spolupráci s vládními kruhy s ministerským předsedou Stolypinem v čele. Za situace, kdy byl zákonodárny sbor trvale štěpen na pravicové a levicové křídlo, z nichž žádné nemělo jistou většinu a jež odmítala vzájemně vyjednávat, byla Duma pro vládní návrhy zablokována a *Polské Kolo* se tak dostávalo do pozice pomyslného jazyčku na vahách, jehož postoj byl rozhodující. Dmowski si tuto pozici, do níž se polský parlamentní Klub šťastně dostal, stejně jako skutečnost, že vláda potřebovala získat podporu pro návrh agrární reformy, dobře uvědomoval, z toho důvodu předseda *endecji* podmiňoval polskou podporu vládnímu návrhu garancí samosprávy pro Království. V dubnu 1907 tak všichni členové *Polského Kola* představili v Dumě projekt autonomie Království Polského, uznávající polské země za nedělitelnou součást ruského impéria, jež by se však zároveň měla těšit rozsáhlým samostatným pravomocím jako např. vlastnímu Sejmu, soudnímu systému či rozpočtu.²²³

Ani tentokrát se však liberální část parlamentu nepostavila na stranu předrevolučních spojenců z dob rusko-polských sjezdů, když Miljukov za kadety pochyboval o možnosti realizovat takto široce pojaté požadavky a okřabristé jejich přednesení označili za pokus o rozpad ruské jednoty a vyjádřili naději, že Duma návrh odmítne. Příznivějším se však nejevil ani přístup oficiálních kruhů, na něž se polská reprezentace v daný moment upínala nejvíce,

²²¹ Ve svém projevu ruský liberál doslova odmítl Puškinovu tezi o „*slití se všech slovanských proudů v ruském moři*“ a zmínil vizi „*různých proudů, tekoucích vedle sebe ve stejném směru do širšího světa*“, cit. dle Vyšný, Paul: *Neoslavism and the Czechs 1898-1914*, London-New York – Melbourne 1977, p. 55-56.

²²² Z celkově 34 polských poslanců (27 za národní demokracii) se k Polskému Kolu připojilo ještě 18 poslanců polské národnosti ze západních oblastí Ruska (tedy z částí historické Rzeczy pospolité), díky čemuž Poláci disponovali celkem 46 hlasy (pozn. J. K.)

²²³ Projekt autonomii Królestwa Polskiego, in: *Świat słowiański*, 1907, s. 374-378.

obecné výroky premiéra Stolypina o „*zavedení samosprávy do určitých částí říše za podmínky uchování historických práv Ruska*“²²⁴ nemohly polská očekávání uspokojit. I přesto ale Národní demokracie dostála nastoupené taktice a rozhodla se setrvat na vládních pozicích, když v klíčovém hlasování o odvodu armádních rekrutů souhlasila s odložením projektu autonomie a spokojila se pouze s ústupky v otázce mateřštiny jakožto výukového jazyka na polských školách. Rozhodnutí zachovat loajalitu komentoval v parlamentním projevu polský poslanec Henryk Konic, zdůvodňující polský postup při hlasování o armádních odvodech především společným zájmem ruského a polského národa – udržet silné stavy společné armády, *aby osud státu nezávisel na cizím vlivu*²²⁵, což bylo plně v souladu s Dmowského představami o nutnosti nalezení dostatečné opory vůči nebezpečí germanizace. Konicův výrok vcelku charakteristicky ukazuje, jakou cestu urazila polská stanoviska k řešení vlastní státoprávní problematiky - od pokusu vyvolat mezinárodní krizi, při níž by zahraniční velmoci donutily Rusko vrátit Polákům vlastní stát až k loajálnímu postupu s ruskou vládou, zabezpečující silnou pozici impéria.

Snaha polských reprezentantů o působení a dorozumění se na půdě ruského parlamentu dostoupila vrcholu v okamžiku rozpuštění Druhé dumy a především změny volebního řádu, v jejímž důsledku poklesl počet polských poslanců z 32 na 11. Vládní krok, ospravedlňovaný jako nutnost „*zachování čistoty ruského ducha*“²²⁶ a radikálním způsobem diskriminující neruské národnosti, zpochybnil samotnou účelnost polského působení v Dumě – jinými slovy nastolil otázku, zda Poláci za dané situace mají šanci prosadit ty požadavky, s nimiž do parlamentu vstupovali a zda nenastal správný čas na opětovnou změnu taktiky. Prozatím sice polská politika udržovala nastoupený směr, díky čemuž zůstávala ruská vláda u jednacího stolu, s postupným odcizováním vládních kruhů a polských národních demokratů však došlo k jejich opětovnému sblížení s ruskými liberálními silami. Skutečnost, že jak Konstituční demokraté, tak Poláci, utrpěli v obou předchozích Dumách převážně ztráty a dostali se tak do druhořadých pozic, dovedla Miljukova znovu k obhajobě polských práv a Dmowského k vědomí, že parlamentní úsilí samo o sobě nestačí. Problematika rusko-

---

²²⁴ Chmielewski, Edward: *The Polish Question in the Russian State Duma*, Knoxville 1970., s. 40.

²²⁵ „...*My bojujeme a nepřestaneme bojovat proti současnému systému vládnutí, ale nebojujeme proti státu nebo ruskému lidu... ochraňujeme nutnost silné armády pro Rusko. My Poláci si nepřejeme, aby náš osud v tomto státě závisel na jakémkoli cizím vlivu...*“, cit. dle tamtéž, s. 41.

²²⁶ Záměry ruské vlády vylíčil ve svých vzpomínkách Karel Kramář, když jako důvod snížení počtu polských mandátů uvedl výrok ministerského předsedy Stolypina: „...*poněvadž nebylo lze dopustiti, aby musili Poláci zachraňovati nezbytnosti ruského státu a mohli se tím ještě před celým světem vychloubati.*“, Kramář, Karel: *Na obranu slovanské politiky*, Praha 1926, s. 17.

polského smíření a s tím související polské svébytnosti tak hledala širší zakotvení, jež by uvedlo Poláky do pozice rovnocenných partnerů.

2.2.3 Novoslovanské námluvy: odklon národní linie?

Specifickou taktiku v rámci snah o zajištění národní existence představovala ze strany národní demokracie náhlá a o to více překvapivá účast jejích politických elit na tzv. novoslovanském hnutí, snažícím se obnovit myšlenku slovanské vzájemnosti na nových principech a za nových podmínek.²²⁷ Tento vzestup snah o spolupráci na slovanském základě byl umožněn zásadními politickými a společenskými změnami, a to jak na mezinárodní rovině, tak v interních otázkách těch států, jichž se slovanská problematika určitým způsobem dotýkala. Za jeden z hlavních zlomů, působící jako výrazná motivace slovanské vzájemnosti, lze například považovat neúspěch ruských imperiálních snah na Dálném východě v důsledku porážky ve válce s Japonci, jenž zapříčinil „návrat ruské zahraniční politiky do Evropy“ a oživil v ruských vládních kruzích zájem o slovanskou problematiku.²²⁸

Neméně významnou rovinu však – s ohledem na výše naznačenou nutnost interní proměny – představovala i znatelná liberalizace ruských slavjanofilských spolků, jejichž činitelé začínali odmítat původní představy svých předchůdců o roli Ruska jako hlavního slovanského národa, jemuž se ostatní musí přizpůsobit, a nebránili se egalitářštějším postojům. Symptomaticky se v tomto směru jevilo například zavržení tzv. uvarovské triády, razící hesla pravoslavi, samoděržaví a národnosti, jejichž naplnění a rozšíření bylo jejími stoupenci považováno za žádoucí – jinými slovy – rozvoj spolupráce s ostatními Slovany (respektive jejich podpora ze strany Ruska) byl podmíněn postupným šířením těchto hodnot

---

²²⁷ Vzestup slovanských tendencí u jednotlivých slovanských etnik byl podmíněn řadou „spouštěcích“ příčin a změn, velice příznačně působí skutečnost, že v podstatě nelze určit hlavního iniciátora ani jednotné ideové centrum, jež by k tomuto snažení dali podnět – novoslovanská aktivita se totiž začala rodit paralelně v rakouském, ruském i českém prostředí, přičemž ke spojení těchto snah a formulaci společného programu došlo až později, srov. Herman, Karel: Novoslovanství a česká buržoazie, in: Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR, Praha 1958, s. 271.

²²⁸ Toto násilné přerušení „asijského dobrodružství“ tak pro tuto dobu vyřešilo tradiční dilema ruské expanzivní politiky, zda zaměřit cíl výbojů impéria směrem do Asie či do Evropy, ruská politika se měla navrátit ke staronovým plánům na ovládnutí průlivů v Černém moři a oblasti Blízkého východu, který měl být dle předpokladů v brzké době destabilizován postupujícím úpadkem turecké říše. Není bez zajímavosti, že jedním z ideových iniciátorů odklonu Ruska od dálnévýchodních sfér směrem k balkánským Slovanům byl konstituční demokrat (kadet) Petr Struve, jenž ve své stati nazvané Velké Rusko zastával přesvědčení o jednotící roli Rusů ve Slovanstvu: „...Nyní je na čase uznat, že k vytvoření velkého Ruska vede jen jedna cesta: obrátit všechny síly na oblast skutečně přístupnou reálnému vlivu ruské kultury. Touto oblastí je celé Černomoří... základem... musí být hospodářské opanování černomořské oblasti Ruskem...“, Herman Karel, Sládek, Zdeněk: Slovanská politika Karla Kramáře, Praha 1971; Herman, Karel: Novoslovanství a česká buržoazie, in: Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR, Praha 1958, s. 271.

„čirého slovanství“ – ortodoxní víry, autoritativního stylu vlády a ruské národnosti. Právě tyto nekompromisní představy ruských intelektuálů spolu s nevraživým postojem vůči odlišným příslušníkům „slovanského kmene“²²⁹ značně přispívaly k nemyslitelnosti trvalejší všeslovanské politiky, z toho důvodu vyjadřovala novoslovanská tendence snahu postavit spolupráci na nové bázi, vyjádřené heslem francouzské revoluce o „*svobodě, rovnosti a bratrství slovanských národů*“.²³⁰

O ideové variabilitě a pluralismu obnovené slovanské vzájemnosti svědčí roztržičnost jejích inspiračních zdrojů i konkrétních pokusů o realizaci, neboť iniciativa jako taková nepředstavovala jednotný ideový směr s konkrétními požadavky a cíli, nýbrž jakýsi eklektický proud, složený z více různých podnětů a očekávání. Za „roznětky“ neoslavismu je tak možné považovat například iniciativu českého beletristického časopisu *Máj*, jehož redaktoři uspořádali na stránkách periodika korespondenční anketu o slovanském postupu²³¹, či kladné ohlasy na myšlenku svolání slovanského sjezdu v různých oblastech – v ruském prostředí by bylo možné jmenovat například aktivitu Klubu veřejných činitelů, v rakouském pak schůzi slovanských poslanců na půdě říšského parlamentu, během níž došlo k rozhodnutí sondovat v otázce společného slovanského postupu u ruských partnerů.²³²

Ačkoliv příčiny a počátky formování novoslovanského hnutí představují velice podnětný prostor pro analýzu, nelze se jim z důvodů rozsahu a především hlavního záměru této studie věnovat²³³, neboť klíčovou pozornost si v souvislosti s neoslavismem zaslouží především jeho vztah k taktice rozvoje národa u národních demokratů. Jejich účast na obnovené slovanské vzájemnosti je přitom nutné dávat do souvislosti s výše naznačenou krizí vlastní politické linie, jež se kontroverzním parlamentním působením dostala do slepé uličky. Jestliže totiž čelním představitelům *endecji* nevyšla „sázka“ na spolupráci s ruskými liberály a později ani na pragmatické spojenectví s vládou, stála národní demokracie před ožehavým

---

²²⁹ Ze strany ruských slavjanofilů docházelo totiž například k opakovanému zpochybnění slovanského původu Poláků právě skrze katolickou víru například ústy Konstantina Aksakova, hovořícího o „*nutnosti vyhubení Poláků nakažených hnilobou katolicismu*“, Zdziechowski, Maryan: Po sjezdu slovanských novinářů v Krakově. Z dojmů slovanofila, in: *Slovanský Přehled* II., 1900, s. 92-93.

²³⁰ Významný počín představovalo například úsilí ruského žurnalisty Vsevoloda Svatkovského, hájícího smysluplnost ustavení jakési všeslovanské federace – Slovanského svazu, srov. Beneš, Edvard: *Úvahy o slovanství*, Praha 1947, s. 138.

²³¹ *Máj* 1906.

²³² Kramář, Karel: *Pět přednášek o zahraniční politice*, Praha 1922, s. 27.

²³³ Blíže k počátkům novoslovanské vzájemnosti v různých prostředích viz např. Herman, Karel: *Novoslovanství a česká buržoazie*, in: *Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR*, Praha 1958; Vyšný, Paul: *Neoslavism and the Czechs 1898-1914*, London-New York – Melbourne 1977; Giza, Antoni: *Neoslawizm i Polacy 1906-1910*, Szczecin 1984; Květina, Jan: *Vzestup polského neoslavismu – záchrana národní politiky?*, in: *Politologická revue*, 2, 2008.

nebezpečím ztráty politického kreditu před vlastními voliči. Právě v těchto intencích je dle mého názoru třeba vnímat nečekané úsilí národní demokracie zapojit se do snah o slovanskou vzájemnost, přestože se taková aspirace po odbourání národnostních bariér může pro hájení národních zájmů a zajištění národního rozvoje jevit jako paradoxní. Připomeneme-li však v předchozí kapitole o teoretických předpokladech národně-demokratické politiky Dmowského tezi o nutnosti umění změny taktiky a přizpůsobení se okolní realitě tak, aby byl hájen národní zájem i za cenu dočasné rezignace na trvalé cíle²³⁴, je možné slovanskou platformu chápat právě jako vhodný nástroj dosažení národních cílů.

Za počátek participace národních demokratů na novoslovanském úsilí můžeme označit vystoupení jejich lídra Romana Dmowského během tzv. petrohradských jednání, představujících v podstatě společnou schůzi ruských a rakouských delegátů, hledajících společné programové body a plánujících organizaci společného sjezdu. Ačkoliv cíl petrohradských setkání měl být zaměřen na spolupráci kulturní a ekonomické povahy, naznačovala očekávaná přítomnost ruských i polských umírněných zástupců, že politická témata ve smyslu řešení národních otázek budou chtět nechtět na pořadu dne. Skutečnost, že přes deklarovanou apolitičnost novoslovanské spolupráce získávala chystaná aktivita politický charakter, byla zřejmá i soudobým pozorovatelům - především kvůli zarážející převaze angažovaných politických činitelů v celém hnutí, což ostatně na výsost dokládala přítomnost právě Romana Dmowského.

Vůdčí představitel národních demokratů na sebe strhl pozornost v návaznosti na vystoupení lídra delegace rakouských Slovanů Karla Kramáře, který se nezdřáhal vnést ožehavou otázku rusko-polského sporu na pořad jednání, čímž Dmowskému de facto umožnil chopit se slova. Podstatu Dmowského vystoupení bylo přitom možné vnímat dvojím způsobem. Polský politik v podstatě zdůraznil hlavní teze svého pojetí, spočívajícího v obavách z nástupu německého *Drang nach Osten* a za přední národně demokratický proud polské politiky – tedy de facto za celý národ - deklaroval, že se Poláci vzdávají touhy po nezávislosti ve prospěch slovanského celku, jehož jednotným zájmům nesmí stát individuální

---

²³⁴ „*Był nasz narodowy w przyszłości jest dla nas zagadka. Nikt z ludzi, umiejących logicznie myśleć i mających poczucie odpowiedzialności za wygłaszane zdania, nie zdoła dziś nie tylko przedstawić form naszej politycznej egzystencji w bliskiej przyszłości, ale nawet nakreślić drogi, na której osiągnemy to, co musi być celem każdego uczciwego i rozumnego Polaka – mianowicie uwolnienie się od ucisku, zjednoczenie rozdzielonego narodu i zdobycie dla niego możliwie najpomyślniejszych warunków rozwoju*“, cit dle: Wapiński, Roman: *Idea narodu w myśli społecznej i politycznej endecji przed rokiem 1918*, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porzobiorowych*, Warszawa 1977, s. 239.

prospěch v cestě.²³⁵ V podobném duchu podpořil myšlenku polské participace na novoslovanském hnutí i následně vystoupivší hrabě Olizar, který otázku polského úsilí o samostatnost označil z hlediska aktuálních mezinárodních poměrů za pošetilost, oslabující pozice Slovanstva i samotných Poláků, jejichž nezávislost by patrně vedla k podobnému konci jako v případě trojího dělení, tedy k opětovné ztrátě svobody²³⁶. Oba polští delegáti tak pouze jinými slovy vyjádřili domnělý společný záměr – uznat nutnost a nezpochybnitelnost statutu Polského království jakožto nedílné součásti ruského impéria a namísto úsilí o národní svébytnost zaměřit své působení na slovanskou spolupráci.

Jakkoli překvapivě se mohla tato slova jevit z úst předního ideologa *endecji*, jehož nesmiřitelnost v otázce rozvoje národa, zápasícího o své „místo pod sluncem“, byla analyzována v předchozí kapitole, není možné spontánnost slovanské rétoriky přeceňovat a naopak podceňovat skutečné záměry jejich tvůrců. Přestože síla ohlasu slovanské vzájemnosti byla značná a - konstruktivistickým pohledem viděno – i aktéři, kteří zpočátku slovanskou rétoriku pouze využívali k vlastním ziskům, mohli být pozitivním přístupem ostatních dobrovolně proměněni v upřímné Slovany (v duchu hesla přesvědč svého soupeře o své lži a sám uvěříš, že je pravdou), jeví se stanovisko lídra Národní demokracie k novoslovanské aktivitě jako výsledek pragmatismu a nikoli změny přesvědčení. Ať už nevydařená jednání o polské otázce v Dumě či postupné oslabování dosud neotřesitelné vnitrostranické pozice nutily Dmowského k bilancování, zda jím nastoupená cesta ke smíru s Rusy nebyla chybná. Za takové situace přišla pomocná ruka v podobě rozvoje spolupráce s ostatními Slovany více než vhod.

V tomto smyslu se zde nabízí určitá paralela mezi situací hlavních lídrů novoslovanství v českém a polském prostředí, protože jak Karel Kramář v pozici předsedy volbami oslabené mladočeské strany, tak Roman Dmowski, čelící vnitrostranické kritice, zjevně spatřovali v potencionálním úspěchu slovanské spolupráce upevnění vlastních pozic a obnovení otřesené prestiže. Již soudobí pozorovatelé petrohradských událostí poukazovali na

---

²³⁵ „...pozice Polska a jeho historické role...spočívá ve skutečnosti..., že hlavní bitva bude vedena na západě, proti německé rozpínavosti...přirozenými spojenci v této kampani jsou slovanské národy, které již dlouho čelí germanismu a které jsou stejně ohroženy jako my. Jejich úkol je naším úkolem. Z toho důvodu shledávám otázku – za jakých podmínek se Poláci zúčastní slovanského hnutí – za nepochopitelnou. Pro nás, opakují, je úkol Slovanů naším úkolem, bez podmínek a bez výhrad. Dnes jsme bojovníky za budoucnost Slovanstva a nebudeme klást žádné překážky na cestě slovanské jednoty...“, Vyšný, Paul: *Neoslavism and the Czechs 1898-1914*, London-New York – Melbourne 1977, p. 86.

²³⁶ „...Polacy pragną szczerze wielkości i potęgi Rosji, ponieważ naród polski w swym bycie oprzeć się może tylko o potęgę państwa rosyjskie. Polska samodzielna byłaby w obecnych koniunkturach politycznych niebezpieczna przede wszystkim dla siebie samej. Z tym przesądem dążności polskiej do niezależności trzeba raz skończyć...“, Giza, Antoni: *Neoslawizm i Polacy 1906-1910*, Szczecin 1984, s. 87.

nutnost vnímat pronášená slova polských představitelů objektivně a s rezervou, nikoli prizmatem slovanského nadšení, neboť v Dmowského projevu bylo možné kromě výroků o upřímném slovanství vystopovat i implicitní náznaky podmínek polské ochoty participovat²³⁷. Pro účelovost polského stanoviska by mohl svědčit i fakt, který vyšel najevo až o několik roků později v souvislosti s působením Dmowského v exilu, kdy při setkání s budoucím československým ministrem zahraničí Benešem polský politik podotkl, že jeho zájem na novoslovanském hnutí byl podmíněn čistě národními zájmy²³⁸. Teze o účelovosti slovanských snah a jejich souvislosti s národně-demokratickou politickou koncepcí se tímto jen potvrzuje.

2.2.4 Novoslovanská participace: hájení národního zájmu

Rozporuplnost dvojí hry polské politické linie se navíc implicitně projevila i během tzv. pražského přípravného sjezdu, jehož realizace byla sjednána v rámci petrohradských jednání. Národní demokracie se v tuto chvíli na jedné straně „vyhřívala na výsluní“, neboť se jí pro svou koncepci podařilo získat velkou část významných politických proudů ze všech záborů²³⁹, což ostře kontrastovalo se složením ruské delegace, jejíž liberální síly byly výrazně omezeny ve prospěch konzervativního křídla, na druhé straně však byla nucena přizpůsobit

---

²³⁷ Na podmíněnost polského přístupu poukázal především český slavista Adolf Černý, který část Dmowského projevu interpretoval jako jednoznačné vyjádření touhy po polské svobodě a obnově polského státu v původních hranicích: „...úkol obhájce Slovanstva může Polsko splnit jen při rychlém rozvoji svých sil kulturních, proto chce za svobodu tohoto kulturního rozvoje zápasiti na celém prostranství Polska.“, Černý, Adolf: Po slovanských dnech v Petrohradě a ve Varšavě, Slovanský přehled X, 1908, s. 440. Podobně problematicky se může jevit i důvod, uvedený pro polskou účast hrabětem Olizarem, poněvadž rezignace na obnovu Polska kvůli neuspokojivým mezinárodním poměrům mohla vzbuzovat logickou pochybu, jak se Poláci zachovají, pokud se mezinárodní situace změní.

²³⁸ „...řekl mi to (Dmowski – pozn. J. K.) osobně v roce 1917 v Paříži výslovně, vykládaje mi, že na pražský sjezd šel nikoli pro nějaké slovanství, nýbrž jen proto, aby prospěl Polsku.“, Beneš, Edvard: Úvahy o slovanství, Praha 1947, s. 155.

²³⁹ Vůdčí pozici mezi politickými proudy polské delegace zaujala dle očekávání Národní demokracie z Království v počtu 4 delegátů v čele s Romanem Dmowskim, spolupracující s haličskou odnoží strany. Ta i přes odpor svého předsedy Glubińského vyslala na sjezd dva delegáty, poslance říšské rady Doboszyrského a Grabského. Přestože původní stanoviska zástupců stran realistů a pokrokců odsuzovala novoslovanskou aktivitu jako hazard s nejistým výsledkem, umocněný Dmowského troufalostí hovořit za celý národ, byla polská delegace tvořena i jejich zástupci, neboť při účasti Národní demokracie a potencionálním úspěchu sjezdu by obě strany riskovaly blamáž, svou roli přitom mohla sehrát i soudobě uveřejněná výzva, varující Poláky před pasivitou jakožto trumfem do rukou ruských konzervativců. Poláci z rakouské monarchie byli kromě odnože Národní demokracie a lidové strany zastoupeni i intelektuálními autoritami profesorů Zdziechowského a Rydygiera, jejichž politické přesvědčení bylo blízké katolickým konzervativním kruhům.

svou původní taktiku nově participujícím aktérům, v důsledku čehož byly původně implicitní národní zájmy zmiňovány již otevřeně.²⁴⁰

Za hlavní slabinu polské pozice bylo možné považovat především absenci poznaňských krajanů, jejichž účast byla ze strany německé vlády znemožněna. Dmowského názor o německém nebezpečí²⁴¹ tím sice získal konkrétní důkaz germanizačního tlaku, v důsledku obav z případných represí proti sjezdu však v tomto případě zafungovala pořadateli striktně hlídaná apolitičnost témat a národně-demokratický návrh na oficiální protest sjezdu vůči útluaku poznaňských Polákům byl předsedou Kramářem rázně zamítnut.²⁴² I přesto, že hlavní motivace polské ochoty participovat na novoslovanské spolupráci byla založena na vymezení se vůči německému tlaku, zachovával si neoslavismus fasádu „nevinného“ a především vůči majoritně německému Rakousku loajálního činitele.

K první přímé konfrontaci mezi polskými zástupci a ruskou delegací došlo krátce po příjezdu do Prahy, den před samotným zahájením sjezdu (tedy 11. 7. 1908), neboť na Kramářovo přání měly obě zúčastněné strany „sladit“ svá stanoviska tak, aby jejich případné rozbroje nesloužily jako špatný příklad ostatním Slovanům. Již toto setkání se stalo jednou z nejvíce diskutovaných událostí, poněvadž vzájemné potřesení rukou lídrů obou delegací, Dmowského a Krassovského, symbolicky vyjadřovalo očekávaný smír a bylo soudobě vnímáno jako značný pokrok v rusko-polských vztazích.²⁴³ Opětovná snaha utlumit politický rozměr sjezdu do nenápadných náznaků mimo samotný protokol tak znovu slavila úspěch, neboť obě delegace disponovaly dostatečnou „delegační“ disciplínou, která nabádala zachovávat kolektivní postoj.

---

²⁴⁰ Polská delegace se shodla na zásadě vystupovat v Praze jako rovní s rovnými, nerozplynout se ve Slovanstvu, neoslabit národního ducha ani svou rozdílnost: „...mimo tej rezerwy uzasadnionej szeregim doznanych trudności przeszkód i ucisku od drugiego naródu słowiańskiego, Polacy chętnie chcą dzielić się z Innem narodami słowiańskimi swym dorobkiem kulturnym...zasada: równi z równymi, musi być podstawą wzajemnego stosunku. „Porozumienie wzajemne“, ale jak określił M. Kowalewski, „bez wymagania od kogoś ofiar co do jego swobody i kultu dla przeszłości historycznej...“, Nowa Reforma, 1908.

²⁴¹ srov. Dmowski, Roman: Německo, Rusko a otázka polská, Praha 1908, s. 81-82.

²⁴² Skutečnost, na jak tenké linii se novoslovanská vzájemnost pohybovala, dokládá Kramářův výrok, odmítající vymezovat slovanský sjezd vůči komukoli: „...Jsou obtíže s vládami a státy, i se stranami. Nebylo by dobře popuditi proti slovanství Němce a Maďary. Nelze dělati sjezd s ostnem proti nikomu!“, Zápis ze schůze výboru pro slovanský sjezd 10. 7. 1908, uloženo in: NA, 770 Národní rada česká, krabice Slovanský výbor, složka Slovanský sjezd, cit. dle: Herman, Karel: Novoslovanství a česká buržoazie, in: Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR, Praha 1958, s. 278.

²⁴³ „...ale to ohromné, co bylo vrcholným projevem sjezdu, resoluce vůdce ruské delegace, Krassovského, v níž ponejprv prohlášen ruskými politiky a sice i pravých, konservativních směrů princip rovnoprávnosti a svobodného rozvoje národního a kulturního života každého národa i to, že si před jásajícím sjezdem Krasovský s Dmowským podali ruce...“, Kramář, Karel: Na obranu slovanské politiky, Praha 1926, s. 21.

Mnohem střízlivěji se ovšem jevily reakce obou delegací na úvodní projev předsedy Kramáře, v němž mladočeský politik nepřímou zmínou i palčivou otázku rusko-polské shody apelem na svornost Slovanů, která „*nesnese, aby vše to, co Slovanstvo má a musí dáti celému lidstvu, znešvařeno bylo tím, že Slované sami mezi sebou vůči svým vlastním bratrům nedovedou býti věrní tomu, co chtějí vnést v civilisaci celého lidstva.*“ Interpretace reakcí jak ruské, tak polské strany je do značné míry problematická, neboť obě znesvářené skupiny sice nešetřily slovy pokory a uznání vůči svým protějškům, zároveň však určitým způsobem „jistily“ své národní pozice. A tak zatímco se vůdce ruské skupiny Krassovskij zaručoval, že Rusové nehodlají „*nikomu vnucovati svých kulturních řádů ani nějakých administrativních omezení*“ a přejí „*svobodného života, pokroku a rozvoje všem slovanským národům*“, dodával jedním dechem ujištění o tom, že si je Rusko mezi ostatními slovanskými národy „*vědomo své velikosti a kolosálnosti*“.²⁴⁴ Podobně tak i lídr Poláků Dmowski sice vyjádřil ochotu dohodnout se s ruskými protějšky, oproti svému projevu v Petrohradě, při němž vystupoval z pozice nadřazenosti slovanských zájmů nad národními, hájil před pražským plénem ta stanoviska, na nichž se polská reprezentace usnesla před příjezdem v Krakově, tedy zjednání důstojných podmínek pro polský národ, za kterých bude polská delegace nadále spolupracovat.²⁴⁵

I přes zdánlivou apolitičnost sjezdu je třeba vnímat, nakolik mohla ekonomická i kulturní témata sloužit jako svody národních frustrací, neboť právě v souvislosti s ekonomickými projekty docházelo ke vzájemným rozmlíškám, zapříčiněným opět úzkostlivým hájením národních pozic. „Bodnutí do vosího hnízda“ představovalo pro Rusy především vystoupení polského delegáta za realistickou stranu Straszewicze, jenž neváhal využít jednání o kulturním a hospodářském potenciálu jednotlivých Slovanů k ostré kritice poměrů panujících v Polsku²⁴⁶ a vyprovokoval tím část ruských delegátů k reakci v podobě kritiky polského přístupu vůči haličským Rusům a varování polské delegace, aby nezapomínala, ke kterému státu část jejich delegátů přináleží.²⁴⁷ Část ruské delegace navíc

---

²⁴⁴ Jednání I. přípravného slovanského sjezdu v Praze 1908, s. 2-4, uloženo in: ANM, fond Karel Kramář, kart. 155, 4205.

²⁴⁵ Tamtéž.

²⁴⁶ „...plně souhlasíme s myšlenkou, uspořádati podobnou výstavu, pouze upozorňujeme, že nám bude obtížné za dnešních poměrů výstavy se zúčastniti... Pokud se týče hospodářství, narazil náš obchod na takové překážky, že by stěžl mohl se tak nákladného břemena, s výstavou spojeného, podejmouti. Co se týče poměrů kulturních, jsou kulturní poměry našeho národa v různých částech různé, takže bychom sotva mohli vystoupiti tak, jak by to odpovídalo cti našeho národa. Jiné poměry jsou v Haliči, jiné na Rusi...“ Tamtéž.

²⁴⁷ „...k prohlášení pana Straszewicze, abychom všichni pracovali k tomu, aby nebylo těch překážek, které brání, aby polský národ mohl se na výstavě ukázati tak jak by chtěl, podotýkám, že totéž musím prohlásiti jménem haličských Rusů. Myslím tedy, že i vy, bratři Poláci, budete s námi pracovati k tomu, abychom my Rusové haličští

kontrovala výzvou, aby do Výkonného výboru sjezdu byli zvoleni i zástupci Haliče z řad etnických Rusů, což v polských kruzích vyvolalo nevoli z toho důvodu, že ruský předseda si za svou delegaci osoboval právo mluvit za ukrajinskou národnost, a tím pádem znovu zpochybnil jejich národní status.²⁴⁸ Opakovaně se tak prokázala citlivost ukrajinské problematiky a především její úzká souvislost s otázkou polského národního vymezení – přesně v duchu napětí mezi etnolingvistickým a politickým pojetím. Ačkoliv byl den těchto střetů – 15. červenec – posléze prohlášen „*dnem polsko-ruského sbratření*“ a vůdčí osobnost ruské delegace Krassovský ujistil polské protějšky, že se ruská delegace postará o to, aby „*překážky, které dosud ležely v cestě kulturnímu duchu polského národa, byly odstraněny*“, nebylo možné trvale existující nacionální propast přehlížet.

Ačkoliv výsledky pražského sjezdu byly soudobě hodnoceny rozličně – od interpretace novoslovanství jako absolutní blamáže po nadějná očekávání do budoucna²⁴⁹, je v případě polské participace nutné označit pražský kongres za jakousi „labutí píseň“ jejich slovanství. Záhy po jeho skončení nastalo totiž v důsledku mizivých pokroků v národní otázce v polském prostředí výrazné „ochlazení“ slovanského nadšení, vyjádřené bojkotem všech zbývajících sjezdů – v roce 1909 v Petrohradě a rok později v Sofii. Skutečnost, že jednu z hlavních příčin rozkolu mezi ruskými a polskými neoslavisty představovaly rozdílné postoje k záměru ruské vlády inkorporovat část území bývalého polského království (tzv. Chełmsko) pod přímou ruskou správu²⁵⁰, dobře ilustruje míru národního zatížení chystané slovanské vzájemnosti, respektive dokumentuje, nakolik byla deklarovaná ochota polských elit podmíněna očekáváním národních zisků.

---

a vůbec Rusové rakouští mohli se na výstavě ukázati tak, jak by to odpovídalo našemu významu a počtu....“ „...musíte býti pamětlivi toho, že jste členy velké ruské říše, mluvím ovšem jen o těch Polácích, kteří bydlí v Rusku a že, jak sami vidíte, také ruskému národu kladeny byly až do nedávna překážky, a že také ruský národa nemohl ukázati, čím by býti chtěl a čím by býti mohl.“, Tamtéž.

²⁴⁸ „...jsme zde zastoupeni podle národů, ne podle teritorií, tudíž každý národ, i národ ruský má právo vybrati si své zástupce kdekoli, ať v Haliči, ať v Rusku, ovšem ne jako představitele území, nýbrž jako představitele národa. Nemáme práva rozhodovati o tom, jsou-li Ukrajinci národ čili nic, o tom rozhodují oni sami. Sjezd měl by tudíž dáti výkonnému výboru direktivu, aby byli zástupci Ukrajinců přijati jako zástupci rovnoprávného národa slovanského.“, Tamtéž.

²⁴⁹ Na polské straně se výsledky sjezdu setkaly s pozitivním ohlasem ve Światu Słowiańském, hovořícím o tom, že „*przebieg konferencji przewyzsza nasze nadzieje, i to znacznie*“, stejně tak byl sjezd kladně hodnocen i většinou tiskových orgánů zúčastněných stran, tedy národně-demokratickými, realistickými a pokrokovými, stvrzujícími, že „*konferencja nie przyniosła nam żadnej straty moralnej, przeciwnie – przyniosła nam uznanie naszych praw narodowych...*“. Kritické hlasy Poláků zaznívaly jednak ze strany haličské Národní demokracie, jejíž předseda Glubiński setrval na skeptické pozici a především z části rebelující Endecji v Království, sdružené kolem časopisu Gonic, v němž byl pražský sjezd nazván „*fraškou slovanskou*“, Koneczny Feliks: Po konferencji praszej, in: Świat Słowiański 1908; Giza, Antoni: Neoslawizm i Polacy 1906-1910, Szczecin 1984, s. 120-123.

²⁵⁰ srov. Černý, Adolf: Otázka cholmská, in: Slovanský přehled XIV, 1912.

K naplnění cílů této kapitoly, to znamená ke zhodnocení míry konzistence národně-demokratické politické linie s tezemi a teoretickými koncepcemi jejích čelních představitelů je zapotřebí vrátit se k výše analyzovaným klíčovým principům národně-demokratického diskurzu. Jestliže tak za ústřední bod stranického pojetí mezinárodních vztahů uznáme výchozí představy Romana Dmowského o nutnosti politického sblížení s ruskou reprezentací v důsledku sílící hrozby germanizace polských západních teritorií, můžeme říci, že tato zásada byla hájena jak v případě parlamentního působení *endecji*, tak v okamžiku novoslovanské aktivity, neboť v obou případech politická linie obsahovala proruské a protiněmecké tendence. Obě odlišné podoby politické praxe se krom toho pohybovaly v hranicích národně-demokratického chápání smyslu politického úsilí jakožto „*neustálého zápasu o národní existenci*“ a *národního egoismu*, poněvadž ani v jednom případě nedošlo k popření aspirací na národní zájem.

Novoslovanská aktivita sice vykazovala explicitní náznaky „překonání“ národních bariér a snah o širší etnické zakotvení, jak je však dostatečně patrné z citlivých reakcí na národnostní tematiku, sloužilo úsilí o slovanskou vzájemnost především jako naděje na internacionalizaci vlastní národní otázky – tedy opět hájení především národních zájmů. Určité pochyby by přitom bylo možné vznášet vůči míře, v jaké byla v případě neoslavismu dodržována představa o nulovém přesahu vývoje polského národa - tedy teze, že hájení polských zájmů nemá žádný vyšší cíl – když samotná myšlenka slovanské vzájemnosti takový vyšší cíl představovala, jenže i tuto námitku lze odmítnout poukazem k rozdílu mezi rétorikou a skutečnými cíli. V rámci neoslavismu je navíc možné konstatovat, že se národní demokracii podařilo alespoň koncepčně přiblížit postulovaným principům o nedělitelnosti polského národa a nutnosti jednotného postupu, neboť ochota k účasti na novoslovanství byla zastávána ve všech zábořích. Snaha o zisk autonomie Polského království v rámci negociací s ruskými liberály v Dumě se tak oproti tomu jevila poněkud partikularisticky, poněvadž v tomto ohledu by se případné zisky týkaly pouze ruského záboru, což s národně-demokratickou rétorikou integrálního nacionalismu kontrastovalo. V obou případech národně-demokratického politického angažmá se ovšem projevil deklarovaný vztah vůči odlišným národnostem, a to především v případě novoslovanské aktivity, během níž polská delegace protestovala proti ruským snahám hovořit za rusínskou, respektive ukrajinskou národností, neboť ji Poláci považovali za objekt svých vlastních zájmů – přesně v intencích teoretických vizí tzv. civilizační mise.

3. Národní otázka v koncepcích polských socialistů

Již na základě postřehů z předchozích kapitol (viz kapitola 1.2.4) můžeme konstatovat, že národní problematika, respektive otázka účelnosti a smysluplnosti národního rozvoje představovala pro teoretiky polského socialismu jeden z nejzávažnějších a zároveň nejdilematičtějších principů. Pokud bychom chtěli zkoumat příčiny této „fascinace“ národní otázkou (ať už v negativním či pozitivním smyslu), jejíž paralelu bychom ve zbylých evropských zemích hledali jen stěží²⁵¹, bylo by možné uvést například vcelku nečekaný fakt, že polská otázka představovala předmět zájmu už pro klasiky socialistické teorie - Karla Marxe a Friedricha Engelse²⁵², v důsledku čehož docházelo ze strany obhájců polského národního rozvoje v socialistických řadách k zaštiťování právě touto autoritou. Neméně vlivnou skutečnost tvořila navíc i záborová realita, poněvadž vědomí rozparcelovaného státu a rozděleného národa nabízelo celkem silnou paralelu s třídním bojem a podstatou společenského vývoje – tak jako docházelo k vykořisťování dělnické třídy buržoazií na státní úrovni, probíhala linie útlaku pohledem části polských socialistů i na ose záborové velmoci – polský národ, přičemž členění této reality tak představovalo významnou část boje proti nespravedlnosti, přeneseného navíc na internacionální úroveň.²⁵³

V otázce vztahu polských ideologů socialismu k národní tematice je ovšem třeba v první řadě poznamenat, že zde existovala větší variabilita postojů a tím pádem i teoretických sporů než v případě formování koncepce národních demokratů – tam, kde totiž představitelé *endecji* zastávali společná východiska a lišili se pouze v jejich zdůvodnění (viz kapitola 2.1.2

---

²⁵¹ Ačkoliv soudobě docházelo k pokusům formulovat socialistickou doktrínu v rámci národních, respektive státních hranic, jako v případě tzv. austromarxistů, ztotožňujících osud socialistické revoluce s vnitřní reformou rakouského impéria, představovaly příspěvky polských socialistů k problematice postavení vlastního národa (a národní otázky obecně) patrně nejrozsáhlejší pokusy o národní vymezení v socialistické teorii vůbec. Kelles-Krauz tuto skutečnost vysvětloval skrze potřebu národní nezávislosti, již se dostávalo prakticky všem evropským socialistickým stranám, avšak polské nikoli, z toho důvodu byla PPS nucena národní problematiku akcentovat, zatímco jinde v Evropě již byla tato otázka považována za rozřešenou a pro věc socialismu tudíž irelevantní: „*Lecz każdy zapyta mnie: gład ta walka proletariatu o państwo narodowe? Nie widzimy jej nigdzie, z wyjątkiem Polski i paru innych narodowości, historycznie młodszych (Ruś, Litwa, Gruzja – i to z różnymi zastrzeżeniami). W istocie! Bo też na całym świecie już o państwa narodowe walczyć nie potrzeba. Ten punkt programu, jako ważniejszy, został urzeczywistniony przez burżuazję i tylko urzeczywistnienie demokracji zostało zwalone na plecy proletariatu...*“, Kelles-Krauz, Kazimierz: *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów*, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: *Pisma wybrane*, sv. 2, Warszawa 1962, s. 383.

²⁵² srov. např. Bobińska, Celina: *Marks i Engels a sprawy polskie do osiemdziesiątych lat XIX wieku*. Warszawa 1954.

²⁵³ Waldenberg, Marek: *Z problematyki narodu w polskiej myśli socjalistycznej okresu zaborów*, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych*, Warszawa 1977, s. 248.

– spor mezi Dmowskim a Balickim o pojetí vztahu jedince a společnosti), lišila se reprezentace polských socialistů jak v rovině filozofických předpokladů, tak praktických vývodů. Zřejmě nejožehavější bod sporu v tomto ohledu představovala otázka jakési hierarchie hodnot, vyjádřené neschopností shodnout se jak v případě vztahu třídních a národních zájmů, tak ve volbě taktiky, pomocí níž tyto potenciální cíle spojit. Ačkoliv tak široká škála proudů polského socialismu disponovala teoretiky, jejichž pojetí vycházela ze společných základů a vyznávala určité konstantní prvky (například třídní chápání společnosti), představovala národní tematika a její využití pro socialistické doktríny natolik štěpnou záležitost, že v podstatě nebylo možné tyto různé směry unifikovat.

Jestliže jsme výše hovořili o odlišném chápání vztahu třídních a národních zájmů, lze neshody v tomto směru vyjádřit otázkou, zda příslušní představitelé socialistického proudu považovali principy třídního boje za nadřazené (a národní problematiku tudíž za irelevantní), anebo byli ochotni přistoupit na vzájemnou propojenost a rovnocennost třídních zájmů s národními, což bylo přirozeně pro socialisty maximum možného, neboť případné nadřazení národních věcí třídním by znamenalo opuštění „socialistického diskurzu.“²⁵⁴ Pokud však tato dělicí linie procházela mezi těmi, kteří uznávali, že zájem dělnické třídy vyžaduje boj o národní nezávislost a těmi, kteří tezi národní emancipace jako celek odmítali, je třeba vnímat, že ani případná shoda v otázce prospěšnosti národního osvobození neznamenal nutně sjednocení v problematice zvolené taktiky. Uznání národa jakožto smysluplné jednotky organizace společnosti totiž ještě nevyjasňovalo, která revoluce má proběhnout dříve – tedy zda má být národní nezávislost získána před, anebo až po socialistické revoluci. V tomto směru tak docházelo opět k formování dvou protichůdných proudů. Jednoho, který zastával přesvědčení, že realizace třídních zájmů přinese dodatečně prospěch národní otázce, tedy že skrze demokratizaci záborových velmocí a rozšířenou kapitalistickou exploataci vypukne socialistická revoluce, jež posléze zajistí svobodu národům, a druhého, který se domníval, že

---

²⁵⁴ Kelles-Krauz podstatu této zásady vyjádřil slovy, že socialistické hnutí ve svých řadách přivítá všechny patrioty, kteří budou ochotni uznat souvislost polské otázky s věcí společenské přestavby, avšak od těch, kteří se domnívají, že socialismus slouží pouze jako nástroj národní revoluci, je třeba se distancovat: „*Oczywiście, pewna ilość nacjonalistów, widząc, że partia socjalistyczna podnosi sztandar niepodległości, który wypadł z rąk innych partii, przyszła do nas...elementy te przyjmujemy chętnie pod warunkiem, że szczerze i otwarcie uznają interesy robotnicze za swoje własne; ale odcinamy się zdecydowanie od tych, którzy chcą być socjalistami tylko dlatego, iż widzą, że jedynie socjalizm zdolny jest walczyć o niepodległość narodową.*“ Ironií tohoto výroku je přitom skutečnost, že během politického vývoje PPS došlo ve velké míře k tomu, co Kelles-Krauz odmítal, neboť velká řada vůdčích činitelů socialistického hnutí v podstatě využívala socialistickou rétoriku k naplnění národních cílů, což bylo ostatně příznačné pro pozdějšího lídra Józefa Piłsudského, Kelles-Krauz, Kazimierz: Czy jesteśmy patriotami we właściwym znaczeniu tego słowa?, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 34.

je nejprve třeba provést národní převrat a teprve v rámci samostatného státu realizovat socialistickou společnost.

Mark Waldenberg ve své periodizaci vývoje polského socialistického myšlení²⁵⁵ hovoří o 4 etapách, ohraničených vždy zlomovými událostmi – první období tak končí rokem 1892 v důsledku vzniku PPS a počátku politické angažovanosti, druhé rokem 1905, tedy vypuknutím revoluce a vnitřním štěpením strany, třetí zahájením 1. světové války a čtvrté jejím ukončením. Pro účely této studie je přitom klíčové zaměřit se na druhou etapu, vymezenou roky 1892 – 1905, jež ostatně z hlediska přínosu průkopnických teorií představuje nejbohatší epochu. Toto období se nese ve znamení soupeření především dvou zásadních teoretických koncepcí, a sice pojetím patriotického socialismu v podání Kazimierza Kelle-Krauze a internacionalistického socialismu Rosy Luxemburgové, jejichž vzájemná neslučitelnost našla své praktické vyjádření v ustavení dvou paralelních politických stran – Polské socialistické strany (PPS) a Sociální demokracie Polského Království a Litvy (SDKPiL). Tato kapitola proto bude věnována zejména rozboru a vzájemné komparaci těchto dvou odlišných koncepcí, rozcházejících se nejostřeji právě v otázce vztahu národa a třídy, přičemž pro ukotvení těchto teorií v rámci socialistické doktríny je ovšem zároveň nutné charakterizovat nejprve „národní“ postoje Marxe a Engelse a posléze představit názorové stanovisko zakladatele polské socialistické teorie, Bolesława Limanowského.

---

²⁵⁵ Waldenberg, Marek: Z problematyki narodu w polskiej myśli socjalistycznej okresu zaborów, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porzaborowych, Warszawa 1977, s. 249.

3.1 Polská otázka jako součást marxistické teorie

3.1.1 Postoj „klasiků“ Marxe a Engelse

V přístupu obou hlavních tvůrců socialistické teorie vůči otázce polského národního rozvoje je poněkud zarážející už skutečnost, s jakou vervou se Marx s Engelsem zapojovali do praktické realizace polských národních cílů a usilovali o zachování patriotické linie v rámci polských socialistických směrů. V tomto směru máme na mysli například již zmiňovanou – byť nepřímou - angažovanost během sjezdu polských socialistů v Ženevě v roce 1880, na nějž dorazila londýnská depeše, obsahující závěrečný výrok „Ať žije Polsko“, shrnující dosavadní vývoj polské společnosti jako předobraz cesty k socialistické revoluci a usilující o uchování polského národního charakteru tamějšího socialistického hnutí.²⁵⁶ Přestože reakce tehdejšího vedoucího představitele polského socialistického proudu Ludwika Waryńského byla až kacířsky zamítavá (viz kapitola 1.2.3), představoval samotný fakt Marxova zájmu o polskou otázku dostatečný prostor pro pozdější inspiraci a argumentaci polských stoupenců tzv. patriotického socialismu.

Marxův zájem o problematiku polského národa a tímto směrem namířené postřehy však nebyly omezeny pouze na rovinu oficiální podpory polského hnutí, nýbrž byly zakotveny v samotných základech jeho teoretických úvah o společenském vývoji. Engels tak například v předmluvě ke druhému vydání Komunistického manifestu píše, že „*nezávislost Polska může být vyvážena mladým polským proletariátem, v jeho rukách je spolehlivá...neboť dělníci celé Evropy potřebují nezávislost Polska stejně, jako polští dělníci sami.*“²⁵⁷ Souvislost polského národního převratu - respektive emancipace polského národa - se zájmy evropského proletariátu a socialistické revoluce vyplyne na povrch při bližším pohledu předpokládané role polského státu v marxistické teorii společenského boje. Dle Marxova názoru bylo totiž pro socialistickou věc žádoucí obnovit nezávislý polský stát v původních historických hranicích před prvním dělením z roku 1772 tak, aby do svého rámce

---

²⁵⁶ „Polacy zatem odegrali, poza obrębem kraju własnego, wielką rolę w walce o wyzwolenie proletariatu, byli oni w całym znaczeniu wyrazem jej międzynarodowemi bojownikami. Niechże ta walka rozwija się dzisiaj w samym narodzie polskim, niech ją podtrzymuje propaganda i prasa wychodźców, niech ona idzie w parze z niezrównanymi usiłowaniami naszych braci Rosyjan, a przybędzie jeszcze jeden powód więcej do powtórzenia starego okrzyku: Niech żyje Polska.“, cit. dle. Limanowski, Bolesław: Patryjotyzm i socjalizm, Genewa 1881, s. 30.

²⁵⁷ „nezávislost Polska (pozn. J. K.) může být vyvážena pouze mladým polským proletariátem, a v jeho rukách jest bezpečná. Albowiem robotnicy całej pozostałej Europy potrzebują niezależności Polski również, jak sami polscy robotnicy...“, cit. dle Marks, Karl – Engels, Friedrich: Dzieła, sv. 4, Warszawa 1962.

zahrnul i etnický litevská, ukrajinská a běloruská území a opřel se o přírodní hranice velkých řek a Baltského moře.²⁵⁸

Již na první pohled může být člověk zaražen, že Marxovo vymezení polského státu a národa tak nemělo být opřeno o etnografický, nýbrž o historický princip, což však poněkud kontrastuje s propagovanou zásadou práva národů na sebeurčení a logicky vnucuje otázku, jaký zájem mohli mít propagátoři socialistické revoluce na obnově – marxistickým slovníkem řečeno – krajně reakčního šlechtického státu, jehož feudalita nekompromisně potlačovala zájmy rolnického stavu a navíc nepřipustila ekonomický rozvoj měšťanstva, v důsledku čehož bylo znemožněno plné rozvinutí kapitalistické fáze?

Ponechme tuto otázku ještě chvíli otevřenou a zaměřme se na žádoucí formu, jíž mělo být v případě obnovení nezávislého Polska dosaženo. Tím se totiž opět dostáváme k paradoxu Marxových úvah, kdy jeho koncepce povážlivě balancuje s „dvojím metrem spravedlnosti“, neboť na jedné straně počítá se svobodným rozvojem polského národa, zároveň však stejné právo upírá jiným – Marxovy představy totiž explicitně hovoří o unitárním státě polského národa bez jakýchkoli federativních prvků²⁵⁹, což v podstatě překračovalo požadavky i nejsmělejší plány většiny polských nacionalistů té doby. Ne nadarmo jeden z pozdějších představitelů polské socialistické strany – Władysław Gumpłowicz – na adresu Marxových úvah poznamenal, že „*Marx s Engelsem byli většími polonofily, než jsme my sami*“ a zároveň proti jejich koncepci vznášel námitky právě z důvodů porušení principu rovnosti, když podotýkal, že „*pokud Ukrajinci, Litevci či Bělorusové s námi nebudou chtít vstoupit do federace jako rovní s rovnými, nemáme přece práva je nutit*.“²⁶⁰

Toto dvojí dilemma, spočívající v reakčnosti původního historicky vymezeného Polska a v nerovném přístupu vůči etnické problematice východní Evropy, nás přitom opět navrací k otázce, v čem měla být role polského národa natolik výjimečná, že si Marxovým pohledem zaslouhovala být chápána v intencích celosvětové revoluce? V tomto ohledu je nutné konstatovat, že zde velkou roli sehrávala souvislost polského vývoje s vnitřní politikou tří

---

²⁵⁸ „*Polska musi mieć rozległość co najmniej z 1772 r., musi posiadać nie tylko dorzecza, ale i ujecia swych wielkich rzek, oraz przynajmniej nad morzem Bałtyckim wielki pas wybrzeża*“, Marks i Engels a odbudowanie Polski historycznej, in: Dziamski, Seweryn: *Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce 1878-1939*, Warszawa 1984, s. 346.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 348.

²⁶⁰ Gumpłowicz, Władysław: *Kwestia polska a socjalizm*, Warszawa 1908, cit. dle Marks i Engels a odbudowanie Polski historycznej, in: Dziamski, Seweryn: *Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce 1878-1939*, Warszawa 1984, s. 348.

záborových mocností, jejichž režimy patřily – opět s použitím marxistické terminologie - k těm nejreakčnějším příkladům vlády, utlačujících masy dělnictva. Výrazná slabina střeoevropských a výchoevropských národů byla socialistickým pohledem představována podivnou nepřímou úměrou mezi mírou vykořisťování a třídního útlatu na jedné straně a mírou ochoty dělnických mas tyto podmínky snášet – jinými slovy docházelo k tomu, že ačkoliv se dělnictvo nacházelo pod nejtěžším „*jařmem klerikalismu, absolutismu a feudalismu*“²⁶¹, svůj úděl trpně snášelo a nebouřilo se. Při hledání příčin tohoto stavu formulovali Marx s Engelsem teorii jakéhosi „ideologického hávu“ (souvisejícího s ideologickou nadstavbou), který pomocí účelových argumentů vzbuzoval v dělnických masách klamný dojem, že setrvalý stav je žádoucí.²⁶² V rámci národně-formativních procesů a hnutí přitom docházelo k četným pokusům o „setřesení těchto zpátečnických břemen“ pomocí spojení boje o národní nezávislost s bojem za politickou a občanskou emancipaci. Tímto prizmatem Marx s Engelsem vnímali například vlnu revolucí v roce 1848, jejíž neuralgický bod tkvěl dle jejich názoru ve skutečnosti, že došlo k potlačení proudů požadujících společenskou přestavbu, a vítězství těch směrů, které se spokojily s politickými ústupky, tedy především liberální buržoazie. Přesně tyto důvody pak Marxe s Engelsem vedly k nedůvěře v „malé střeoevropské národy“, neboť jejich pozice jim zkrátka nedovolovala propojit jejich vlastní zájmy se zájmy evropského proletariátu – oba socialističtí teoretici s oblibou uváděli příklad Čechů, kteří ze strachu z pokračující germanizace neváhali bojovat proti reakčnímu režimu ještě reakčnějším a v duchu „prohnilé“ panslavistické ideologie vzývat „*matičku Rus a tatíčka cara*.“²⁶³

Právě tyto okolnosti, odkazující k nemohoucnosti většiny slovanských národů propojit vlastní národní cíle se zájmem socialistické revoluce, zapříčinily, že Marx a Engels spařovali v pozici polského národa výjimečnou historickou roli, vyvěrající z jeho revolučního

---

²⁶¹ Tamtéž, s. 351.

²⁶² Marx s Engelsem přitom používali nevybíravý slovník, operující s termíny jako „carsko panslavistická“ či „metternichovská demagogie“, Marks i Engels a odbudowanie Polski historycznej, in: Dziamski, Seweryn: *Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce 1878-1939*, Warszawa 1984, s. 351.

²⁶³ Marx považoval Čechy za národ, který nebyl schopný vytvořit vlastní nezávislý stát (stejně tak pochyboval o Jihoslovanech), neboť jejich vývoj postrádal revoluční charakter – veškerá jejich kultura pak měla být převzatá od Němců. Na německý živel Marx ostatně svaloval vinu za nevyužitelnost Čechů, kteří byli v důsledku jejich tlaku nuceni uchýlit se k víře v záchranu od Rusů: „*Najbardziej jednak żałować należy samych walecznych Czechów. Czy zwyciężą, czy ulegną, zagłada ich jest pewna. Czerowiekowie ujarzmienie przez Niemców, którego dalszym ciągiem jest walka uliczna w Pradze, zapędziło ich w objęcia Rosji. W wielkiej walce pomiędzy Wschodem a Zachodem Europy, która wybuchnie w nader krótkim czasie, może już za kilka tygodni, los nieszczęsny stawia Czechów obok Rosjan, obok despotizmu, przeciwko rewolucji. Rewolucja zwycięży, a Czechów pierwszych ujarzmi. Ta zagłada Czechów, to nowa wina Niemców. To Niemcy ich zdradzili na rzecz Rosji...*“, cit. dle Tamtéž, s. 359.

charakteru. Marxovým pohledem totiž dosavadní vývoj polské společnosti svědčil o tom, že úsilí Poláků o nezávislost úzce akcentovalo sociální témata, neboť program polských povstalců v dílech Lelewela či Mierosławského požadoval odstranění feudalismu a demokratizaci, tedy přesně ty principy, na jejichž základě mohlo vzniknout zřízení nakročené k rozvoji socialismu. Poláci tímto prizmatem představovali vhodný revoluční národ, disponující schopností čelit nejrůznějším zpátečnickým ideologiím typu onoho „carského panslavismu“ a sjednotit slovanské národy pod praporem společenské přestavby.

Výrazný argument pro tíhnutí polského národa k sociálně revolučním činům přitom dle socialistických teoretiků spočíval právě v původním společenském uspořádání polské šlechtické republiky, jejíž ekonomický systém byl ovládán magnátskými velkostatkami. Chod státu tak totiž nebyl zajišťován kapitalistickou buržoazií a nesloužil jejím zájmům, ale nesl se ve znamení bohatství šlechtické vrstvy, již byla na milionech hektarů umožněna exploatace rolníků v nebyvalé míře. Marx tudíž vyvozoval, že pro nápravu tohoto původního stavu bude obnovu polské státnosti doprovázet rozsáhlá *agrární revoluce*, při níž dojde k vyvlastnění šlechtických pozemků. Polsko tedy představovalo jedinou zemi východní Evropy, v jejímž rámci mohla být ustavena „*agrární demokracie proti patriarchálně feudálnímu absolutismu*.“²⁶⁴

Můžeme tak konstatovat, že paradox Marxova ztotožňování socialistických zájmů s původní podobou polského šlechtického státu lze vyřešit odkazem k chápání historického Polska v intencích jeho rozsahu a nikoli obsahu. Marx tudíž usiloval o to, aby budoucí nezávislé Polsko zahrnulo i svá historická teritoria především z důvodů rozsáhlé ekonomické revoluce. Svou roli v tomto ohledu navíc hrály i faktory, vycházející z materialistického chápání společnosti a týkající se ekonomické funkčnosti nově vznikajícího celku – obnovený polský stát měl tak vytvořit akceschopný „hospodářský organismus“ (což vyjadřovala i výše zmíněná formule o „velkých řekách a Baltském moři“), čemuž by etnická hranice neprospívala. Ani tento argument obhajoby historických hranic namísto etnických ovšem nevysvětluje, z jakého důvodu se Marx s Engelsem stavěli za unitární charakter budoucího Polska a vylučovali možnost federativního uspořádání, zajišťujícího rovný vývoj všem národnostem. V tomto směru se lze domnívat, že striktní hájení unitárního principu mělo co

---

²⁶⁴ „Jak dobrze rozumieli Polacy już wówczas, że ich niezależność wewnętrzna nierozłącznie związana jest z obaleniem arystokracji i reformą agrarną wewnątrz kraju, tego dowodzi konstytucja 1791 r. ...szczególnie zaś od czasu powstania krakowskiego w 1846 r. walka o niepodległość Polski jest zarazem walką demokracji agrarnej – jedynej demokracji w Europie wschodniej możliwej – przeciwko patriarchalno-feudalnemu absolutyzmowi...“, cit. dle Marks i Engels a odbudowanie Polski historycznej, in: Dziamski, Seweryn: Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce 1878-1939, Warszawa 1984, s. 352.

do činění s marxistickou zásadou centralismu, jež měla v revolučním myšlení ústřední místo – historická role budoucího polského státu tak mohla být dle socialistických teoretiků zajištěna pouze za předpokladu silného řízení a velmocenské pozice, jež nemohla být štěpena jakoukoli vnitřní autonomií. Problematika nespravedlnosti takového uspořádání, vyjádřená protichůdností boje za svobodu Poláků při toleranci potlačování jiných národů, byla přitom v případě inkriminovaných národností Marxem jednoduše řešena odmítáním práva na sebeurčení – to příslušelo pouze národům revolučním, a nikoli reakčním.

Je tedy zřetelné, že otázka polské národní emancipace zaujímala v koncepci společenského vývoje Marxe a Engelse pevné místo, ačkoliv míru mesianistické mise Poláků není možné přeceňovat. Přestože totiž výše uvedená rétorika může vzbuzovat dojem takřka až patriotické hrdosti obou čelních představitelů socialistické teorie, je nutné neztrácet ze zřetele globální záběr jejich východisek, vedoucích jednoznačně k revoluci a přestavbě společnosti. Z toho důvodu tak vyjadřované sympatie vůči polské otázce nelze chápat jako záležitost trvalého zájmu, nýbrž jako účelový nástroj, sloužící vyššímu cíli, což ostatně pregnantně vyjádřil sám Marx, poznamenávaje, že „*Poláci jsou «nation foutue», který je použitelný pouze do té doby, než bude v Rusku vyvolána agrární revoluce, od toho okamžiku ztratí Poláci svůj raison d'être.*“²⁶⁵ Tuto skutečnost vcelku trefně vystihuje i komentář, hovořící o tom, že Marxe s Engelsem „*nezajímali Poláci jako národ, ale jako revoluční a vojensko-strategický potenciál dvaceti milionů hrdinů mezi Evropou a Asií.*“²⁶⁶ I přes nepopiratelnou přítomnost polské problematiky v dílech klasiků tak zůstávala otázka případné inspirace a interpretace pro pozdější socialistické teoretiky nejasná – měla být polská národní emancipace spoluúčelem, anebo nástrojem revoluce?

3.1.2 Limanowského patriotický socialismus

Tematika národního vývoje v souvislosti se společenskou přestavbou tvořila významnou část teorie jednoho z „begründerů“ polského socialistického myšlení – Bolesława Limanowského, který ve svých úvahách vycházel z představ Marxe a Engelse o Polácích jako „revolučním národě“, zároveň se však pokusil zakotvit svou teorii v hlubších filozofických

---

²⁶⁵ „*Je mehr ich über die Geschichte nachdenke, desto klarer wird es mir, dass die Polen une nation foutue sind, die nur so lange als Mittel zu brauchen sind, bis Russland selbst in die agrarische Revolution hineingerissen ist. Von dem Moment an hat Polen absolut keine raison d'être mehr.*“, cit. dle Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 810.

²⁶⁶ Blackstock, Paul – Hoselitz, Bert: The Russian Menace to Europe. Translation of Selections from Various Publications of Karl Marx and Friedrich Engels, Illinois 1952, s. 108.

základech a vyřešit dilema vztahu polského národa vůči ostatním etnickým skupinám. V tomto směru je třeba si uvědomit, že Limanowski ve svých dílech nevystupoval jako politik, nýbrž jako sociolog, což ho – podobně jako stejně profesně zaměřeného Zygmunta Balického (viz kapitola 2.1) – vedlo k tomu, aby národní problematiku pojímal vědeckým prizmatem. Jeho cílem tak nebyla pouze obhajoba spojitosti mezi národním a třídním vědomím (jako v případě Marxe s Engelsem), ale vysvětlení role národa pro život jedince a vývoj společnosti.²⁶⁷

Nakolik bylo národní pouto pro společenskou emancipaci klíčové, napovídá Limanowského výrok, ztotožňující patriotickou hrdost s otázkou morálky, neboť člověk, který „*není patriotem...patří na úroveň divokých plemen*“²⁶⁸ - rozvoj jedince skrze národní kolektivní identitu byl tudíž jediný myslitelný a žádoucí. Otázka morality přitom vystupovala do popředí ještě výrazněji v případě napětí mezi etickým jednáním jednotlivce a společnosti, tedy v problematice, která pro národně-demokratické ideology prakticky nehrála roli, poněvadž Dmowski spatřoval smysl jedince v poslušnosti národnímu kolektivu, Balicki pak individuální rovinu v podstatě neuznával (viz kapitola 2.1.2). Pro Limanowského byl však tento vztah složitější, protože preferování jedné či druhé roviny odmítal a apeloval místo toho na harmonické propojení individuální morálky s kolektivní. Na tomto místě se ovšem opět nelze ubránit dojmu, nakolik hluboko byla ve vzorcích polského politického myšlení zakořeněna původní myšlenka šlechtické obecné vůle, nacházející soulad mezi zájmy jedince a vůlí kolektivu – jak teoretici *endecji*, tak zastánci socialismu s tímto schématem operovali.

Limanowski se ovšem - na rozdíl od národních demokratů - neomezoval pouze na propojení individuální úrovně s národní, poněvadž z logiky svého socialistického přesvědčení zkrátka nemohl považovat národ za jakousi jednotku „všehomíra“, a místo toho tak aspiroval na hledání takového společenského systému, v němž by platila zásada harmonického soužití, zodpovídající otázku „*jak postupovat, aby s námi bylo ostatním dobře*.“²⁶⁹ Tento princip, nápadně připomínající liberální formulky o svobodě končící v hranicích druhých či Kantův kategorický imperativ, usilující o takové jednání, jež by se mohlo stát všeobecnou zásadou,

---

²⁶⁷ Limanowski se ostatně bouřil proti mechanické interpretaci společenského vývoje a odmítal chápat socialistické tendence jako vyústění přirozeného procesu, když místo toho pojímal socialismus jako určitou morální cestu, přidělující člověku důstojné a spravedlivé místo ve společnosti, Dziamski, Seweryn: *Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce 1878-1939*, Warszawa 1984, s. 50.

²⁶⁸ „...człowiek, który nie jest patriotą, jest kaleką moralnym – spada on na poziom dzikich plemen, które nie doszły jeszcze do rozwoju narodowego...“, Limanowski, Bolesław: *Naród i państwo*, Kraków 1906, s. 81.

²⁶⁹ Kurczewska, Joanna: *Moralność, polityka i naród w poglądach Bolesława Limanowskiego i Zygmunta Balickiego*, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych*, Warszawa 1977, s. 269.

přítom dokonale vystihuje způsob Limanowského myšlení – jeho úsilí směřovalo k vytvoření takového kolektivu, v rámci něhož by panovaly hodnoty vzájemnosti, bratrství, tolerance a humanismu, a to nejen mezi jednotlivci navzájem, ale i vůči jiným společenským skupinám, respektive národům. Přesně v tomto bodě tudíž Limanowského uvažování ostře kontrastuje s nacionalistickým myšlením národních demokratů a přibližuje se tradicím romantického idealismu, požadujícím nejen emancipaci polského národa samu o sobě, ale její propojení s „vyššími ideály“ tak, aby byli Poláci s ostatními národy spjati sympatiemi a úsilím o společnou věc.²⁷⁰

Zde přichází ke slovu autorovo chápání národní pospolitosti, kterou Limanowski definoval jako psychický organismus, založený na historické kulturní jednotě a sloužící k rozvoji lidskosti.²⁷¹ Je zajímavé, že Limanowski v tomto ohledu explicitně neakcentoval jazykovou či etnickou rovinu a omezil se na pojem kulturní jednoty, což mu umožnilo pojímat národ jako prostředek dosažení humanity a nikoli jako nástroj exkluze. Jeho prizmatem mělo být národní společenství jakousi „velkou rodinou“, kterou předpokládal Mickiewicz, jejíž příslušníci jsou na své členství hrdí a uznávají hlavní smysl této pospolitosti – milovat své bližní a pomáhat jim. Je ovšem nabíledni, že takto definovaná národní existence opětovně narážela na klíčový rozdíl mezi „sein“ a „sollen“, tedy mezi reálně existujícím stavem a žádoucí podobou, čehož si byl Limanowski vědom, a proto se snažil pro tuto disproporci nalézt zdůvodnění. Dle jeho přesvědčení tkvěla příčina neutěšeného stavu národních společenství v jejich *asymetrické* povaze, pod čímž si Limanowski představoval situaci, za níž jednotliví příslušníci národa ve svém jednání nepreferovali vzájemnost, ale naopak sobectví, čímž se de facto zpronevěřovali smyslu národní existence. Tento stav byl přitom zapříčiněn sepětím národního společenství se státní organizací, která ve společnosti udržovala nežádoucí hodnoty nerovnosti a nadřazenosti, a která preferovala vládnoucí třídu na úkor jiných²⁷² – přirozenost národa tak měla dle Limanowského sice vést k solidaritě a vzájemnosti, v důsledku státního zaštitění však byla odkloněna k nespravedlnosti.

Logika žádoucího národního vývoje se v tomto bodě tedy propojovala s logikou socialismu, neboť nepřítel svobodných národů byl v Limanowského koncepci ztělesněn

---

²⁷⁰ Tento přístup ostatně dokládá i Limanowského chápání národní útlaku Poláků, v jehož případě zdůrazňoval, že se nejedná o panování ruského národa nad polským, ale o nadvládu carského režimu. Nepřítelem Poláků tudíž neměli být Rusové jako národ, ale způsob jejich vlády, což znamenalo, že v případě odstranění režimu mohl mezi oběma národy zavládnout mír: „*wrogiem narodu polskiego nie jest naród rosyjski, lecz wyłacznie carat, i nie narody węgierski czy czeski, lecz adminicstracja austriacka...*“, Tamtéž, s. 272.

²⁷¹ Tamtéž, s. 271.

²⁷² Limanowski, Bolesław: Socjologia, Kraków 1919, s. 42-44.

s kapitalistickým státem, tedy nikoli se státní organizací jako takovou, ale tou autoritou, jež udržovala v chodu nespravedlivé společenské uspořádání a exploataci. Požadované odstranění této podoby státu šlo tudíž „ruku v ruce“ s předpokládaným rozvojem svobodných národů, což plně zapadalo do dosavadních národně-osvobozeneckých snah Poláků, usilujících o změnu stávajícího stavu skrze povstání. Limanowskému proto nečinilo nejmenší potíže přiznávat polskému národu právo na ozbrojenou revoluci - tento boj za svobodu se v jeho očích nepříčil zásadám lidské morálky, neboť rozdělení Polska záborovými velmocemi způsobilo nejen politický a ekonomický úpadek, ale především deformaci společnosti. Zápas za národní emancipaci tudíž přinášel i příslib odstranění této deformace²⁷³, což zajišťovalo jeho soulad s individuální i kolektivní morálkou²⁷⁴, poněvadž obrozený národ, zbavený zhoubných kapitalistických pout, měl vykazovat spravedlivé jednání jak vůči svým příslušníkům, tak vůči okolním národům – Limanowski přímo hovořil o tom, že svobodný národ „nemůže utlačovat jiné národy a rozvíjet se na jejich úkor.“²⁷⁵ Protichůdnost Balického *národního egoismu*, stavějícího vlastní národ do role nejvyšší autority, a Limanowského představy pokojného mezinárodního soužití se v tomto ohledu jeví zcela zřetelně.

Snaha o propojení národně-formativního úsilí se zájmy socialistické revoluce s sebou ovšem přinášela poměrně nepříjemný problém, jenž spočíval v trvalé tendenci stavět tyto dvě aspirace do vzájemného protikladu a chápat je v kategoriích naprosté neslučitelnosti, o čemž ostatně svědčil i vývoj polského politického myšlení po krachu trojloajalistické politiky, neboť nacionalistická a socialistická hnutí se sama negativně vymezovala jak vůči pozitivismu, tak vůči sobě navzájem. Limanowski si byl tohoto většinového pohledu vědom a jeho zformování dával za vinu převážně mylnému ztotožňování patriotické hrdosti a snah o národní emancipaci se zájmy původních šlechtických vrstev²⁷⁶, což bylo dle jeho názoru do

---

²⁷³ Limanowski hovořil přímo o tom, že zisk polské nezávislosti, vyplývající z rozpadu tří záborových mocností, by měl velký význam pro rozvoj svobody evropských národů, neboť rozbitím těchto tří východních velmocí by byly odstraněny tři největší překážky svobodné národního rozvoje: „*A czym jest niepodległość Polski dla innych europejskich ludów? Jest rozbiciem zupełnem świętego czyli trójcesarskiego przymierza zawartego pomiędzy samodzielnym moskiewskim, militarizmem pruskim i arbitralną austriacką biurokracją, przymierza, które jest największą przeszkodą do swobodnego rozwoju ustroju ludowego w Europie...*“, Limanowski, Bolesław: *Patryjotyzm i socjalizm*, Genewa 1881, s. 8-9.

²⁷⁴ Kurczewska, Joanna: *Moralność, polityka i naród w poglądach Bolesława Limanowskiego i Zygmunta Balickiego*, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych*, Warszawa 1977, s. 272.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 273.

²⁷⁶ „...początek tego komunału winniśmy przedewszystkiem naszym jawnym lub zakapturzonym szlachcicom. Ze swego stanowiska mają oni zupełną słusność: patryjotyzm szlachecki i socjalizm podnoszący interesy ludowe nigdy i nigdzie nie dadzą się z sobą pogodzić...“, Limanowski, Bolesław: *Patryjotyzm i socjalizm*, Genewa 1881, s. 3.

určité míry sice oprávněné, na druhé straně to však „dehonestovalo“ jakékoli jiné pokusy o probuzení národního vědomí bez šlechtického zatížení.

V tomto směru proto socialistický teoretik razil zásadu, že správným způsobem uchopený patriotismus nemá s původními zájmy šlechtické vrstvy nic společného, neboť národní vědomí dělnické třídy nemělo být výrazem hrubého sobectví, nýbrž mělo – v intencích výše charakterizované harmonie mezi individualitou a kolektivismem – překonat egoismus skrze společné úsilí. Vzorem Limanowského úvah se v tomto případě stalo heslo demokratického manifestu z roku 1836, postulující formuli „*pres Polsko k lidskosti*“²⁷⁷, což opět odkazovalo ke skutečnosti, že emancipace polského národa socialistickým prizmatem představovala pouze jednu z etap celospolečenského vývoje. Dle Limanowského pojetí platila vcelku jednoduchá rovnice – čím větší existovala mezi lidmi sounáležitost a ochota obětovat se pro druhého, tím větší mezi nimi musela panovat rovnost, neboť společenská i ekonomická hierarchie vzájemná pouta přetrhává. Čím více však lidé uznávali vzájemnost a smysl společného života, tím většími byli patrioty, z čehož vyplýval striktní závěr, že patriotismus musí pro svůj rozvoj usilovat o podporu rovnosti.

Toto konstatování přitom autorovi posloužilo, aby mohl opětovně odmítnout výchozí námitky o neslučitelnosti národních a socialistických snah, poněvadž čím jiným byl socialismus než rovněž úsilím o rovnost mezi lidmi – „*snahou, aby byl každý člověk vlastním pánem nad svou vůlí i prací, aby byl zbaven ekonomického jařma*“²⁷⁸ Tato ekonomické panství nespravedlnosti bylo dle Limanowského navíc udržováno malou hrstkou zájmových vrstev, které vykonávaly svou vůli nad masou národa – pro setřesení tohoto jařma bylo tudíž klíčové, aby právě tyto národní masy vyjádřily nespokojenost a systém odstranily. Socialistický teoretik v této úvaze opět stvrdil své přesvědčení, že patriotismus a socialismus se nutně potřebují, neboť obě dvě koncepce pro naplnění svých cílů bezpodmínečně potřebují rovnost – „*opravdový patriotismus se obrací především k tomu, co tvoří základ a sílu národa, tedy k pracujícímu lidu, a proto musí být socialistický, socialismus zas, vyplývá z lásky k národu, musí být patriotický*“²⁷⁹

---

²⁷⁷ Tamtéž, s. 5.

²⁷⁸ „*Równość ta nie polega na tem, ażeby fizycznie, moralnie i umysłowo jeden człowiek był zupełnie podobny do drugiego; lecz na tem, ażeby każdy człowiek był bezwarunkowo sam panem własnej woli, własnych czynności i własnej pracy, ażeby nie czuł nad sobą żadnego jarzma: ani umysłowego, ani obyczajowego, ani politycznego, ani ekonomicznego...*“, Limanowski, Bolesław: *Patryjotyzm i socyalizm*, Genewa 1881, s. 6.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 6-7.

V návaznosti na tuto úvahu pak Limanowski rozvinul svou představu obnoveného Polska, jehož podoba měla souviset s výše uvedeným předpokládaným schématem agrární revoluce u Marxe a Engelse – národní nezávislost se tak zkrátka měla postarat o odbourání onoho ekonomického jařma a působit jako inspirativní prvek pro ostatní. Toto přesvědčení dobře dokládají autorovy výroky, odkazující k celoevropským sympatiím vůči polským povstáním²⁸⁰, jež dle Limanowského leckdy mýjely pravou podstatu věci, neboť ideál těchto evropských patriotů spočíval v představě, že Polsko bude obnoveno na základě původních principů, což znamenalo „*bez radikálních ekonomických reforem při zachování monopolu kapitálu, vykořisťování a útlaču pracujících*.“²⁸¹ Takové předpoklady ovšem logicky ostře kontrastovaly s Limanowského očekávaným propojením nacionalistického vědomí se socialistickým, což autora vedlo k tomu, aby striktně patriotické představy bez elementů společenské přestavby označoval za pomýlené a pokoušel se o prokázání nepopíratelné souvislosti polské otázky se sociální problematikou.

Na základě této snahy proto ze strany Limanowského došlo k interpretaci polského společenského vývoje jako nekonečného úsilí o pozvednutí deklasovaných tříd zpod nadvlády mocenské vrstvy – takové chápání polské otázky se přitom přibližovalo původním východiskům Marxe, jenž u čelních představitelů polských insurekcí vyzoroval – přirozeně účelově - socialistické tendence, spočívající například v již zmiňovaných požadavcích agrární revoluce. O něco podobného se nyní snažil i Limanowski, jehož cílem bylo vysledovat tíhnutí polských elit k socialistickým ideálům již od konce 18. století, k čemuž posloužily například výroky Ignacy Potockého z roku 1789 o „*nutnosti svobodné a rovné polské společnosti*“²⁸² či pozdější stanoviska tzv. *Towarzystwa Demokratycznego*, jehož manifest z roku 1836 rovněž hovořil o „*odstranění privilegií, zavedení svobody a rovnosti a přidělení půdy venkovskému lidu*.“²⁸³

---

²⁸⁰ „Trzeba być bardzo stronnicy, ażeby nie rozumieć tego, że niepodległa Polska byłaby klinem rozsadzającym trójcesarskie przymierze, jeżeliby nawet cesarze zdołali utrzymać się do tego czasu. Wszystkie ludy europejskie rozumiały i rozumieją to dobrze. Każda przeto rewolucja polska budziła największe u nich sympatyje...“, Tamtéž, s. 10.

²⁸¹ „Ale mogą nam powiedzieć: jeżeli mówimy o rekonstrukcyi Polski, to mamy na myśli „państwo polskie bez radykalnej przemiany stosunków ekonomicznych, z monopolem kapitału, z ekonomicznem wyzyskiwaniem, nędzą i ciemnotą pracujących...“, Tamtéž, s. 10.

²⁸² „Ignacy Potocki już w Zasadach do poprawy rządu, przedstawionych w grudniu 1789 r. sejmowi, żądał był, ażeby uznać wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej wolnemi i równemi obywatelami...“, Limanowski, Bolesław: Patryjotyzm i socyjalizm, Genewa 1881, s. 13.

²⁸³ „...głównemi jego zasadami były...że demokracja pracuje tylko dla ludu...że tylko własnymi siłami lud zdoła wywalczyć sobie prawa...że przyszła Polska ma być demokratyczna, usuwająca wszelkie przywileje i wszelką

Toto zjištění, že první obhájci polských národních práv byli zároveň socialisty, neboť odmítali šlechtickou identitu a stavěli se za společenskou přestavbu, a vice versa, že první socialisté zdůrazňovali patriotickou hrdost, vedlo Limanowského ke dvojímu konstatování. Jednak k tomu, že polský patriotismus vždy bojoval proti „*barbarství a útisku*“ a nikdy nebyl ani šovinismem, ani „*krátkozrakým nacionalismem*“, neboť mu nikdy nešlo o panování nad jinými, ale o vlastní osvobození a krom toho nikdy neztrácel ze zřetele svobodu ostatních²⁸⁴, a jednak k tomu, že socialismus je věcí národního lidu, který jediný může odstranit nespravedlivé zřízení.²⁸⁵ Vzájemná provázanost národních a socialistických cílů proto pro Limanowského představovala neoddiskutovatelný princip.

---

niewolę, przyznająca wszystkim swym synom, bez różnicy wyznań i rodów, zupełną wolność i równość, a nadto ludowi wiejskiemu oddająca wydartą mu ziemię na własność...”, Tamtéž, s. 15.

²⁸⁴ „Z ofiary i z wytrwałości bez granic splata się sławny ów w dziejach polski patryjotyzm. Niepokonany, niepożyty, po każdej klęsce, wytrwarza w sobie nowe siły i świadectwo za świadectwem składa przeciw barbarzyństwu a uciskowi...nie jest on szowinizmem, bo nie o zabór i przewagę mu chodzi, ale o wydobyć narodu swego ze śromotnego jarzma najeźdców...nie jest on krótkowidzącym nacionalizmem, bo sprawy wolności nigdy nie poświęcał samemu tylko zachowaniu form narodowościowych...”, Limanowski, Bolesław: *Patryjotyzm i socjalizm*, Genewa 1881, s. 24-25.

²⁸⁵ „Socjalizm, który naukowo dowiódł, że klasy bogatsze z natury rzeczy są przeciwne ustrojowi ludowemu, nie może tym klasom pozostawiać inicjatywy ruchu rewolucyjnego...rewolucja, która ma zapewnić ludowi odpowiedni jego potrzebom ustrój i porządek, nie tylko powinna mieć na celu lud i opierać się na ludzie, ale powinna wyjść z samego ludu. Tylko taka rewolucja może dojść do zamierzonego celu. Nie lud ma iść za dostatniejszymi klasami, lecz te klasy, jeżeli poczuwają w sobie patryjotyzm, powinny złożyć swe mienie na ołtarzu ojczyzny a same wejść do szeregów pracującego ludu...”, Tamtéž, s. 26.

3.2 Kelles-Krauz: patriotismem k socialismu

Ačkoliv můžeme teze Marxe a Engelse i Limanowského postřehy chápat jako významné faktory při formování socialistického diskurzu v národní otázce, je pro detailní vystižení postojů vůči roli nacionalismu třeba zaměřit pozornost na hlavní rovinu sporu, zapříčiňující štěpení polského socialistického proudu a spočívající zejména v odlišných názorech na pozici národního státu jakožto nutného prvku pro rozvoj kapitalismu a následnou revoluci. Tento rozdíl mezi výše uvedenými koncepcemi a níže analyzovanými schémata lze přitom charakterizovat jako střet čistě teoretických úvah s praktickou rovinou, neboť zatímco Marx s Limanowskim působili pro polské socialistické prostředí výhradně v roli inspirativních příkladů, ovlivňovala ideová činnost Kelles-Krauze a Luxemburgové výrazně taktický vývoj polského socialistického hnutí přímo – symptomaticky se v tomto ohledu jeví jak paralelní zformování odlišných politických stran (PPS a SDKPiL), tak pozdější rozkol v rámci PPS.

Přestože personifikace dvou protichůdných socialistických pohledů na smysl národní existence se dvěma osobnostmi polského politického myšlení, tedy Kelles-Krauzem a Luxemburgovou, se může zdát poněkud zjednodušující, je tento přístup plně obhajitelný, neboť oba dva teoretici tvořili „páteř“ ideového sporu, což znamenalo, že postřehy ostatních zúčastněných ve značné míře pouze rozvíjely jejich základní úvahy. Rosa Luxemburgová krom toho představovala i čelní postavu praktické politické linie polské sociální demokracie, přičemž je samozřejmě možné spekulovat o tom, že Kelles-Krauzovi ve vydobytí podobné politické pozice v konkurenčním socialistickém proudu zabránilo předčasné úmrtí. Skutečnost, že tuto roli na sebe později strhl především Józef Piłsudski je přitom pro záměr této studie vedlejší, neboť jeho teoretické pojetí socialismu bylo ve značné míře účelové²⁸⁶ - řečeno výrokem právě Kelles-Krauze byl Piłsudski pravděpodobně jedním z oněch patriotů, kteří socialismus považovali za nástroj národní svobody a nikoli naopak.²⁸⁷

---

²⁸⁶ Adam Bromke Piłsudského tíhnutí k socialismu vysvětluje jeho snahou o odvržení ugodové a loajalistické tradice a jejich nahrazení navázáním na romantické pokusy o nezávislost, přičemž socialistická vzájemnost a úsilí o internacionální revoluci měly nahradit původní romantické snahy o zahraniční pomoc – socialismus tak pro Piłsudského představoval jakýsi „sňatek z rozumu“ a nikoli životní přesvědčení, Bromke, Adam: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967, p. 26-27, Mackiewicz, Stanisław: *Klucz do Piłsudského*, Warszawa 1992, s. 59,

²⁸⁷ Kelles-Krauz, Kazimierz: *Czy jesteśmy patriotami we właściwym znaczeniu tego słowa?*, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: *Pisma wybrane*, sv. 2, Warszawa 1962, s. 34.

3.2.1 Národní svoboda jako předpoklad socialismu

Pro pochopení odlišného vnímání národní otázky u obou socialistických směrů je zapotřebí spolu s přístupem k nacionálním tendencím analyzovat i ty klíčové principy marxistické teorie, v nichž oba představitelé polského socialistického myšlení rovněž nenacházeli „společnou řeč.“ Zaměříme-li se nejdříve na patriotický přístup Kelles-Krauze, je v první řadě třeba akcentovat jeho specifickou představu postupné a gradující revoluce, jejíž pozvolnost kontrastovala s marxistickými tezemi o jednorázovosti a rychlosti této společenské přeměny – Kelles-Krauz hovořil přímo o tom, že „*od socialismu nás nedělí jeden výbuch, ale řada ekonomických a politických změn.*“²⁸⁸ Tento výrok se tak razantně stavěl vůči soudobě rozšířené tendenci spatřovat v revolučním aktu „klíč“ k řešení všech problémů, což vedlo k situaci, kdy byly sociální požadavky typu zlepšení pracovních podmínek v kapitalistickém systému, zkrácení pracovní doby či boj proti dělnické bídě chápány jako malicherné záležitosti, zdržující od hlavního revolučního cíle. Pohledem Kelles-Krauze však nebylo možné odkládat témata sociálního pokroku až na čas „po revoluci“, neboť ta se tak stávala jakousi mlhavou vidinou a všeobjímající nadějí namísto toho, aby vedla dělníky k akci „tady a teď“.

S touto nutností akceschopnosti dělnické masy úzce souviselo i autorovo chápání role proletariátu při přeměně společnosti. Socialistický teoretik se totiž ostře stavěl proti tomu pojetí třídního boje, jež v něm spatřovalo nástroj nenávisti a vyloučení, neboť zastával názor, že úkolem proletariátu není vymezit se vůči vládnoucí vrstvě a porazit ji, nýbrž působit jako čelní element, jenž vede celou společnost a sjednocuje ji. Kelles-Krauz sice uznával, že tzv. vylučující třídní vědomí tvoří nezbytnou etapu na cestě k lepší společnosti, jenže dle něho nemohlo tvořit konečnou fázi a postupem času se muselo přeměnit ve slučující. Autor v tomto směru uváděl příklad plebejského zápasu s patricijí v rámci římské republiky, kdy byly nižší vrstvy nejdříve rovněž nuceny podniknout radikální nepřátelské kroky (tzv. secese), aby tím byla zmírněna stratifikace a následně vytvořena pevná společnost.²⁸⁹ To tedy znamenalo, že

---

²⁸⁸ „Jeśli postawimy siebie w pewnej określonej chwili dziejowej i w pewnym danym społeczeństwie, to od ustroju socjalistycznego dzieli nas nie jeden wybuch, ale szereg zmian ekonomicznych i prawno-politycznych, jeżeli nie jesteśmy w stanie z góry nakreślić całej leżącej przed nami drogi, to z wystarczającym prawdopodobieństwem możemy przewidywać najbliższe etapy...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 128.

²⁸⁹ „Jest to naturalny rozwój zasady klasowej: od klasowości wyodrębnionej od całości społeczeństwa (coś jakby exodus plebis z Rzymu) – do klasowości przenikającej sobą i przystosowującej do siebie całe społeczeństwo. W tym niejako powrocie z Góry Awentyńskiej w granice społeczeństwa...proletariat spotyka się ze stronnictwami, które dawniej, przed nim, były przedstawicielami interesów i dążeń całego społeczeństwa, z demokratami, radykałami, postępowcami, liberałami...“, Tamtéž, s. 129.

razantní postoj vůči buržoazii nebyl chybný sám o sobě, chybnou byla případná neústupnost tak, jak ji Kelles-Krauz spatřoval u některých příslušníků dělnické třídy či radikální mládeže. Jejich revoluční nenávist totiž hrozila tím, že vylučující třídní vědomí nebude nikdy nahrazeno harmonickým a společnost tak bude nadále nesmiřitelně rozdělena – je ostatně příznačné, že hlavní vinu za tento mylný přístup dával Kelles-Krauz konkurenční SDKPiL a Rose Luxemburgové.²⁹⁰

Teze o potřebě harmonického třídního pojetí a preferování dlouhodobé akceschopnosti namísto radikálních řezů a očekávání spásy Kelles-Krauze logicky nutily zaobírat se principem národní nezávislosti, jenž v podstatě naplňoval oba požadované cíle. Nezávislé národní společenství by totiž na jedné straně sice zachovávalo štěpnou třídní linii mezi buržoazií a proletariátem, na druhé straně by však akcentovalo sounáležitě vědomí – třída vykořisťovatelů by tak sice byla protivníkem, ale pořád součástí společnosti. Krom toho úsilí o národní suverenitu posilovalo onen požadavek vytrvalé akce, neboť – na rozdíl od mlhavých taktik provedení socialistické revoluce – existovaly vcelku zřetelné představy, jakými způsoby lze dosáhnout nezávislosti. Toto vědomí proto socialistického teoretika vedlo ke konstatování, že „*ten, kdo uznává sociálně-demokratické zásady, nemůže tvrdit, že je nejprve třeba odstranit buržoazii a kapitalismus, aby byla získána nezávislost Polska, ani že proletariát nemůže pomáhat při budování buržoazního státu*“ a už vůbec ne, že „*úsilí o polskou samostatnost odvádí proletariát od třídního boje*.“²⁹¹

Myšlenka na propojení národně-osvobozeneckých snah se socialistickými cíli v návaznosti na patriotický socialismus Limanowského ovšem narážela na jeden podstatný problém, spočívající ve skutečnosti, že polští socialisté v této koncepci představovali unikátní a tím - očima „mainstreamového“ marxismu - i odchýlený směr – nikdo zásadu potřeby národního státu zkrátka nehájil tak vehementně. Kelles-Krauz se však s tímto nepříznivým

---

²⁹⁰ „*Niewątpliwie i te żywioły, przy odpowiednim uświadomieniu, mogą od razu przejść do świadomości klasowej rozwiniętej, płodnej i harmonijnej, wszelką krytykę wytrzymujące. Ale jeśli spotkają się z teoretycznym sformułowaniem klasowości pierwotnej, jakie zawiera się w wydawnictwach i propagandzie SDKP, to mogą utrwalić się na czas pewien w fanatycznej negacji niepodległości narodowej...*“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 394.

²⁹¹ *Kto uznaje wyżej wysnute zasady socjalno-demokratyczne, ten nie może twierdzić: ani że trzeba koniecznie najpierw zwyciężyć zupełnie burżuazję i obalić kapitalizm, aby móc uczynić Polskę niepodległą...ani że Polska niepodległa będzie jeszcze państwem burżuazyjnym, a do proletariatu nie należy starać się o zbudowanie państwa burżuazyjnego, ani w ogóle – zarzut najczystszy, najłatwiejszy i najbezmyślniejszy – że dążenie do niepodległości Polski sprowadza proletariát z drogi klasowej, zaciemnia jego świadomość i czyni sługą klas innych...*“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 132.

stavem věcí dokázal vyrovnat, když argumentoval tím, že proletariát v západní Evropě nehájí myšlenku národní svobody z jednoduchého důvodu – tuto svobodu už za něj vybojovala maloburžoazie a proletáři ji tak nyní považovali za zcela přirozenou bez nutnosti jejího zakotvení v socialistickém programu. Socialistický teoretik proto postuloval tezi, že proletariát ke společenskému rozvoji potřebuje národní stát stůj co stůj, neboť „*tam, kde není vyřešena otázka jazykové jednoty, má socialismus kouli u nohou*“²⁹², což ostatně odpovídalo Engelsovým postřehům o neschopnosti socialistů podnikat jakékoli kroky, pokud nedisponovali národní nezávislostí.²⁹³ V případě, že proletariát již díky buržoaznímu úsilí touto jednotou disponoval a vlastnil politická práva v podobě samostatnosti a demokracie, bylo jeho úkolem tato práva rozšířit a zahájit cestu k socialistické revoluci, avšak v opačném případě, kdy byl homogenní proletariát „uvězněn“ v rámci cizího státního tělesa bez vlastních práv, bylo nejprve zapotřebí, aby vydobyl nezávislost.²⁹⁴

Přesně v této situaci se dle Kelles-Krauzova pohledu nacházela polská společnost, jejíž pozice byla odvislá od slabosti vlastní buržoazie, která v důsledku vlivu historické šlechty nedokázala vytvořit funkční kapitalistický stát. To mělo za následek zánik Polska a jeho parcelaci ze strany tří mocností, které přirozeně preferovaly rozvoj domácí a nikoli polské buržoazie. Boj o homogenní národní stát, jenž by přinesl očekávanou společenskou přestavbu, proto zůstal na bedrech polského proletariátu. Kelles-Krauz v této pozici spatřoval určitou paralelu s nedávnou situací německých socialistů, kteří za podmínek roztržičnosti rovněž usilovali o národní stát²⁹⁵ a teprve ve chvíli jeho ustavení přestali tuto otázku akcentovat, což polskému teoretikovi sloužilo jako důrazný argument. Jestliže někdo zpochybňoval a napadal

---

²⁹² „...wszędzie gdzie kwestia językowa – w najszerszym tego słowa znaczeniu – nie jest rozstrzygnięta, rozwój społeczeństwa w kierunku proletariackim napotyka silne przeszkody, socjalizm ma jakby kule u nóg...“, Tamtęž, s. 134-135.

²⁹³ „Nun ist es für ein grosses Volk geschichtlich unmöglich, irgend welche innere Fragen auch nur ernstlich zu diskutieren, solange die nationale Unabhängigkeit fehlt... Eine internationale Bewegung des Proletariats ist überhaupt nur möglich zwischen selbstständigen Nationen... Polnische Sozialisten, die nicht die Befreiung des Landes an die Spitze ihres Programms setzen, kommen mir vor wie deutsche Sozialisten, die nicht zunächst Abschaffung des Sozialistengesetzes...fordern wollten...“, Netti, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 811.

²⁹⁴ „Otóż właśnie pośród tych potrzeb jedną z najbardziej naglących jest potrzeba praw politycznych. Tam, gdzie klasa robotnicza już z nich korzysta, chodzi o to, by je rozszerzyć i posłużyć się nimi, by poprowadzić społeczeństwo do socjalizmu, tam zaś, gdzie prawa te nie istnieją, chodzi przede wszystkim o to, aby je wywalczyć. Z tej to właśnie potrzeby wypływa dla polskiej klasy robotniczej konieczność wywalczenia niepodległej Polski republikańskiej i możliwie jak najbardziej demokratycznej...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Czy jesteśmy patriotami we właściwym znaczeniu tego słowa?, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 31.

²⁹⁵ „Gdy nie istniało jeszcze narodowe państwo niemieckie, socjaliści niemieccy, zwiastuni i nauczyciele klasowej świadomości robotniczej, dążyli do niego, walczyli o nie, tak samo jak o demokratyczny ustrój...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 383-384.

nacionální tendence polských socialistů, odpovídal Kelles-Krauz poukazem k jejich nepotřebnosti u proletariátu jiných zemí, ale nezbytností v polském případě – proč byli ruští socialisté jediní v Evropě, kteří bojovali proti absolutismu? Zkrátka proto, že jako jediní jím byli stíženi, stejně tak jako Polákům chyběla národní svoboda a z toho důvodu propojovali úsilí o její zisk se socialismem.²⁹⁶

Kelles-Krauzovo lpění na národní jednotě jakožto základu socialistické přestavby však mělo krom očekávání harmonických třídních vztahů a akceschopného proletariátu ještě důležitý politicko-teoretický podtext. Svou zásadou národního osvobození se polský teoretik socialismu totiž radikálně vymezoval vůči principům hájeným konkurenční SDKPiL, jež ve svém programu vytyčila cíl vydobytí konstituce v rámci ruského impéria – společenský pokrok tak neměl být dosažen skrze národní iredentu, ale za pomoci ústavnosti a parlamentarizace jednotného Ruska. Kelles-Krauz tato východiska odmítal poukazem k prázdnotě a nejasnosti konstitučních hesel, jež sice možná dobře zněla, ale v žádném případě neformulovala, jak měl být ruský konstitucionalismus polské společnosti prospěšný – jaké politické svobody měli Poláci žádat za situace, kdy nebyli vlastními pány? K čemu jim měla být například svoboda tisku, když neexistovala žádná kontrola těch orgánů, které by tuto svobodu vydaly, jinými slovy – k čemu by Polákům byla svoboda bez demokracie?

V tomto směru formuloval představitel PPS kontroverzní tezi o závislosti míry potřebných společenských svobod na stupni kulturního vývoje, jež navazovala na úvahy Ferdinanda Lassalla. Základem tohoto principu bylo přesvědčení, že ústava dané země byla vždy výsledkem společenských sil, které v ní působily – konstituce tak byla prospěšnější zájmům proletariátu vždy tam, kde byl proletariát aktivnějším a emancipovanějším. Důsledek této úvahy pro polskou společnost tkvěl pak v tom, že Kelles-Krauzovým pohledem představoval polský proletariát jednoduše silnější a pokrokovější element než jeho ruský protějšek, z čehož vyplývalo, že případná konstituce, s níž by byla polská společnost srozuměna, by vyžadovala demokratičtější a liberálnější principy, než by byli Rusové schopni zajistit.²⁹⁷ Od této spekulace pak už byl ovšem jenom krok ke dvojímu konstatování,

---

²⁹⁶ „I gdy dziś wytyka ktoś Polskiej Partii Socjalistycznej, że jest ona jedyną wielką partią socjalno-demokratyczną, która stawia takie oto żądania „nacionalistyczne“, to chciałbym zapytać, czy socjaliści rosyjscy nie są także jedynymi, którzy żądają – zniesienia absolutizmu? Dziwni ludzie! podejrzani socjaldemokraci! Wszakże żadna z bratnych partii w Europie i Ameryce czegoś podobnego nie żąda!“, Tamtéž, s. 384.

²⁹⁷ „W Polsce zaś proletariát jest stosunkowo o wiele bardziej liczny niż w Rosji...jest lepiej wdrożony do walki a nadto historia pozostawiła Polsce w spadku typy rządów, tradycje polityczne o wiele mniej reakcyjne niż Rosji. Wynika z tego, że Polska sama przez się jest zdolna stworzyć konstytucję o wiele bardziej korzystną dla rozwoju socjalizmu od tej, jaką mogłaby uzyskać wspólnie z całą Rosją jako jej prowincja...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Czy

majícímu pro patriotickou linii socialistů výrazné důsledky – jestliže se stát skládal z více etnických skupin s rozličnými tradicemi a odlišným jazykem, bylo pro společenský rozvoj těchto skupin, jakož i naplnění demokratického charakteru klíčové, aby jim stát zajistil plnou autonomii a umožnil tak vytvoření ústavy přesně dle jejich požadavků, což však logicky vyvolávalo reakci, zda má takový stát vůbec smysl.²⁹⁸ A za druhé, pokud se úroveň polské společenské kultury nacházela výš než úroveň Rusů, byl by ruský režim nucen udělit Polákům autonomii rovněž v plné míře, což by však dle předpokladů Kelles-Krauze nikdy neučinil.²⁹⁹ Skutečnost, že multinárodní státy, jejichž periferní etnika vyžadovala větší práva než samo centrum, postrádala smysl a vědomí o neochotě a nemožnosti ruské vlády poskytnout Polákům potřebný rozsah ústupků tak jednoznačně nahrávaly tezi o nutnosti autonomie.

3.2.2 Národní stát jako garant kapitalistického rozvoje

Kromě této politické roviny však významnou část Kelles-Krauzovy patriotické argumentace tvořily koncepce z oblasti ekonomické teorie, rozvíjející marxistickou představu o vztahu národní ekonomiky a kapitalistického vývoje. V tomto ohledu vycházel představitel PPS z přesvědčení, že logika rozvoje kapitalismu ve své počáteční fázi nezbytně vyžaduje homogenní a centralizovaný stát, který zajistí jednotný právní řád, systém sankcí a především fungující trh s tolik potřebnou mobilitou zboží. Akceschopnost a síla státního aparátu zde tedy byla nutná pro zajištění dostatečné ochrany podnikající buržoazii, homogenita pak především z důvodů možnosti vzájemné komunikace a porozumění – Kelles-Kraus proto v souvislosti s formováním moderních států hovořil přímo o tom, že svou roli sice sehrávaly společné tradice, zvyky či vyznání, zdaleka neklíčovější faktor byl však představován jednotou

---

jesteśmy patriotami we właściwym znaczeniu tego słowa?, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 33.

²⁹⁸ „Gdy jakieś państwo składa się z części różniących się między sobą pod względem języka, narodowości lub żywotnych tradycji historycznych, jego konstytucja, jeśli ma zasługiwać na miano demokratycznej i wolnościowej, powinna przewidywać najszerszą autonomię tych części...”, Tamtéž, s. 32.

²⁹⁹ „Różnica między stopniem rozwoju społecznego prowincji polskiej a wypadkową sił działających w konstytucyjnych nawet Rosji – jest tak znaczna, że na to, aby rewolucyjne i postępowe żywioły Polski mogły jako tako poruszać się w granicach konstytucji rosyjskiej i przestać dążyć do niepodległości, konstytucja ta musiałaby chyba nadać Polsce autonomię polityczną nie różniącą się w gruncie rzeczy od niepodległości niczym prócz jakiegoś udziału w wydatkach państwowych i wspólnej polityki zagranicznej i handlowej. Tymczasem nigdzie, w żadnym państwie współczesnym, rząd centralny nie chce i nie może tolerować wewnętrznej swobody ruchów miast lub prowincji, w ogóle części państwa, które są dalej posunięte w kierunku socjalno-rewolucyjnym...”, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 138-139.

jazyka.³⁰⁰ Přesně v tomto sepětí kapitalistického a národního vývoje Kelles-Krauz v podstatě poprvé implicitně akcentoval etnické pojetí národní existence, jejímž základem *conditio sine qua non* měl být společný jazyk. To ostatně dobře dokládají i jeho spekulace ohledně podoby, respektive rozsahu budoucího polského státu, jenž „by měl spolu s Kongresovým královstvím zahrnout všechny ty provincie, vyrůstající na základě společného jazyka“³⁰¹ či úvahy v souvislosti s židovskou otázkou, v jejímž rámci definoval národ jako „mocný duchovní svazek lidí mluvících jednou řečí.“³⁰²

Propojenost národně-formativních procesů s logikou kapitalismu byla ze strany socialistického teoretika dokládána i historickou zkušeností, poukazující k těm případům, kdy byly bohaté provincie původně součástí určitého feudálního velmocenského komplexu, v rámci postupu kapitalistických potřeb však byly později vtěleny do nově vznikajících států na základě národnostního principu, neboť jedině ten byl schopen tyto provincie hospodářsky a jazykově integrovat. Pregnantně v tomto ohledu působil příklad Lombardska a Benátska, začleněných do italského národního státu na úkor habsburské monarchie. Tento argument byl navíc dvojnásobně silný, neboť jeho ostří krom dokladu nutnosti jazykové jednoty směřovalo vůči teoriím Rosy Luxemburgové, která v souvislosti s doktrínou o základně a nadstavbě postulovala tezi o nadřazenosti ekonomických faktorů nad národními (viz kapitola 3.3.2), což však dle Kelles-Krauze právě případ italských oblastí jednoznačně vyvracel.³⁰³

---

³⁰⁰ „Nie potrzebujemy zapewne przypominać, że rozwój kapitalizmu wymagał i wymaga po pierwsze jednolitego prawodawstwa, bezpieczeństwa prawnego i braku przeszkód dla obiegu towarów na możliwie największej przestrzeni...przemysł powstawać i rozwijać się zaczął na pewnych terytoriach, już poprzednio, choć luźnie, ograniczonych, określonych i spojenych...wspólnych tradycji, walk, obyczajów, wierzeń, lecz po prostu wspólnością czynnika tamtych wszystkich będącego podstawą, mianowicie – języka, mowy...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 374.

³⁰¹ „Wewnętrzny ten rynek będzie wreszcie rozszerzony terytorialnie, obejmie wszak inne prowincje polskie, które wraz z teraźniejszym Królestwem Kongresowym przysła niepodległą Polskę utworzą. Wspólność życia ekonomicznego, łatwo i szybko wyrastająca na gruncie wspólnego języka...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 142-143.

³⁰² Kelles, Krauz, Kazimierz: W kwestii narodowości żydowskiej, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 325.

³⁰³ „Czynnik językowy grał w tym wszystkim pierwszorzędną rolę. Lombardia i Wenecja, w chwili gdy należały jeszcze do Austrii, były z pewnością, dzięki choćby kordonowi celnemu, silniejszymi węzłami wymiany splecione z Austrią niż z resztą Włoch...gdyby wtedy istniała była włoska p. Luxemburg, to niewątpliwie dowodziłaby, że ekonomiczne warunki wymagają wyrzeczenia się narodowych mrzonek o przynależności do jakiegoś nie istniejącego jeszcze państwa włoskiego i pozostania w związku z rynków pełną Austrią...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 376.

Polský vývoj se ovšem od této logiky vychýlil, poněvadž záborová realita zabránila tomu, aby se polský národ hospodářsky a jazykově integroval, když jednotlivé mocnosti mezi sebou vytvořily ekonomické bariéry a preferovaly přirozeně rozvoj domácí a nikoli polské buržoazie. Ta se tak – pohledem socialistického teoretika – nacházela v jakémsi začarovaném kruhu, neboť na jedné straně měla panickou hrůzu z vlastního proletariátu a záborový režim vnímala jako ochranu před nepokojí a společenskou zvrhlostí, na druhé straně však byla nucena strpět protekcionistickou politiku a potlačení vlastních zájmů ve prospěch rozvoje domácích podnikatelských vrstev.³⁰⁴ V tomto bodě koncepce patriotických socialistů opětovně útočila na protichůdnou socialistickou teorii stoupenců Rosy Luxemburgové, jejíž základní teze v ekonomické rovině zdůrazňovaly škodlivost případné polské autonomie (viz kapitola 3.3.2), a to v souvislosti se zpřetrháním hospodářských vazeb na ruský komplex a ztrátou odbytišť na tamějších trzích, což by zapříčinilo retardaci kapitalistického rozvoje a de facto zpátečnický krok.³⁰⁵ Kelles-Krauz v čele oponujícího socialistického směru tato východiska odmítal a na jejich místo dosazoval úvahy, jdoucí přesně opačným směrem a hovořící o ekonomické prospěšnosti polského osvobození a zisku autonomie. V první řadě upozorňoval na skutečnost, že domnělá integrace polských a ruských hospodářských kruhů, jakož i napojení Poláků na ruské trhy nebyla zdaleka tak pokročilá a fatální, o čemž z jeho pohledu ostatně svědčily i soudobé vytrvalé nářky ruské buržoazie nad neschopností vlastní vlády rusifikovat polská území a učinit z nich vhodný objekt pro hospodářskou expanzi – přesně dle Kelles-Krauzova předpokladu nutnosti jazykové jednoty.

Snaha ruské buržoazie o rozšíření vlastní ekonomické základny přitom plně zapadala do marxistických představ o fázích kapitalismu, kdy původně optimální struktura národního trhu přestávala stačit podnikatelským potřebám a buržoazie byla proto v duchu imperialismu nucena zabírat trhy provinciálních zemí pro odbyť zboží asimilací jejich etnik, což mělo předznamenávat postupnou krizi kapitalistického systému a příchod socialistické revoluce.³⁰⁶ Skutečnost, že přechod k této fázi v ruském prostředí narážel v důsledku absolutistického

---

³⁰⁴ „*Precież każdy, kto zna stosunki, przyzna, że polskie mieszczaństwo kapitalistyczne w Królestwie, jeśli jest świadomie za łącznością państwową z Rosją i przeciw dążeniom niepodległościowym, to daleko mniej ze względu na rynki rosyjskie niż z obawy zaburzeń, rewolucji w ogóle, ze strachu przed rządem i z potrzeby jego opieki przeciw robotnikom...*“, Tamtéž, s. 378.

³⁰⁵ srov. Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 812-813.

³⁰⁶ „*Rozwijający się kapitalizm potrzebuje najpierw, jakśmy to już widzieli, zjednocenia własnego narodu, który dopiero wtedy staje się dla niego wygodnym gruntem do szybkich operacji, lecz w miarę dalszego wzrostu, potrzebuje on rozszerzenia tego gruntu, rozszerzenia rynku zbytu, ułatwienia obrotów pieniężnych, do czego wszystkiego asymilacja językowa sąsiednich lub zamorskich narodowości jest najlepszym środkiem...*“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 140.

zřízení na nepřekonatelné obtíže, svědčila dle Kelles-Krauze o nevhodnosti a nepřípravenosti ruského „hospodářského organismu“ ke společenskému převratu, což ovšem znamenalo, že polští socialisté neměli jediný důvod vyčkávat na revoluci v rámci impéria. Krom tohoto argumentu, zakládajícím se na vzájemné slabé provázanosti ekonomických struktur, zde ovšem působil ještě jeden faktor, spočívající v již zmíněném nerovném přístupu ruské, respektive jakékoliv záborové vlády, vůči zájmům domácí a polské buržoazie. Patriotičtí socialisté v tomto směru zdůrazňovali roli výrazné protekcionistické politiky ruské vlády, vůči níž byla polská společnost bez politických práv zcela bezbranná. O to optimističtější situaci však představovala vidina samostatného státu, který by obrannými mechanismy – ať už v podobě cel, tarifů či obchodních smluv - vůči ruským hospodářským zájmům disponoval.³⁰⁷ Námitky proti polské autonomii v podání Rosy Luxemburgové tím byly najednou převráceny, neboť domnělá škodlivost potenciální ztráty ruských trhů byla Kelles-Krauzem odmítnuta s tím, že polská buržoazie v rámci ruského impéria z těchto trhů stejně neprofitovala, což by naopak mohla, pokud by existovala v rámci suverénního státu. Politická nezávislost totiž žádným způsobem nutně nezpůsobovala omezení ekonomických vazeb, což znamenalo, že by se suverénní polský stát mohl i nadále – a snadnějším způsobem – orientovat na původní trhy, což Kelles-Krauz dokládal příkladem Kuby, jež byla ekonomicky výrazně orientovaná na Spojené státy, přesto však nezávislá.³⁰⁸

3.2.3 Jazykové versus politické pojetí národa

Z výše uvedeného úhlu pohledu by se mohlo jevit, že socialistická obhajoba národního státu vycházela z čistě účelových pozic, vyplývajících z přesvědčení, že národně jednotný stát je schopen zajistit akceleraci kapitalistického vývoje mnohem lépe než stát etnicky roztržštěný. Mimo tuto sféru je však zapotřebí vzít v potaz i potřebu národní homogenity s ohledem na dosažení takového politického systému, jehož principy představovaly dle Kelles-Krauze společný cíl buržoazie a proletariátu, a jímž měla být demokracie. Socialistický

---

³⁰⁷ „...niepodległe państwo polskie daleko skuteczniej od okutego społeczeństwa będzie mogło za pomocą traktatów, wzajemnych ulg lub represalii etc. bronić swego przemysłu i handlu wobec Rosji, w dodatku z konieczności osłabionej oderwaniem się Polski, oraz szukać dla nich nowych dróg w międzynarodowym koncercie polityki handlowej...“, Tamtéž, s. 142.

³⁰⁸ „Przykładem...tego twierdzenia – wyspa Kuba, której byt ekonomiczny, oparty na plantacjach cukru, stokroć bardziej jest zależny od rynków amerykańskich niż byt Królestwa od rynków rosyjskich, a której pomimo to Stany Zjednoczone, choć mogły, nie anektowały, lecz zgodnie z wolą Kubańczyków zapewniły jej prawie całkowitą niepodległość...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 381.

teoretik uznával, že motivace obou tříd byla v tomto ohledu odlišná, neboť zatímco buržoazie vytvářela demokracii jako fasádu pro zajištění vlastních pozic a zisku a postačovala jí tudíž pouze v omezené míře, žádal proletariát takovou demokracii, jež by „*zajistila svobodný oběh myslí mezi všemi částmi a vrstvami národa, rozvoj osvěty a kultury, které jsou nutnými podmínkami ekonomického a politického vítězství dělnické třídy.*“³⁰⁹ Krom toho by žádoucí prohloubení demokratického systému pravděpodobně odstranilo i onen mocenský aparát, střežící dosavadní nespravedlivé pozice buržoazie, což by vedlo k nastolení jakési *ekonomické anarchie*, která by v brzké době zapříčinila radikální změnu výrobních vztahů.³¹⁰

Jakou souvislost však měla vize společenské přestavby v důsledku demokratizace s deklarovaným požadavkem národní homogenity? V tomto případě přichází opět ke slovu Kelles-Krauzovo výše naznačené akcentování jazykové roviny jakožto klíčového faktoru lidské sounáležitosti. Jestliže demokracie pro své naplnění vyžadovala většinové rozhodování, byl tento způsob vlády aplikovatelný pouze za podmínek náležité komunikace, neboť v případě, kdy neexistovala společná dorozumívací platforma, nebylo dle Kelles-Krauze možné doufat, že by odlišné společenské skupiny dospěly k potřebným politickým a ekonomickým rozhodnutím. Představitel PPS sice většinový princip nepovažoval za ideální, když uznával, že v socialistické budoucnosti bude ovládnutí menšiny většinou nahrazeno jednomyslností, která při unifikovaných zájmech zajistí „*etiku rozhodování bez sankcí a donucení*“³¹¹, pro epochu společenské a ekonomické přestavby však platilo, že musí být nesena majoritou, jež byla realizovatelná pouze skrze národní jazykovou jednotu – „*jedinou přirozenou hranicí je zde jazyková vzájemnost.*“³¹²

Princip společné platformy, respektive společného jmenovatele v podobě jazyka, Kelles-Krauz neúprosně hájil i v případě poněkud kontroverzní teze o paralelním úsilí buržoazie a proletariátu o proměnu společnosti. Jeho prizmatem byly totiž nekompromisní hrany třídního boje broušeny vědomím, že obě dvě protichůdné třídy sice představovaly vzájemné soupeře, ti se však snažili o přizpůsobení společnosti k obrazu svému – buržoazie o takovou společnost, jež by hájila jejich vlastní zájmy, proletariát pak o tu, jež by prosadila

---

³⁰⁹ Tamtéž, s. 384.

³¹⁰ „...*anarchia gospodarcza, której usunięcie przez zamianę sił wytwórczych na własność społeczeństwa, całego społeczeństwa, nie jego części, jest najbezpośredniejszym interesem i zarazem najwznioślejszym pełnomocnictwem dziejowym klasy robotniczej. A osiągnąć ten wielki cel może proletariát jedynie przez całkowitą demokrację, zastosowaną do zjednoczonego i wolnego państwa narodowego, pokojowo i dobrowolnie – czyli znowu demokratycznie – połączzonego z innymi państwami narodowymi...*“, Tamtéž, s. 385.

³¹¹ Tamtéž, s. 385.

³¹² Tamtéž, s. 385.

zájmy všech. Tento vzájemný zápas obou odlišných pohledů však mohl být dle Kelles-Krauze veden jen v případě, že obě strany a všichni zúčastnění jaksi věděli „o co jde“, to znamená, že měli v mysli určitou ideu společného dobra, jež byla vyjádřitelná a nesená opět společným jazykem – proletariát zkrátka mohl buržoazii porazit a následně zahrnout do socialistické společnosti pouze tehdy, pokud byl schopen objasnit své cíle.

Problematika požadované národní jednoty však teorii patriotického socialismu stavěla před ožehavou otázku vztahu vůči odlišným národnostem, v jejímž rámci bylo nutné vyřešit postoj budoucího nezávislého Polska - respektive jakéhokoli homogenního státu – vůči těm etnikům, jež se nacházela v jeho teritoriálním vymezení, avšak nesplňovala nutný požadavek jazykové vzájemnosti. V tomto ohledu je možné považovat za směrodatné ty Kelles-Krauzovy úvahy, jež se týkaly vypuknutí revoluce a řešily společný postup periferních provincií proti carskému režimu. Dle jeho předpokladů bylo totiž nutné, aby bylo nadcházející povstání vedeno v široké linii „na všech důležitých místech státu, a nikoli pouze v Petrohradě“³¹³, což byla ostatně všeobecně uznávaná „Achillova pata“ všech dosavadních polských pokusů o nezávislost, jejichž dosah byl omezen pouze na několik center a nikoli na celé území.

S tímto požadavkem ovšem souvisela nutnost přimět ke vzájemné spolupráci všechna národně-formativní hnutí usilující v rámci ruského impéria o zisk autonomie, dle Kelles-Krauzových představ tak měli polští, finští, litevští a ostatní separatisté stupňovat své požadavky, oslabovat tím případnou carskou politiku ústupků v duchu „rozděl a panuj“ a docílit paralyzace a krachu dosavadního režimu. V tomto ohledu by bylo ze strany socialistů bláhové snažit se tyto separatistické tendence potírat, neboť jejich záměr byl společný, z toho důvodu Kelles-Krauz horoval za podporu všech národně-osvobozeneckých hnutí a jejich uznání na bratrském základě – ve chvíli povstání nemělo záležet na tom, kdo je Litevec a kdo Polák, ale na tom, že jejich společným cílem je rozbití impéria a následná přeměna společnosti.

V případě úspěšného svržení carského režimu a s ním spojené dezintegrace impéria však vyvstávala otázka dalšího vývoje, neboť využití národnostních svárů nemuselo nutně predikovat uznání jejich nároků i po splnění primárního cíle, tedy úspěšném provedení

---

³¹³ „Jeżeli się wchodzi na drogę rewolucyjną, to tylko taki cel – obalenie caratu – może wytworzyć dostateczne napięcie i wyładowanie energii rewolucyjnej. Energia ta musi być wprowadzona w ruch – jest to chyba oczywiste – na wszystkich ważniejszych punktach państwa, a nie tylko w Petersburgu. Wszędzie rewolucjoniści zaatakować muszą miejscowe władze i usiłować zająć ich miejsce...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962, s. 144.

revoluce. Kelles-Krauz si v této situaci představoval zformování jakýchsi nástupnických kapitalistických států, jejichž vytvoření mělo respektovat výše zmíněné principy jazykové jednoty při zachování ekonomické akceschopnosti – v tomto směru tedy představitel PPS nebyl proti případným federalistickým koncepcím, zohledňujícím obchodní zájmy, ale domníval se, že v případě polského národa by spojení s východoevropskými etniky nebylo pro Poláky výhodné.³¹⁴

V tomto okamžiku totiž nastupovala ke slovu již charakterizovaná teorie závislosti kvality politického a ekonomického systému na stupni národního rozvoje, což znamenalo, že vstup do federace s etnikem na nižším civilizačním stupni by pro Poláky znamenal zbytečnou zátěž, zpomaloval tempo kapitalistického vývoje a tím oddaloval socialistickou revoluci. Jestliže Poláci nemohli usilovat o proletářskou revoluci v rámci Ruska, neboť jejich kulturní úroveň vyžadovala vyšší úroveň práv a svobod, bylo by pošetilé, aby po získání nezávislosti dobrovolně drolili národní homogenitu a civilizační úroveň, což souviselo s Kellez-Krausovým přesvědčením, že polský národ - na rozdíl od zbytku východoevropských - jaksí přirozeně patřil k západnímu civilizačnímu okruhu a k východním vlivům byl násilně „přivlečen“ carským režimem.³¹⁵ Není přitom bez zajímavosti, že jediným národem, jemuž socialistický teoretik přiznával stejný stupeň rozvoje a uznával tak pravděpodobnost budoucího propojení s polským státem, byli Litevci³¹⁶, což korespondovalo s obdobným postojem národních demokratů (*viz kapitola 2.1.4*).

Problematika unitární stát versus federalismus otevírala rovněž otázku teritoriálního vymezení budoucího polského státu, přičemž nelze ponechat bez povšimnutí skutečnost, že v tomto směru byla ochota socialistických teoretiků k explicitnímu vyjádření obdobně nevalná jako v případě *endecji*. Jestliže totiž Dmowski s Balickim, odmítající historické i etnické hledisko, zaváděli pro vymezení budoucích hranic takřka až mystický termín „národní duch“, jehož akceptace ze strany jednotlivých teritorií měla rozhodovat o tom, kdo bude loajálním

---

³¹⁴ „...że potem, i to w toku może jeszcze tego samego kryzysu rewolucyjnego, może się wytworzyć jakaś federacja nowo powstałych państw na gruncie interesów handlowych czy innych, to bynajmniej wyżej naszkicowanej postaci rzeczy nie zmienia, a do Polski zresztą zupełnie się nie stosuje...“, Tamtéž, s. 146.

³¹⁵ „Polska należała w ciągu całych swych dziejów do Europy zachodniej, przyłączenie jej do Rosji, do życia wschodnioeuropejskiego, leżało jedynie w interesie Rosji carskiej i ta pomimo całej swej przemocy nie zdołała zagarnąć Polski całej. Pozostała połową i całym swym życiem cywilizacyjnym zresztą Polska trzyma się Europy zachodniej i nie miałyby w żadnym razie żadnego powodu do wchodzenia w dobrowolną federację z Rosją i Syberią...“, Tamtéž, s. 146-147.

³¹⁶ „każda (národnost pozn. J. K.)...będzie miała zupełną swobodę ukonstituowania się samodzielnego lub wejścia w unie z Polską, faktycznie najprawdopodobniej Litwa...utworzą s Polską jeden organizm państwowy, oparty na zasadach autonomii i zagwarantowania zupełnie swobodnego rozwoju narodowościom...“, Tamtéž, s. 147-148.

Polákem a kdo nikoli (viz kapitola 2.1.3), operoval Kelles-Krauz s obdobným konceptem polské civilizace – budoucí stát měl tak zahrnout ta teritoria, která „*patřila a patří do Polska jakožto civilizačního ohniska*.“³¹⁷ Je pozoruhodné, že tak jako Dmowski, který na jedné straně hovořil o historických hranicích jako o „geografickém nesmyslu“ a na druhé straně na základě „*duše národa*“ obdobné vymezení nevylučoval, dostával se i Kelles-Krauz svou tezí o civilizačním vymezení do pastí vlastního protirečení.

Pokud totiž klíčový princip budoucího národního státu spočíval v jeho jazykové homogenitě – tak jak Kelles-Krauz pro rozvoj demokracie a výrobních vztahů požadoval – představovala zásada budoucích polských hranic na základě dosahu „polské civilizace“ velmi pravděpodobně narušení tohoto principu, neboť vzájemné krytí etnických a hodnotových vzorců nebylo možné předpokládat. Kelles-Krauzova koncepce tak v podstatě stejně jako vize národních demokratů znovu oscilovala mezi etnickým a politickým pojetím národa, když na jedné straně apelovala na jazykovou jednotu, na druhé straně však připouštěla vymezení pomocí společně vyznávaných hodnot, vyjádřených loajalitou ke společnému cíli – socialismu. Tuto zásadu přitom explicitně zdůraznil sám autor, když rozvoj dosahu polské civilizace ztotožňoval s rozmachem polského socialismu a PPS jako jejího šířitele – „*hranice Polska tak měly sahat tam, kam bude dosahovat vliv polské socialistické strany*.“³¹⁸ Tato definice však znamenala, že ani Kelles-Krauz se nevyhýbal případné obnově státu v původních hranicích, neboť spekuloval o tom, že vliv polského národa by mohl zasáhnout Litvu, Lotyšsko, Livonsko, Kurlandsko, Ukrajinu i Bělorusko, ačkoliv i v tomto případě měla být ctěna zásada sebeurčení – každý národ si tak měl zvolit, zda bude dobrovolně součástí polského národa, anebo vytvoří vlastní stát.³¹⁹

Snad jediné národnostní téma, v němž Kelles-Krauz nebyl ochoten k žádnému kompromisu, představovala otázka nedělitelnosti soudobých záborů, jinými slovy polští socialisté nesměli dopustit, aby etnicky polské země nebyly po úspěšném převratu vůči carskému režimu spojeny. V nejtěžší situaci se dle autorova názoru přitom nacházeli poznaňští Poláci, kteří – v duchu Kelles-Krauzových úvah o hierarchii civilizačního vývoje –

---

³¹⁷ Kelles-Krauz, Kazimierz: *Niepodległość Polski w programie socjalistycznym*, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: *Pisma wybrane*, sv. 2, Warszawa 1962, s. 147.

³¹⁸ „...*rozwój cywilizacji polskiej utożsamia się coraz bardziej z rozwojem polskiego socjalizmu, zatem rola ogniska, punktu ciężenia, przewodniczki przechodzi do socjalistycznej partii polskiej*...“, Tamtéž, s. 147.

³¹⁹ „*Jak daleko wpływ socjalistycznej partii polskiej – czyli wpływ Polski – w chwili rewolucyjnej sięgać będzie, tego na mapie narysować się nie podejmujemy, ale poza ten kres partia ta postara się teritoria od Rosji oderwać. Można przewidzieć, że separacja ta obejmie oprócz Polski Litwę, Łotwę, Inflanty, Kurlandię, być może – część Rusi Białej, Małej Rusi*...“, Tamtéž, s. 147.

představovali ve srovnání s německým proletariátem nižší hospodářskou kulturu, v důsledku čehož nebyla německá vláda nucena poskytovat jim takové ústupky jako v případě vlastních dělníků. Dle úvah patriotických socialistů měl proto poznaňský proletariát vyčkat na vhodný okamžik, kdy němečtí socialisté zahájí odpor vůči režimu, a připojit se k nim, v případě úspěchu a zisku kontroly nad státem by pak měl požadovat autonomii v rámci německých zemí a usilovat o připojení k polskému státu.³²⁰ V případě rakouského záboru se pak Kelles-Krauzovi jako nejschůdnější řešení jevílo prosazení výrazné demokratizace skrze zavedení všeobecného volebního práva a odstranění kuriálního systému do místního haličského sněmu. To by dle jeho přesvědčení mělo totiž za následek nárůst patriotistických nálad a rovněž požadavek secese ve prospěch suverénního Polska, čímž by všechny dosavadní zábory byly spojeny a teoretikův předpoklad o akceleraci kapitalistického rozvoje a nadcházející revoluci mohl dojít naplnění.

---

³²⁰ „Proletariat polski...w czym iść może i musi zupełnie solidarnie z proletariatem niemieckim, musi zmierzać ku autonomii coraz wyraźniej, a jeśli wyobrazimy sobie chwilę, w której socjalna demokracja niemiecka wywierałaby znaczny wpływ na rząd, to wprost byłoby to jedynym rozwiązaniem kwestii polskiej w granicach rzeszy niemieckiej...“, Tamtéž, s. 153.

3.3 Rosa Luxemburg: internacionalismem k socialismu

3.3.1 Marxismem proti Marxovi

Zcela odlišný pohled na roli národního vědomí v rámci socialistického diskurzu skýtá přístup Rosy Luxemburgové, jejíž radikální odmítání výchozích předpokladů patriotického socialismu v podstatě zapříčinilo trvalou dichotomii polské socialistické politiky, vyjádřenou paralelní existencí socialistické (PPS) a sociálně-demokratické (SDKPiL)³²¹ strany. S určitým zjednodušením je tudíž možné říci, že zatímco PPS v nacionální tematice vycházela z teoretických argumentů Kelles-Krauze, zastávala sociální demokracie výhradně doktrínu Luxemburgové, což znamenalo, že ač se oba dva socialističtí myslitelé stavěli spíše do role filozofujících teoretiků³²², měla jejich činnost výrazný přesah do praktické politiky. Tuto protichůdnost ovšem nelze chápat absolutně (ačkoliv zejména ze strany Kelles-Krauze docházelo k negativnímu způsobu argumentace vůči tezí Luxemburgové), neboť taková interpretace by mohla vytvářet mylný dojem, že zatímco stoupenci patriotického socialismu považovali národní vědomí za nezbytný předpoklad přestavby společnosti, odmítali internacionalisté i pouhou jeho existenci. Přestože totiž internacionalistický přístup Luxemburgové tvořil patrně nejradikálnější kritiku akceptace práva na sebeurčení národů v rámci socialismu, není možné se domnívat, že by problematika národního rozvoje a chápání národa jako takového byla jejím prizmatem zcela ignorována – i negativní vymezení vůči určité entitě je přece dokladem toho, že tuto entitu uznáváme. Z toho důvodu je třeba teze Luxemburgové analyzovat právě v rámci národního vědomí a zařadit je tak do širších tendencí polského politického myšlení, oscilujícího jak mezi idealismem a realismem, tak mezi etnickým a politickým pojetím národa.

V prvé řadě je třeba podotknout, že striktně internacionalistické pojetí socialistické problematiky a v důsledku toho i negace polské otázky jakožto něčeho, čím by se měli marxističtí teoretici zabývat, představovaly explicitní vzpouru proti představám Marxe a

---

³²¹ Už samotný název strany – Sociální demokracie Polského království a Litvy – přitom vycházel z politické linie Luxemburgové, neboť implikoval, že strana je organizací Poláků pouze v rámci ruského záboru a nemá tedy aspirace po jejich všennárodním spojení (pozn. J. K.)

³²² Peter Nettl v tomto ohledu podotýká, že obzvláště Luxemburgová byla výrazně jistější na poli marxistické teorie, než socialistické politiky, což ji zřetelně odlišovalo od Lenina s talentem pro praktickou politickou činnost. Luxemburgové lpění na pevných filozofických základech vedlo k tomu, že ona sama pohrdala uměním politické improvizace bez řádného teoretického zdůvodnění, které bylo v jejích očích nevyzpytatelným oportunismem – v tomto směru se zřetelně zrcadlilo Luxemburgové pevné setrvávání na pozicích vědeckého socialismu: „*Rosa stellte lieber allgemeine Sätze auf, als eine den politische Bedürfnissen des Augenblicks entsprechende pragmatisme Linie zu formulieren...noch schlimmer wäre praktisches Handeln ohne jeden Versuch zur theoretischen Rechtfertigung gewesen, das war Opportunismus der klassischen Sorte...*“, Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 819.

Engelse, kteří úspěšný boj za polskou nezávislost považovali za podmínku uskutečnění socialistické revoluce (viz kapitola 3.1.1), což bylo ostatně z hlediska patriotických socialistů využíváno jako jeden z hlavních argumentů pro obhajobu vlastní linie. Primární úkol zastánců radikálního internacionalismu tak spočíval v nalezení způsobu, pomocí něhož by bylo možné ospravedlnit nerespektování tezí zakladatelů marxismu, respektive odchýlení od jejich původních představ. Luxemburgová se tohoto úkolu ujala vcelku odvážnou snahou prokázat, že nikoli internacionalisté, nýbrž samotný Marx v problematice polské nezávislosti nerespektoval zásady vlastního učení a že správné marxistické hledisko tedy paradoxně nezastával Marx, nýbrž ona.³²³

Socialistická teoretická poukazovala ke skutečnosti, že Marxovo chápání polské otázky vycházelo z tradičních představ evropských demokratů, kteří během 19. století vyjadřovali myšlenku polské nezávislosti vytrvalé sympatií a snažili se je zdůvodnit na základě „univerzalistické fasády“ práva národů na svobodu, což však dle Luxemburgové pouze zakrývalo pragmatický kalkul, spočívající v úvaze, že nezávislé Polsko by představovalo vhodný nástroj pro odstranění největší překážky evropské svobody, a sice carského Ruska. Podpora polské otázky tudíž nebyla nezištnou sympatií, ale politickým aktem, a jestliže Marx s Engelsem uvažovali obdobně, „uplatňovali namísto socialistické teorie a taktiky praktické zájmy západní buržoazie.“³²⁴ Pro toto smělé konstatování měla svědčit například skutečnost, že v případě rusko-polského vztahu klasického socialismu z nepochopitelných důvodů odmítali aplikovat dialektické schéma třídního boje a uvažovali o ruském a polském národě jako o dvou oddělených homogenních jednotkách, namísto aby zde viděli otevřený a spojitý prostor třídního střetu.

Krom toho se v otázce polské nezávislosti dle polské sociální demokratky projevovala určitá nekonzistence marxistického vztahu vůči právu národů na sebeurčení, což dokazovala mimo jiné skutečností, že Marx sice na jedné straně apeloval na svobodu polského národa, na

---

³²³ Luxemburg, Rosa: The Polish Question and the Socialist Movement, in: Horace, Davis (ed.): The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>

³²⁴ Tamtéž, srov. Wehler, Hans-Ulrich: Sozialdemokratie und Nationalstaat, Die deutsche Sozialdemokratie und die Nationalitätenfragen in Deutschland von Karl Marx bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges, Würzburg 1962, s. 17. O propojenosti socialistického hlediska s původními představami revolučních demokratů svědčila i skutečnost, že v řadách Internacionály nalézaly místo osobnosti, reprezentující romantické tradice insurrekcionistů, tak jako například Walery Wróblewski, Marxův i Engelsův blízký přítel, který byl jedním z velitelů lednového povstání v roce 1863 a později působil jako generál v Pařížské komuně, což dobře symbolizovalo kontinuitu polského národně-liberálního hnutí s revolučním hnutím evropských dělníků, Walicki Andrzej: Rosa Luxemburg and the Question of Nationalism in Polish Marxism (1893-1914), in: Slavonic and East European Review, 61, October 1983, p. 565.

druhé straně však neváhal upírat právo na vlastní stát jižním Slovanům i všem etnikům Osmanské říše, a to z toho důvodu, že rozpad turecké velmoci by znamenal zesílení autokratického Ruska. V tomto požadavku se tak jednoznačně zrcadlilo strategické a pragmatické uvažování, nikoli zásada vědeckého socialismu, poněvadž Marxovy argumenty byly následující – je třeba podporovat Poláky, jejichž svoboda znamenala oslabení carského režimu, avšak nikoli separatistické národy Osmanské říše, jejichž nezávislost by carský režim upevnila. Pohledem Luxemburgové by však - dle principů logiky kapitalistického vývoje - měli socialisté uvažovat přesně opačně, tedy podporovat emancipaci utlačovaných národů proti zpátečnickému, zaostalému, feudálnímu a ekonomicky neefektivnímu Turecku a naopak brzdit polské snahy o odtržení od kapitalizujícího se Ruska.³²⁵ Je tedy zřetelné, že nepřítelem Luxemburgové nebyla národní emancipace jako taková, ale iredentistické úsilí v okamžiku, kdy kolidovalo se zájmy socialismu. Národní sebeurčení mělo svůj pevný historický význam jakožto nástroj osvobození se od feudálních pout, jakmile však došlo k „nastartování“ kapitalistické ekonomiky, představovalo každé národní štěpení zpomalení vývoje a oddalování socialistické revoluce.

Odpor Luxemburgové vůči nacionalistickému křídlu polských socialistů³²⁶ byl ve značné míře umocněn tím, že tak jako Marx s Engelsem upřednostnili v případě polské otázky taktický kalkul nad vlastní vědeckou teorií, snažili se patriotičtí socialisté zakrýt tuto nekonzistenci opětovným porušením zásad marxistického myšlení v podobě jakési dogmatizace. Dle internacionalistů totiž Kelles Krauz a jeho stoupenci neměli pro obhajobu národních pozic socialistického hnutí žádný silnější argument než názory obou „klasiků“, což ovšem vedlo ke snaze učinit z marxistického učení dogma na principu „pravdivé je to, co řekl Marx.“ Luxemburgové přitom nečinilo nejmenší potíže proti tomuto dogmatismu protestovat a zastávat názor, že i Marx se mohl mýlit, což byl v jejích očích přesně případ polské otázky.

Marxistická teorie totiž neměla stát na dílčích názorech svého tvůrce vůči jednotlivým problémům, nýbrž na dvou základních vědeckých principech – jednak na dialektickém materialismu jakožto metodě historické analýzy třídního boje, a jednak na logice

---

³²⁵ Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 813-814.

³²⁶ Zajímavě se v tomto ohledu jeví srovnání „bojové rétoriky“ Luxemburgové a Lenina, kteří oba měli tendenci dehonestovat své ideové protivníky pomocí slovních „nálepek“ a přízvisek, jež vyplývaly z nejvíce opovrhovaných ideologických odchylek, zatímco Lenin tak své protivníky tituloval jako „oportunisty“ či „likvidátory“, používala Luxemburgová termíny „nacionalista“ či „sociálpatriot“, Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 820.

kapitalistického vývoje.³²⁷ Marxismus tudíž nemohl aspirovat na žádný způsob dogmatického výkladu, poněvadž základní esencí jeho uvažování byl neustálý vývoj v duchu dialektického materialismu, který jednou provždy zpochybnil všechny „věčné formule a pravdy“, což dobře vystihl Engelsův výrok, hovořící o tom, že „*to, co je dobré tady a teď, je někde jinde zlem a naopak, to, co je správné a rozumné za určitých podmínek, stává se za jiných podmínek nesmyslným a absurdním.*“³²⁸ Jestliže se tudíž Marx na základě postřehů z roku 1848 po celý život domníval, že ustavení suverénního polského státu by prospělo socialistické věci, znamenalo to, že neuplatnil výše zmíněnou zásadu, neboť to, co mohlo být vhodné za podmínek Ruska feudálního a zaostalého, představovalo za situace, kdy Rusko dle Luxemburgové zažívalo kapitalistický rozmach, fatální chybu.

3.3.2 Národ jako překážka akumulace kapitálu

Argumentace proti Marxovi úzce souvisela s chápáním logiky ekonomického vývoje, jehož rozdílnost byla jednou z dalších příčin ideologického rozporu mezi stoupenci Kelles-Krauze a přívrženci Rosy Luxemburgové. Zatímco Kelles-Krauz se domníval, že „*vztah polského průmyslu vůči východním trhům není závislý na inkorporaci polských zemí do ruského impéria*“³²⁹, a že nezávislý polský stát by pomocí vlastní hospodářské politiky umožnil polské buržoazii snadnější rozvoj, než jakého byla schopna v podřízeném vztahu vůči ruskému centru (viz kapitola 3.2.2), byla Luxemburgová zcela opačného názoru. První z jejích námitek proti prospěšnosti případného odtržení polských zemí od dosavadních záborových velmocí akcentovala potřebnou centralizaci ekonomického vývoje³³⁰, která jediná měla být schopna přivést kapitalismus do krizové fáze a následně přinést společenskou revoluci. Tímto pohledem byla polská buržoazie v soudobé situaci úzce propojena s ruskými trhy, což oboustranně zajišťovalo větší možnosti akumulace kapitálu - každé zpřetrhání tohoto

³²⁷ Luxemburg, Rosa: The Polish Question and the Socialist Movement, in: Horace, Davis (ed.): The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>

³²⁸ Luxemburg, Rosa: The Right of Nations to Self-Determination, in: Horace, Davis (ed.): The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>

³²⁹ Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. II, Warszawa 1962, s. 141.

³³⁰ V souvislosti s teorií akumulace kapitálu zastávala Luxemburgová názor, že kapitalistický systém nevyžaduje a nezajišťuje samostatný stát každé národnosti, ale snaží se o přesný opak, tudíž centralizaci: „*ogólny fakt, że rozwój dziejowy, zwłaszcza nowoczesny rozwój kapitalistyczny, zdążył nie do zwrócenia każdej narodowości samostatnego bytu, lecz raczej w przeciwną stronę...*“, Luxemburgová, Rosa: Kwestia narodowościowa i autonomia, in: Luxemburgová Rosa: Wybór pism, sv. 2, Warszawa 1959, s. 138.

„hospodářského organismu“ by – jak již bylo výše řečeno - znamenalo ekonomický regres, v důsledku toho zpomalení kapitalistického rozvoje a tím i zmenšení šance na revoluci.

Luxemburgová se svou tezi snažila dokázat poukazem k reálnému politickému vývoji, který podle ní jednoznačně prokazoval, že skutečný zájem polské buržoazie netkvěl v nezávislosti, ale v zachování vykořisťovatelského vztahu, v důsledku čehož nacionální rétorika sloužila pouze jako fasáda a nástroj manipulace s proletariátem. Tato skutečnost se měla plně projevit v průběhu revoluce v roce 1905, v rámci níž vedli odboj proti režimu pouze socialističtí aktivisté, zatímco národní demokraté a ostatní strany, reprezentující zájmy kapitalistů, zachovali loajalitu a pomohli ruské správě povstání potlačit.³³¹ Vcelku paradoxní - a očima socialistů protinárodní - postup národních demokratů lze vysvětlit na základě výše charakterizovaného Dmowského přesvědčení o možnosti změny taktiky, avšak nikoli cílů (viz kapitola 2.1.1), Luxemburgová se ovšem domnívala, že tato taktika svědčila o protivnosti třídních a národních zájmů. Polská buržoazie a národní demokracie jako její obhájkyňe zkrátka nemohly podpořit úsilí o nezávislost, neboť k jeho úspěšnému dokončení by byla zapotřebí pomoc proletariátu, a protože by dělnictvo díky své početnosti sehrálo v boji o národní svobodu klíčovou roli, bylo by předpokládaným pohledem *endecji* schopno vnutit polské buržoazii socialismus.³³²

Na základě těchto argumentů socialistická teoretička postulovala tezi, že idea polské nezávislosti je „smyšlenou potřebou“, která je „protivná jak materiálnímu rozvoji polské společnosti, tak zájmům proletariátu“³³³, jinými slovy, že tato snaha směřuje nejen proti tendencím ekonomického vývoje, „železným zákonům historie“³³⁴ a zájmům buržoazie, ale v konci i proti potřebám samotného dělnictva. Konvergenci národní nezávislosti se zájmy

---

³³¹ Tento postoj nacionalistických pravicových stran vůči povstání značně přispěl k trvalé nevraživosti mezi nimi a socialisty, neboť národní demokraté v danou chvíli v podstatě odmítli možnost prosazení národních zájmů, což se z pohledu levicových stran jevílo jako jednoznačné zpronevěření podstatě *endecji* – stanovisko národních demokratů tak mělo prokázat, nakolik byla jejich politická linie lživá a de facto zbytečná, srov. Kalabiński, Stanisław – Tych, Feliks: *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905-1907 na ziemiach polskich*, Warszawa 1969; Kalabiński, Stanisław: *Antynarodowa polityka endecji w rewolucji 1905-1907*, Warszawa 1955, s. 203-318.

³³² Luxemburgová, Rosa: *Kwestia narodowościowa i autonomia*, in: Luxemburgová Rosa: *Wybór pism*, sv. 2, Warszawa 1959, s. 164-165.

³³³ „*potrzeba niepodległości jest potrzebą zmyśloną, obcą, nie tylko wymogom rozwoju materialnego społeczeństwa polskiego, ale także interesom proletariatu polskiego...*“, cit. dle Waldenberg, Marek: *Z problematyki narodu w polskiej myśli socjalistycznej okresu zaborów*, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych*, Warszawa 1977, s. 251.

³³⁴ Luxemburg, Rosa: *The Polish Question and the Socialist Movement*, in: Horace, Davis (ed.): *The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg*, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>

polského proletariátu přitom měly bránit dva faktory. V návaznosti na propojenost ruské a polské buržoazie a výhodnost této kompaktnosti a centralizace upozorňovala Luxemburgová na podobné tendence v případě proletariátu, neboť výrazná početnost dělnického hnutí bez ohledu na národnostní rozdíly měla přispět ke značnému rozvoji výrobních sil a tím pádem i přiblížit socialistickou revoluci. Druhý argument, týkající se formování solidárních pout navzdory národnostnímu principu, pak víceméně vyplýval z předchozího – Luxemburgová v tomto ohledu spekulovala, že případná nezávislost by znamenala zpřetrhání mezinárodnostních dělnických vazeb a vedla by de facto ke vzájemnému znepřátelení. Integrace různých etnik včetně polského národa do kapitalistického prostoru záborových velmocí tak v jejích očích představovala jakýsi žádoucí předstupeň internacionálního sjednocení.³³⁵

Tento postoj byl v podstatě jednoznačným odmítnutím koncepce patriotických socialistů, kteří na základě tezí Kelles-Krauze o rychlejším pokroku středních vrstev a ekonomickém progresu v rámci vlastního státu protestovali proti mnohonárodnostnímu pojetí státu, jenž jejich pohledem nepřispíval k internacionalizaci, ale naopak brzdil cestu k socialismu v důsledku vzájemných rozmíšek – klíčovým úsilím každého národa tak měly být státotvorné tendence.³³⁶ Skutečné „hození rukavice“ internacionalistickému chápání ekonomického vývoje pak představovala snaha polských socialistů interpretovat rozštěpení rusko-polské hospodářské provázanosti v důsledku ustavení polského státu jako krok k urychlení kapitalistického rozmachu – Kelles-Krauz zde argumentoval například výše zmíněnými možnostmi ochrany polských buržoazních zájmů a vlastní ekonomické politiky.

Hlavní trn v oku byl ovšem pro Luxemburgovou tvořen související úvahou o potenciálním zisku nových trhů, jež by se polskému státu – pokud by získal nezávislost na Rusku – otevřely. Tato spekulace přitom vycházela ze zcela jednoduchého rozvažování, jež bylo vyjádřeno v článku *Beitrag zur Program der Polnischen Sozialen Demokraten*³³⁷ – jestliže by Poláci ztratili v důsledku odtržení od impéria přístup k ruským trhům, platila by tato skutečnost i opačně a polská buržoazie by získala možnost expandovat do hospodářského

---

³³⁵ Waldenberg, Marek: Z problematyki narodu w polskiej myśli socjalistycznej okresu zaborów, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977, s. 252.

³³⁶ „dążenie do samodzielnego bytu państwowego u każdego narodu posiadającego ciągłe terytorium jest i być musi naturalną koroną idei narodowej...“, Kelles-Krauz, Kazimierz: W kwestii narodowości żydowskiej, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, s. 338.

³³⁷ Luxemburg, Rosa: The Polish Question and the Socialist Movement, in: Horace, Davis (ed.): The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>

prostoru Litvy a Haliče. Takové uvažování však pro Luxemburgovou představovalo „otevřené vyhlášení války“ a snadnou kořist pro její slovní útoky, neboť přesně tyto teorie dle jejího názoru svědčily o dekadenci polského socialismu a nerespektování zásad historického materialismu. Úvahy o možnostech kapitálové expanze ve stylu „něco za něco – my ztratíme vaše trhy a vy naše“ totiž degradovaly marxistický přístup na úroveň „buržoazního taktizování“ a subjektivních přání bez jakéhokoli vztahu k vědeckým principům společenského vývoje. Toto „perverzní“ pronikání buržoazní ideologie i rétoriky do socialistického učení vedlo Luxemburgovou k tomu, že polské socialisty, respektive „sociálpatrioty“ označila za inteligenci, která byla „*naučena věřit socialistické víře, avšak nikoli myslet v duchu vědeckého socialismu.*“³³⁸

3.3.3 Národní pospolitost jako buržoazní mýtus

„Nákaza“ buržoazním myšlením měla být v případě patriotických socialistů navíc přítomna nejen v rovině chybné interpretace ekonomického vývoje, ale především v otázce národní emancipace. Internacionalistickým pohledem viděno totiž národní pospolitost nepředstavovala přirozenou jazykovou jednotku a žádoucí prostředek pro rozmach proletariátu jako v případě Kelles-Krauze, ale pouze určitou fasádu, pomocí níž se buržoazii dařilo klamat dělnickou třídu a zrazovat ji od jejích skutečných zájmů. Uznání polské otázky jakožto jednoho z cílů socialistického úsilí znamenalo v očích internacionalistů nepřípustný ústupek buržoazii, neboť přesně tyto rozněcované nacionální vášně, maskované pod rouškou univerzalistických principů typu práva na sebeurčení národů, tříštily proletariát do antagonistických skupin a namísto sjednoceného dělnictva utvářely vzájemné nepřátele. Jak poznamenala sama Luxemburgová – „*nebylo v éře nespoutaného imperialismu místo pro národní války*“, neboť „*národní zájmy sloužily pouze jako klam, aby lidové masy nadále posluhovaly svému úhlavnímu nepříteli – imperialismu.*“³³⁹ Krom toho bylo nutné vnímat, že uznání požadavků polského národa s sebou přinášelo nutný precedens, neboť ztotožňování polské otázky s cíli socialismu a její vydávání za univerzální zájem dělnického hnutí ve jménu spravedlnosti vedlo nezbytně k úvahám, které Luxemburgová vyjádřila slovy – „*pokud má být obnova polského státu cílem sociální demokracie, proč by jím neměla být restituce Alasky-*

---

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ „*In der Ära dieses entfesselten Imperialismus kann es keine nationalen Kriege mehr geben. Die nationalen Interessen dienen nur als Täuschungsmittel, um die arbeitenden Volksmassen ihrem Todfeind, dienstbar zu machen...*“, Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 814.

*Lotrinska Francii, italské nároky vůči Terstu či separatismus Čechů?*³⁴⁰ Jejím pohledem tak postoj patriotických socialistů vůči polské otázce otevíral „Pandořinu skříňku“ falešné národnostní problematiky, čímž v multinárodním prostředí drolil společný zájem a ohrožoval jednotu Internacionály.

Představitelka SDKPiL ovšem sama zastávala názor, že její odsuzování nacionálního diskurzu nepředstavovalo žádný přelomový přínos socialistické teorii, neboť vycházelo z pouhého striktního uplatnění vědeckého socialismu, v jehož rámci nebylo pro prázdné taktizování a spekulace místo. Opětovně se tak projevil její až úzkostlivý „scientismus“, pomocí něhož kritizovala jak pozice „sociálpatriotů“ ohledně ekonomických témat, tak ostatně samotného Marxe v případě jeho akceptace polské národní otázky. Jestliže Luxemburgová proti sobě trvale stavěla dvě vzájemně protichůdné tendence, vědecký socialismus, reprezentovaný teorií a politikou SDKPiL, a utopický idealismus PPS, infikující marxistickou teorii buržoazními doktrínami, platilo toto schéma obzvláště pro postoj vůči výše zmíněnému principu národního sebeurčení. Ten v jejích očích představoval jednoznačný projev buržoazní ideologické nadstavby, která produkovala falešné termíny jako „občanskou svobodu“, „rovnost před zákonem“ či právě „národní identifikaci“, jež měl marxismus za úkol demaskovat a uvádět na pravou míru. Rozdíl mezi vědeckým – tedy skutečným – socialismem a jeho utopickou variantou tkvěl dle Luxemburgové ve schopnosti vypořádání se s ideologickými kategoriemi kapitalistů, jimž utopisté na rozdíl od skutečných marxistů podléhali.

Jako příklad socialistická teoretička uváděla paralelu mezi zásadou národního sebeurčení s představami původních utopických socialistů o „právu na práci“. To mělo jejich pohledem představovat univerzalistický a naplnitelný princip, skrze nějž by byly vyřešeny všechny sociální otázky, avšak rok 1848 a neslavné pokusy o realizaci tohoto práva ukázaly, nakolik se jednalo o nerealizovatelnou a naivní ideu. Ztotožnění konceptu „práva na práci“ se zásadou „práva na sebeurčení“ tak mělo jediný smysl – dokázat, že anarchistické uvažování utopických socialistů a představy „sociálpatriotů“ měly stejné kořeny, a sice naivní víru nepodloženou žádnou prokazatelnou teorií, neboť tak jako bylo bláhové se domnívat, že kapitalistický systém zajistí každému práci, nebyla představa sobě rovných národních států o

---

³⁴⁰ Luxemburg, Rosa: The Polish Question and the Socialist Movement, in: Horace, Davis (ed.): The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>

nic reálnější – „*kdyby měla každá skupina mluvící odlišným dialektem mít svůj vlastní stát, upadla by Evropa do feudální anarchie.*“³⁴¹

Skutečnost, že „právo národů“ bylo ze strany internacionalistů označováno za metafyzické klišé³⁴², spadající do klamné skupiny lidských a občanských práv bez možnosti jakéhokoli praktického uplatnění, vyvěrala do značné míry z odlišného chápání národní pospolitosti jako celku. Při komparaci všech dosavadních pohledů na problematiku definice a vymezení polského národa je totiž třeba říci, že internacionalistická východiska Luxemburgové představovala nejradikálnější pohled, vyjádřený přesvědčením, že národ není žádnou věčnou a absolutní hodnotou, mající svůj přirozený účel, ale pouze zvláštní kategorií buržoazní společnosti, která je spjata s ekonomickým systémem a jako taková je odsouzena k zániku spolu s koncem kapitalismu.³⁴³ Zatímco národní demokraté tak v intencích tzv. národního ducha neváhali stavět národní zájem do pozice jediného smyslu individuální existence a patriotičtí socialisté chápali národní pospolitost jako přirozenou lidskou organizaci, umožňující skrze společný jazyk zesílit a zároveň ztlumit třídní napětí, představoval národ pro zastánce teorie Luxemburgové pouze účelový, prázdný a přechodný pojem.

Tato skutečnost vystupuje zřetelně na povrch v rámci internacionalistického striktního odmítnutí koncepce národního zájmu. Pohledem Luxemburgové byla totiž představa národa jakožto společenského a politického celku klamnou chimérou, záměrně vštěpovanou buržoazií, neboť žádný národ nebyl homogenní společností, v každém musely zákonitě existovat třídy s antagonistickými zájmy, v důsledku čehož musel zuřit i třídní konflikt - v tom případě zde ovšem neexistoval žádný prostor pro fungování jakési národní jednoty, tím méně pak pro společný národní zájem.³⁴⁴ V tomto momentu nastupovaly opětovně ke slovu důsledné zásady vědeckého socialismu, poněvadž Luxemburgová konstatovala, že přehlížet tento klíčový rozpor mezi domnělou jednotou národa a třídním konfliktem – a spojovat tak nacionalistické cíle se socialistickými – mohli pouze utopičtí socialisté. Ostrému útoku se v tomto směru nevyhnul zejména Bolesław Limanowski, jehož úvahy Luxemburgová

---

³⁴¹ Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 813.

³⁴² Waldenberg, Marek: Z problematyki narodu w polskiej myśli socjalistycznej okresu zaborów, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977, s. 258.

³⁴³ Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 815-816.

³⁴⁴ „...w społeczeństwie klasowym naród jako jednolita całość społeczno-polityczna nie istnieje...“, Luxemburgová, Rosa: Kwestia narodowościowa i autonomia, in: Luxemburgová Rosa: Wybór pism, sv. 2, Warszawa 1959, s. 148.

charakterizovala naivním parafrázováním – „*socialismus je bezpochyby krásnou myšlenkou, patriotismus neméně krásnou, tak proč bychom obě tak krásné myšlenky neměli spojit dohromady?*“³⁴⁵

Kritice za nepochopení, respektive neprohlédnutí skutečné podstaty národní ideologie se ovšem nevyhnuli ani představitelé té strany, s níž Luxemburgová požadovala společný postup, tedy Ruské sociálně demokratické dělnické strany, rozštěpené na menševiky a bolševiky. Ačkoliv Luxemburgová primárně kritizovala menševická stanoviska vůči národní otázce, je třeba si uvědomit, že v této době byla nacionální tematika oběma frakcemi ruských socialistů pojmána víceméně totožně, o čemž ostatně svědčí i Leninovo stanovisko, považující právo na národní sebeurčení za „*výjimku z naší všeobecné praxe centralismu*“, namířenou proti „*arcireakčnímu velkoruskému nacionalismu*.“³⁴⁶ Lze říci, že Lenin v tomto postoji víceméně navázal na původní Marxovy taktické úvahy o nutnosti zakomponování národní problematiky jako nástroje rozvrácení Ruska, s čímž však Luxemburgová nebyla ochotna se smířit. Vědecký socialismus si totiž nemohl dovolit přechodná řešení, zbožná přání či taktické ústupky, neboť požadoval odhalení reálných příčin všech společenských problémů – využití národnostního napětí bylo v očích Luxemburgové to samé jako Leninova líbivá politika vůči nespokojeným sedlákům s příslibem jejich zisku pro proletářskou revoluci, to, co se zdánlivě jevilo jako služba socialismu, bylo ve skutečnosti sejítím „na dráhu maloburžoazie.“

Obzvláště zarážející byl pro Luxemburgovou v tomto ohledu ruský sociálně-demokratický program, který obsahoval několik bodů, vyjadřujících se k univerzálním principům lidského soužití, nevynechávaje ani tolik diskutovaný koncept práva na sebeurčení národů. Představitelka polské sociální demokracie přitom nebyla srozuměna s tím, z jakého důvodu považovali ruští souputníci za nutné zakotvit v rámci programu strany devátý článek, hovořící o tom, že „*všechny národnosti, tvořící stát, mají právo na sebeurčení*“, když v tom samém programu sedmý bod zaručoval rovnost občanů bez ohledu na pohlaví, vyznání, rasu či národnost, třetí článek zajišťoval rozsáhlou míru lokální samosprávy s ohledem na skladbu

---

³⁴⁵ „*Der Sozialismus ist zweifellos eine schöne Idee, der Patriotismus eine nicht minder schöne, warum sollten sich die beiden so schönen Ideen also nicht miteinander vereinen?*“, Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 817.

³⁴⁶ „*Das Recht auf Selbstbestimmung ist eine Ausnahme von unserer allgemeinen Prämisse des Zentralismus. Diese Ausnahme ist in Anbetracht des erzreaktionären grossrussischen Nationalismus absolut notwendig, und der geringste Verzicht auf diese Ausnahme ist Opportunismus (wie bei Rosa Luxemburg), ist ein einfältiges Spiel zu Nutz und Frommen des grossrussischen erzreaktionären Nationalismus...*“, cit. dle Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 822.

populace a osmý bod umožňoval etnickým skupinám vzdělání i úřední komunikaci v jejich jazyce.³⁴⁷ Luxemburgové tento paradox sloužil k tomu, aby opětovně označila rádobyuniverzální pojetí práva za prázdnou fasádu bez praktického dosahu, neboť jaký smysl mělo nereálné oprávnění na vlastní stát za situace, kdy společnost měla jedinci zajistit veškeré potřebné svobody a vyřešit sociální problémy proletářskou revolucí?

Socialistická teoretička v tomto směru tvrdila, že příklon ruských sociálních demokratů k řešení národnostní problematiky explicitním právním zakotvením bylo jakýmsi „chycením se do kapitalistické pasti“, poněvadž jejím pohledem byly plány na autonomizaci a zrovnoprávnění všech etnik v rámci Ruska považovány za utopické i ze strany tvůrců této teorie, tedy stoupenců liberálního parlamentarismu. Luxemburgové zde posloužila soudobě populární myšlenka „stovky národů“, jež ústy ruských konzervativců vyjadřovala pochyby o tom, zda vzájemně natolik odlišná etnika, jejichž nižší sociální vrstvy neuměly číst ani psát, byla vůbec zralá na zavedení parlamentarismu a zda tedy vůbec existovala naděje, že by jejich autonomizace znamenala vyřešení národnostní problematiky.³⁴⁸

Ze strany představitelky polské sociální demokracie byla přitom nejprve vyslovena ostrá kritika „dekadentní buržoazie“, jež se troufale stavěla do role arbitra, rozhodujícího o tom, kdo je a kdo není schopen rozumět politice, kterou Luxemburgová vyjádřila otázkou, proč by měl být do politiky povolán každý „*tukem oteklý obchodní rada či hloupý východopruský junker a nikoli chłop*“?³⁴⁹ Jejím pohledem totiž správa společných věcí a kolektivní rozhodování nevyžadovaly vzdělanost (jež ostatně beztak nebyla v parlamentu zajištěna), ale upřímnou touhu podílet se na vlastním osudu. Proletariát jakékoliv národnosti tak nemusel být nutně gramotný, ale musel vědět, co chce, a to svobodu od kapitalistického útlatku, což autorka trefně vyjádřila paralelou s „*chyceným karasem*“, který na otázku, zda „*chce být upečený, nebo usmažený, odpověděl, že především nechce být snědený*.“³⁵⁰

---

³⁴⁷ Luxemburg, Rosa: The Right of Nations to Self-Determination, in: Horace, Davis (ed.): The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>

³⁴⁸ Luxemburg, Rosa: Na temat „Stu narodów“, in: Luksemburg, Róża: Rok 1905 (Wybór artykułów), Warszawa 1951, s. 42.

³⁴⁹ „W samej rzeczy, jakżeby, na miły Bóg, prosty rosyjski lub polski robotnik fabryczny, ba, jakżeby prosty chłop mógł dostać się na zkrotne szczyty polityki burżuazyjno-parlamentarnej? Każdy zwyczajny rycerz giełdowy, każdy radca handlowy nalany tłuszczem, każdy bezmyślny junkier wschodnio-pruski, który tylko ze szpicrutą w rękę i tylko w stajni czuje się w swoim żywiole – są jakby naturalnie urodzeni do rozstrzygania spraw wewnętrznej polityki państw, ale proletariusz, ale prosty chłop nie umiejący czytać ani pisać...“, Tamtéž, s. 43.

³⁵⁰ „I ostatecznie, gdy chodzi o własną skórę, to z pewnością i Kirgizi, i Łapończycy, i Kałmucy umieliby dać odpowiedź na wzór owego karasia, który na pytanie, czy woli być upieczony, czy też usmażony, odpowiedział chłodno, że przede wszystkim wolałby w ogóle nie być zjedzony...“, Tamtéž, s. 42-43.

V klíčovém poselství teorie „sta národů“ se ovšem Luxemburgová víceméně ztotožňovala se závěry jejích tvůrců, neboť postulovala, že proletariát by sice bez ohledu na národnostní rozdíly byl schopen zasahovat do politiky, avšak vytváření jednotné politické linie či schvalování společných zákonů by v podmínkách „parlamentu dvaadvaceti národů“ bylo stěží realizovatelné.

Souhlasila-li však socialistická teoretička s odsouzením buržoazního parlamentu jakožto neakceschopného tělesa, vedlo toto konstatování logicky ke zcela odlišným východiskům, než v případě ruských konzervativců. Zatímco pravicoví kritici národnostní autonomie totiž využívali argumenty o nemožnosti parlamentní shody proti buržoazním svobodám a pro zachování autokratického carského režimu³⁵¹, usilovala Luxemburgová o přesný opak – rozšíření svobod a sbratření lidí skrze společnou proletářskou revoluci. Jestliže by tak selhání parlamentarismu v ruském prostředí vedlo buržoazii ke klasickému řešení v podobě nasazení síly podle vzoru „výlučných práv v případě sociální otázky a absolutistické knuty v otázce národnosti“³⁵², měli socialisté reagovat řešením národnostní problematiky v rámci přestavby společnosti.³⁵³

3.3.4 Kulturní versus politické společenství

Žádoucí podoba řešení národnostní entropie nás ovšem přivádí před závěrečnou otázkou, a sice k nutnosti objasnění internacionalistického chápání pojmu „národnost“. Představy Luxemburgové o jakémsi spontánním „odumření“ národnostní problematiky v okamžiku sociální přestavby totiž na první pohled vytvářely určitý paradox, neboť socialistická teoretička na jedné straně označovala národ za „buržoazní mýtus“ a odmítala uznat, že by byl reálnou politicko-společenskou jednotou (viz výše), na druhé straně však reakcí na teorii „sta národů“ de facto uznala národnost za objektivně existující entitu. Na tuto skutečnost ostatně hojně upozorňovali i přední kritici Luxemburgové z řad PPS, kteří

---

³⁵¹ Luxemburgová se v tomto ohledu domnívala, že kritika parlamentarismu sloužila jako nástroj ospravedlnění soudobé situace, kdy dle jejích slov „několik generálů s červeným nosem od vodky dosahovalo harmonie po vzoru *«Tanzt ihr Polen, tanzt ihr Deutsche, alle nach derselben Peitsche»*“, tedy že vláda pevné ruky měla vyřešit všechny rozmršky, což však bylo naprosto iluzorní, Tamtéž, s. 45.

³⁵² „Mamy tu znowu cenne wyznanie burżuazji...że wszystkie te problemy potrafi ona dziś jak i dawniej rozwiązać jedynie w ten sposób, że chowa cały swój tak sławetny parlamentaryzm do kieszeni, wszystkie zaś troski, jakie jej sprawiają dzieje świata, oddaje wprost i z pełnym zaufaniem w ręce żandarma. Dla kwestii socjalnej – prawa wyjątkowe, dla kwestii narodowej – knut absolutyzmu...“, Tamtéž, s. 45.

³⁵³ „Również i w Rosji nie wolność obywatelska rozbija się o problem narodowy, lecz, na odwrót, problem narodowy uzdrowiony zostanie przez wolność obywatelską, która zrodzi się z rewolucyjnej akcji klasowej proletariatu...“, Tamtéž, s. 47.

poukazovali na rozpor mezi deklarovanými cíli a politickou realitou, kdy internacionalisté sice rétoricky usilovali o nadnárodní sounáležitost a tepali patriotické socialisty za obhajobu principu sebeurčení, na druhé straně však ve vlastním případě zachovávali sociálně-demokratické straně autonomii a hájili její organizaci na národnostním principu.³⁵⁴ Je však tuto protichůdnost možné považovat za účelové přizpůsobení marxistické teorie politické taktice, tedy přesně to, co Luxemburgová vyčítala jak „sociálpatriotům“, tak Marxovi?

Ačkoliv paralelní negace národní existence a akceptace národnostní problematiky se mohou na první pohled jevit jako nekonzistentní postoje, lze při bližší analýze dospět k přesvědčení, že nemusely nutně představovat vzájemně se vylučující teze. Určitým východiskem zde může být vnímání rozdílu mezi národním vědomím a patriotismem, jež od sebe odlišuje uznání reálně existujících společenských vlastností na jedné a vyvozování nutných vzorců společenského chování na druhé straně. Luxemburgová v tomto ohledu neměla problém s prvním zmíněným, neboť byla ochotna uznat, že určité národní skupiny vykazují specifické vlastnosti a znaky, v důsledku čehož bylo možné říci, že *„osoba X byla typicky německá, zatímco vlastnost Y typicky ruská, Skandinávci byli obvykle urostlí a Leninova nepoddajnost vycházela z tatarsko-mongolské divokosti.“*³⁵⁵ Zásadní klíč k pochopení internacionalistické teorie však představovalo přesvědčení, že z těchto objektivně existujících národních odlišností nebylo možné vyvozovat žádné důsledky pro politickou a společenskou organizaci – německý dělník sice vykazoval odlišné znaky než ruský a mluvil jiným jazykem, to ale v žádném případě nemělo bránit jejich společnému postupu a vést k rozptylu na základě práva na sebeurčení jakožto „záměrné buržoazní fasády.“

Z této dichotomie mezi národem jako politickou entitou a národností ve smyslu souboru kulturních vlastností pak vyplýval i internacionalistický přístup vůči polské otázce – Luxemburgová v žádném případě nepopírala existenci polské identity (pročež nespátkovala problém v organizaci SDKPiL na národnostním principu), ale odmítala uznat, že by svébytná identita zakládala právo na autonomii. V hobsbawmovsko-meineckeovském sporu mezi politickým a etnickým pojetím národa, prostupujícím celou tuto studii, by tak teorie Luxemburgové jednoznačně patřila ke druhému zmíněnému, což ostatně konvenovalo

---

³⁵⁴ Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 819.

³⁵⁵ „Person X war typisch deutsch, Eigenschaft Y war typisch russisch, Skandinavier waren üble Kerle...Lenins Unnachgiebigkeit war tatarisch-mongolische Wildheit...“, Tamtéž, s. 827.

s pozdějším chápáním národnostní problematiky ze strany Stalina, jenž zastával princip kulturní autonomie za podmínek administrativní a politické příslušnosti k celku.³⁵⁶

S kulturním pojetím národní existence souvisel i fakt, že Luxemburgová v případě polské otázky akceptovala citlivost národního útlaku, když uznávala, že „*barbarský útisk duchovní kultury nemůže být dělnické třídě lhostejný*“, o čemž ostatně svědčil její postřeh, že „*nejhorší útlak materiálních zájmů nebyl schopen vyvolat tak fanatický plamenný odpor a nenávisť jako útisk ve sféře duchovního života – náboženský a národní*.“³⁵⁷ I pohledem socialistických internacionalistů tak mělo národní vědomí s třídními zájmy souvislost, avšak docela jinou, než jak si ji představovali zastánci patriotického socialismu, neboť proletariát sice neměl útlak kulturního a intelektuálního dědictví přehlížet, měl ho však zároveň chápat jako „*krvácící ránu v rámci oceánu společenského strádání*“³⁵⁸ a z toho důvodu spojit jeho odstranění se zničením systému. Polský proletariát tak měl válčit za obranu národní identity jako součásti kulturního a duchovního dědictví, jež však nemělo implikovat důsledky do politické roviny, což v podstatě odkazovalo k folklórnímu chápání národního rozvoje, které razila v případě nepolských národností politická konkurence – národní demokraté (viz kapitola 2.1.4).

Při snaze o nalezení odpovědi na otázku jaké místo bylo v teorii socialistického internacionalismu v podání Rosy Luxemburgové vyhrazeno národnímu diskurzu lze tudíž konstatovat, že národní rozvoj byl v tomto směru vymezen velmi úzce v hranicích kulturních a intelektuálních tradic. Tato skutečnost přitom značně vyplývala z ideologických zásad vědeckého socialismu, jehož prizmatem představovala národní jednotka pouhou „masku buržoazních zájmů“ bez jakéhokoli přirozeného smyslu pro společenskou realitu. Jestliže tak budeme chtít definovat roli národního vědomí pro koncepci polské sociální demokracie, je třeba si uvědomit, že pouta kolektivního cítění byla v tomto případě mnohem silněji projektována do třídní sounáležitosti, jež byla objektivizována jako ohnisko osobní loajality.

---

³⁵⁶ Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 826.

³⁵⁷ „*Dla klasy robotniczej sprawa narodowa u nas nie jest i nie może być obcą, nie może jej być obojętnym ucisk najnieznośniejszy w swym barbarzyństwie, bo skierowany na kulturę duchową społeczeństwa...najbardziej nieludzkie nawet gnębienie interesów materialnych nie jest zdolne wywołać tak fanatycznego, płomiennego buntu i nienawiści, jak ucisk wkraczający w sfery życia duchowego: ucisk religijny i narodowy...*“, Waldenberg, Marek: Z problematyki narodu w polskiej myśli socjalistycznej okresu zaborów, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977, s. 259.

³⁵⁸ Luxemburg, Rosa: The Polish Question and the Socialist Movement, in: Horace, Davis (ed.): The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>

Vzájemná pospolitost se tedy pohledem Luxemburgové neomezovala na teritoriální hranice ani na roli etnické příbuznosti, nýbrž byla vyjádřena společným zájmem, což teoretička polské sociální demokracie vyjádřila slovy: „*Mám velkou, milou vlast, kterou nemůže vlastnit žádný pruský prokurátor... Čím jiným je tato vlast, než obrovskou masou pracujících mužů a žen! Čím jiným je než růstem blahobytu, mravnosti a duchovní síly všech mas, které tvoří lid!*“³⁵⁹

---

³⁵⁹ „*Ich habe eine so grosse, liebe Heimat, wie sie kein preussischer Staatsanwalt besitzt... Was ist das Vaterland anderes, als die grosse Masse der arbeitenden Männer und Frauen! Was ist das Vaterland anderes, als die Hebung des Wohlstandes, die Hebung der Sittlichkeit, die Hebung der geistigen Kräfte der grossen Masse, die das Volk ausmacht...*“, cit. dle Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968, s. 828.

Závěr

Při snaze o analýzu polských politických paradigmat záborové epochy a jejich vlivu na chápání národní problematiky je možné potvrdit, že klíčový faktor při vzniku nových politických koncepcí představovala zásada negativního vymezování vůči předchozím, respektive paralelním ideovým proudům. Zlomový rok 1863 a krach tzv. lednového povstání tak v těchto intencích představoval nejen vojenskou katastrofu či pohřbení nadějí národní nezávislosti, ale především spouštěcí impuls pro razantní změnu pojetí politického a tím pádem i národního diskursu. Jestliže dosavadní identifikace polských zájmů i způsobů politického jednání totiž tkvěla ve zřetelných konturách dědictví šlechtického republikánství, jež bylo vyjádřeno spoléháním na nobilitu (a její ctnosti jakožto pilíře národní pospolitosti) či romantickou inspirací obhajoby svobody (a jejím nesmiřitelným odporem vůči absenci politických práv), přinesl faktický i symbolický konec polské autonomie v rámci ruského impéria nutnost změny taktiky i přehodnocení cílů.

Hlavní principy dvou „mainstreamových“ způsobů vyrovnání se s krachem konfrontační politiky - tedy koncepce trojloajalismu a zásada tzv. organické práce varšavských pozitivistů - se v tomto ohledu víceméně shodovaly, neboť namísto neústupného kursu vůči záborovým mocnostem a vidiny okamžité obnovy polské státnosti v historickém rozsahu preferovaly politickou pasivitu či přímo rezignaci na ideu polské sounáležitosti jako určujícího způsobu jednání záborových elit. Ačkoliv není možné popřít, že taktika smířlivého přístupu vůči záborovým velmocím byla v polském prostředí přítomna již před lednovým povstáním (například v politice hraběte Wielopolského), představovala radikální stanoviska zastánců trojloajalismu důležitý přelom. Jejich prizmatem bylo totiž žádoucí nadřadit společenský vývoj jednotlivých záborů celonárodnímu zájmu, jenž se jim jevil jako nerealizovatelný – dílčí zisky a emancipace v rámci záborů byly jednoduše přístupnější než mlhavá vize polské autonomie. Nakolik byla podstata trojloajalistické koncepce zformována na základě negativního vymezení vůči aristokratickým tradicím dokumentuje přístup Antoni Walewského, který hlavní problém polské nepřizpůsobivosti spatřoval v chorobné touze po opozici a anarchických sklonech historické nobility. Polský národ měl být proto vděčný za zánik vlastního suverénního státu, založeného na nefunkčních principech, a přijmout poslušnost vůči politickým autoritám jako základ zdravé společnosti.

Odklon od politických aspirací byl charakteristický i pro druhý ideový směr, ražený skupinou varšavských intelektuálů pod vedením Świętochowského, jemuž se ve své době - na

rozdíl od trojloajalismu - podařilo stát se převládajícím taktickým přístupem i stylem myšlení ve všech záborových oblastech. Pozitivistické chápání národní existence přitom vycházelo z podstaty svého názvu, neboť klíčovým faktorem zachování, respektive rozvoje národní identity měl být respekt k prokazatelně dané realitě. Řečeno Bromkeho teorií - namísto idealistických pokusů o nezávislost měl nyní nastoupit realistický přístup postupné proměny polské společnosti na vědeckém podkladě. Hlavním vyjádřením pozitivistických snah se tak stalo úsilí o vybudování mechanismů volného trhu a propagace liberálních hodnot, jež by zapříčinily zesílení polské národní pospolitosti v ekonomické a kulturní rovině. Ústřední pozitivistické heslo organické práce totiž odkazovalo k zásadě každodenního a postupného individuálního rozvoje, jenž by Polákům umožnil zachování vlastní identity i v podmínkách absence suverenity. Její případný zisk byl pozitivisty odsunut až na okamžik kulturní a ekonomické svébytnosti.

Je tedy zřetelné, že pozitivistické pojetí - na rozdíl od trojloajalistického - na nezávislost jako finální cíl národních aspirací nerezignovalo, jeho dosažení však podmiňovalo politickou pasivitou a pragmatickým přístupem, což mělo ovšem závažné důsledky pro proměnu národního diskurzu. Jestliže totiž původní aristokratické vymezení národní pospolitosti ztotožňovalo kolektivní příslušnost s loajalitou vůči státnímu celku, bylo v případě odmítnutí státní suverenity jakožto klíčového cíle národních snah nutné, aby byl ze strany pozitivistů tento princip loajality něčím nahrazen. Pozitivistické paradigma lze tudíž v otázce národní identifikace označit za přelomové, poněvadž jeho tendence směřovaly „na hobsbawmovské škále“ od politického pojetí k etnickému, neboť za ústřední princip nebylo považováno politické společenství, ale jednota jazyka a původu, která jediná byla schopna uchovat mezioborovou sounáležitost i bez státoporných aspirací.

Do souladu s tendencemi negativní inspirace je přitom možné zařadit i druhý přelomový moment v polském politickém myšlení, zahájený kontinuálním úpadkem pozitivistických pozic v průběhu osmdesátých let 19. století. Příčiny tohoto regresu doposud silně akceptované taktické linie lze oprávněně dávat do souvislosti s generační obměnou elit. Její hlavní symptom tkvěl v nástupu generace tzv. *niepokornych*, tedy mladých intelektuálů, u nichž absence historické zkušenosti s krachem lednového povstání způsobovala nechuť vůči smířlivé poslušnosti a rozdílu mezi soukromou a veřejnou rétorikou. Svou roli zde krom toho sehrál i „začarovaný kruh“ pozitivistické logiky, spočívající v paradoxu mezi stanovenými cíli a praktickými důsledky, neboť jestliže pozitivisté spařovali hlavní přednost vlastní linie v příslibu zachování národní identity skrze ekonomický progres, přinášela tato taktika notně

kontraproduktivní konsekvence. V zásadě totiž nebylo možné prokázat, že soudobý faktický hospodářský rozmach byl skutečně zásluhou politické pasivity, která přitom posilovala vládní kruhy v přesvědčení, že tvrdá linie je tím správným přístupem k pacifikaci, neboť polská společnost dosud poprvé zanechala povstaleckých snah. Tím pádem ovšem smířlivé snahy pozitivistů vedly přesně opačným směrem, poněvadž namísto politického uvolnění přinášely zachování restrikcí a neústupnost protistrany.

Reakce na krizi pozitivistického paradigmatu je pak třeba rozdělit do dvou protichůdných směrů, jejichž podstata do značné míry konvenovala s tendencemi širšího evropského vývoje, když výrazný ohlas v polském prostředí začaly zaznamenávat jednak socialistická teorie a v neposlední řadě i moderní nacionalismus. V tomto případě je ovšem na místě ztotožnit se s konstatováním, interpretujícím vzestup těchto dvou ideologií v intencích paralelních antipozitivistických a postpozitivistických aspirací, neboť oba směry na jedné straně usilovaly o striktní zavržení dosavadní linie, na druhé straně však nebyly schopny uniknout obdobným teoretickým východiskům. Na straně reprezentantů nacionalismu – tedy národních demokratů - byl tento rozpor pregnančně vyjádřen odmítáním pozitivistického chápání polské otázky jakožto součásti celosvětového vývoje při současném zachovávání vědeckého přístupu k národu jako objektivně existující entitě. V případě socialistů, vyznávajících rovněž striktní scientismus, byl oproti tomu celosvětový cíl „pouze“ modifikován z liberalismu na proletářskou revoluci, s čímž souvisela i marxistická kritika pozitivistické víry ve volný trh a ignorace třídního pojetí společnosti.

Kromě společné kritické linie obou politických směrů vůči pozitivistickému paradigmatu je však nutné vnímat i druhou rovinu jejich vztahu, spočívající ve vzájemné reakci vůči sobě. Za ideální tematiku, jejíž rámec skýtá vhodný prostor pro komparaci protichůdných teoretických předpokladů, lze přitom označit právě problematiku národního rozvoje, jehož pojetí v obojím případě vyplývalo z ideologických postulátů a zároveň tyto postuláty zpětně formovalo. Politická linie tak sice byla primárně ovlivněna daným národním diskursem, v případě neúspěchu však mohla diskurz proměnit. Stěžejní otázky jako žádoucí podoba polského národa, určení principu příslušnosti k němu, jakož i budoucí rozsah případného nezávislého státu totiž v polském prostředí představovaly natolik rozporné téma, že odlišnost jejich vnímání způsobovala jak zásadní štěpení v ideologickém střetu mezi nacionalisty a socialisty, tak interní rozkoly v rámci těchto hnutí.

Analýza pojetí národa v očích teoretiků *endecji* prokázala, že jejich teze do značné míry vyplývaly z logiky mezinárodního prostředí, jakož i z neúspěšných pokusů o zakotvení

polské otázky jako internacionální záležitosti v předchozích epochách. Dmowski tak v první řadě obhajoval nutnost skoncování s tzv. *mesianistickou* politikou, vyjádřenou naivní vírou v záchranu polské společnosti „zvenčí“, a propagoval zahájení realistické linie v podobě vybojování hmatatelných výsledků národní politiky. Ta vyplývala z jeho chápání mezinárodní arény jakožto kolbiště „všech proti všem.“ Termín „národního boje“ ovšem v žádném případě nenesl konotace návratu k romantickým tradicím nesmiřitelných povstání, neboť přesně ty dle národních demokratů pozice národa podkopávaly. Namísto neústupné konfrontace měl být národní rozvoj tedy zajištěn trpělivým kompromisnictvím v duchu zásady „je možné změnit taktiku, avšak nikoli konečný cíl.“ Tato skutečnost se ostatně zřetelně projevila ve směru praktické politiky *endecji*, jež pod Dmowského vedením vykazovala na první pohled protichůdné, uvnitř však konzistentní postoje, vyjádřené trvalou snahou o dohodu s Rusy, která vycházela z vnímání německé expanze jako primárního nebezpečí.

S úsilím o pragmatizaci národní politiky a zdůrazňováním nutnosti obstat v konkurenci s ostatními souvisela i zásada tzv. národního egoismu, interpretující národní pospolitost jako ústřední průsečík individuálních zájmů, jemuž bylo třeba podřídit osobní jednání a nalézt skrze něj smysl vlastní existence. Ačkoliv v tomto směru existovaly mezi hlavními představiteli *endecji* názorové nuance, spočívající v odlišné míře kolektivistického uvažování, lze se ztotožnit s názorem, že národně-demokratické paradigma svým principem preferování pospolitě vůle reagovalo na krizi modernity, neboť jak Dmowski, tak Balicki se ve svých koncepcích snažili o harmonizaci individuálních zájmů s potřebami národního kolektivu. V tomto ohledu se přitom nabízí poukaz k tradicím odmítaného aristokratického republikánství, neboť právě ono s napětím mezi individuální a obecnou vůlí v polském prostředí operovalo, což podtrhával i přesah národně-demokratické koncepce do filozofické roviny. Princip národního egoismu totiž neměl být pouze taktickým stylem, ale součástí lidské morálky, skrze niž sobecké jednání aspirovalo na propojení s altruismem, neboť jedinec, hájící zájmy vlastního národa, jednal v zájmu ostatních, a pohledem teoretiků *endecji* tudíž etický.

V návaznosti na zásadu národního egoismu bylo nutné analyzovat i principy vymezení polského národa, určujících rozsah těch, jimž měla polská identita náležet, jakož i podobu žádoucích hranic. V tomto ohledu je nutné přijmout stanovisko, považující národní diskurz *endecji* za prostor napětí mezi snahou definovat národní společenství jako objektivně existující sociologickou entitu a zároveň neslevit z ideálních představ národa jako morálního společenství. Snaha o aplikaci hobsbawmovské dichotomie mezi politickým a kulturním

pojetím národa proto v případě národně-demokratické koncepce naráží na určitá úskalí. Vůdčí představitelé *endecji* se totiž explicitnímu vymezení národního rozsahu úzkostlivě vyhýbali, což částečně sice vyplývalo z přesvědčení, že otázka hranic polské identity má být rozřešena až po „vybudování“ národního organismu, z velké části však i z taktických snah o zachování dostatečného prostoru pro manévrování. Dmowského vyjádření byla v tomto směru poněkud ambivalentní, neboť lídr národních demokratů na jedné straně odmítal historicko-politický princip s poukazem k vytvoření „*geografického nesmyslu*“, na druhé straně však zavrhoval i čistě etnické pojetí, jež podle něj patřilo do oblasti lingvistiky a nikoli politiky.

Z těchto postřehů by se tudíž mohlo zdát, že národně demokratickou koncepci nelze na škále kulturní versus politické pojetí vůbec zařadit, při bližším pohledu je ovšem nutné konstatovat, že i přes Dmowského odmítání obou rovin, nedokázala teorie *endecji* ve skutečnosti uniknout ani jedné. Politické chápání národa bylo v případě národních demokratů zastoupeno zejména operováním s termínem *národní duch*, vyjadřujícím ochotu akceptovat společný národní cíl za nejvyšší dobro (pohledem Popławského tak o polské identitě nerozhodoval společný jazyk či teritorialita, ale právě odhodlání tuto identitu se všemi důsledky převzít). Akcentování etnického principu pak bylo přítomno jednak v primordiálních představách Balického, jenž razil zásadu, že do národní pospolitosti se člověk rodí a nemůže se tudíž stát jejím členem na základě vůle, což mělo souvislost i ve vymezování vztahu vůči odlišným národnostem.

V jejich případě nastupoval ke slovu Dmowského koncept civilizační mise, spočívající v představě hierarchické nadřazenosti polského národa, jehož kulturní úroveň byla údajně na vyšším stupni než úroveň ostatních etnik, což mělo Polákům dávat právo na šíření vlastních hodnot. Tento přístup byl přitom zdokumentován například rétorikou národních demokratů v rámci participace na novoslovanském hnutí, kdy byla z jejich strany takticky hájena zásada etnického vymezení Rusínů proti ruské snaze pojímat toto etnikum jako součást vlastního národa. I národnostní otázka ovšem odrážela napětí mezi politickými a kulturními vzorci, neboť představa civilizační nadřazenosti sice odkazovala k zásadě etnicity, kdy byl kulturní a materiální rozvoj národa zajišťován v opozici vůči jinonárodním skupinám, zároveň však ospravedlňovala jejich polonizaci a obnovu historických hranic Polska, poněvadž odlišným etnikům bylo přiznáváno pouze právo na folklórní a nikoli státoprávní rozvoj. Lze tudíž konstatovat, že problematika rozdílu mezi chápáním polské identity jako loajality vůči kolektivu a jejím vnímáním v intencích objektivních společných znaků zůstávala v koncepci národních demokratů trvale nevyřešena.

Zcela odlišný přístup vůči národní otázce byl ovšem zaznamenán v případě socialistického paradigmatu. V tomto ohledu je nutné podotknout, že pozice národního rozvoje byla v socialistické teorii notně odvislá od preferování zásad třídního boje a nutnosti společenské přestavby, v jejichž důsledku byla národní problematika odsouvána „na druhou kolej“, popřípadě dávána do souvislosti s obecnými symptomy sociální nespravedlnosti. Úsilí o národní nezávislost tak mohlo ve vztahu k socialistické revoluci představovat podřízený, nebo maximálně rovnocenný záměr, nikdy však nemohlo sloužit jako cíl sám o sobě, neboť v takovém případě by – slovy Kelles-Krauze – došlo ke zpronevření socialismu ve prospěch nacionalismu.

I přes toto upozaďování národní problematiky však polská otázka nacházela v marxistickém myšlení své místo, což bylo zapříčiněno dvěma faktory. Jednak skutečností, že polská společnost na rozdíl od západních národů nedisponovala vlastním státem, v čemž byla ze strany některých domácích socialistů spatřována překážka kapitalistického vývoje, a jednak vědomím, že emancipaci polského národa jako nezbytnou součást socialistického úsilí do své teorie zakomponovali i Marx s Engelsem. Jejich motivace k tomuto kroku přitom spočívala především v oblasti taktického uvažování, za což ostatně sklidili tvrdou kritiku ze strany Luxemburgové, poněvadž jejich pohledem měl rozvoj polského národa vyjádřený ziskem vlastního státu přispět k pádu autokratického Ruska a umožnit tak evropskou revoluci – právo Poláků na sebeurčení tak vyplývalo primárně z jejich „revolučního naturelu.“

Analýza obou paralelních socialistických proudů v polském prostředí, jejichž protichůdnost našla vyjádření v podobě ustavení dvou samostatných politických stran (PPS a SDKPiL), přitom potvrdila, že vzájemně neslučitelná stanoviska obou těchto teorií a v důsledku tak i zcela protivný postoj vůči národní otázce ve velké míře vyplýval z odlišné interpretace marxistické teorie. Zřetelně se tato skutečnost zrcadlí například v úvahách o akutnosti proletářské revoluce, kde byla v případě Kelles-Krauze hájena zásada postupných změn, zatímco Luxemburgová preferovala razantní a urychlený převrat, s čímž souvisela i otázka prospěšnosti, respektive škodlivosti národního vědomí. Kelles-Krauz se totiž domníval, že pozvolná cesta k socialistickému převratu může být umožněna pouze skrze homogenní sociální celek, jehož dosažení předpokládalo vyvinutí určité revoluční energie – zápas o národní existenci měl tudíž přispět i k sociální radikalizaci. Pojetí Luxemburgové však oproti tomu v národních tendencích spatřovalo pouze nebezpečné tříštění třídního vědomí, v jehož důsledku se proletariát místo na společenskou přestavbu soustředil na boj o

„buržoazní mýtus“, neboť jejím prizmatem nebyla národní pospolitost ničím jiným, než záměrným klamem kapitalistické třídy.

S odlišným vnímáním národní entity ovšem souvisela i protichůdná interpretace třídního vědomí a marxistické představy třídního napětí. Koncepce Kelles-Krauze v tomto směru rozlišovala mezi tzv. vylučujícím a harmonickým třídním vědomím, jejichž rozdíl tkvěl především v míře vyhocenosti vzájemného zápasu. Zatímco vylučující vědomí tak mělo hrát ústřední úlohu během emancipace proletariátu, jejímž cílem byla distinkce vůči buržoazii a odmítnutí exploatace, samotná revoluce již měla probíhat v duchu harmonické verze, kdy by se dělnická třída stala jakýmsi předvojem sociální přestavby a zahrnula ve svých principech celou společnost. Nabytí tohoto vyššího třídního vědomí – z aspektu Kelles-Krauzova pohledu – ovšem nutně vyžadovalo existenci společné komunikační platformy, již byl jediné jednotný jazyk, což autorovi zpětně potvrzovalo platnost národa jako základní jednotky socialistické revoluce. Pohledem Luxemburgové však tyto úvahy představovaly pouze „nákazu buržoazní ideologií“ a podlehnutí kapitalistické fasádě, neboť nic takového jako národní jednota neexistovalo, a to z jednoduchého důvodu neslučitelnosti třídních cílů. Jestliže tak Kelles-Krauz a patriotičtí socialisté hovořili o společném národním zájmu, zpronevěřovali se vědeckému socialismu, v jehož rámci existovaly pouze antagonistické zájmy tříd.

Striktní uplatnění marxistické teorie Luxemburgová vyžadovala i v případě ekonomické roviny, jež měla dle logiky doktríny o základně a nadstavbě hrát primární úlohu. V tomto ohledu tak případný zisk nezávislosti, vyjádřený ustavením polského státu, představoval jejím pohledem jednoznačný krok zpět, neboť odtržení od ruského prostoru by znamenalo ztrátu tamějších trhů a snížení možností akumulace kapitálu, v důsledku toho zpomalení kapitalistického rozvoje a tím i oddálení revoluce. Prizmatem patriotických socialistů však byla představa nutného hospodářského sepětí s ruskou oblastí přirozeně mylná, což Kelles-Krauz dokládal ekonomickou „šikanou“ polské buržoazie ze strany ruské vlády. Pokud by tedy Poláci získali samostatnost, disponovali by zároveň nástroji, pomocí nichž by bylo možné vlastní ekonomické zájmy ochránit, čímž by tempo kapitalistického vývoje nebylo zbrzděno, ale naopak urychleno.

Protichůdnost patriotického socialismu a internacionalismu je nutné konstatovat i pro otázku zařazení jejích národních koncepcí do rámce dichotomie mezi politickým a kulturním pojetím. Poněkud paradoxně může v tomto ohledu působit stanovisko Luxemburgové, která sice národní stát považovala za výplod buržoazní ideologie a odmítala

připustit přirozenost jeho existence, to jí však nebránilo v uznání národní identity jako objektivního faktu. Jejím pohledem tak bylo nutné striktně odlišit národní vědomí jakožto souhrn typických kulturních vlastností v podobě charakteru či fyzických dispozic od politických aspirací, neboť skutečnost, že určitá pospolitost vykazovala shodné znaky, neměla mít v žádném případě dosah do politické roviny. V tomto ohledu je proto třeba uznat, že internacionalistická představa národa jednoznačně vyplývala z etnicko-kulturního pojetí. To bylo sice určujícím faktorem i v případě koncepce Kelles-Krauze, poněvadž zakomponování národa jakožto homogenní jednotky do socialistické teorie vyžadovalo nezbytně jazykový princip, současně je ovšem nutné uznat, že představy patriotických socialistů připouštěly i politickou interpretaci. Ta se pregnantně projevila například v Kelles-Krauzových úvahách o Polsku jako „civilizačním ohnisku“, jež mělo působit jako vzor ostatním – budoucí hranice Polska tak měly sahát tam, kam bude dosahovat vliv polských socialistů, což jednoznačně odkazovalo k politickým principům loajality a společného cíle.

Vzájemná komparace odlišných ideologických koncepcí nacionálního rozvoje a podob „národního diskurzu“ v závislosti na politickém přesvědčení tak v dané historické periodě prokázala především přítomnost trvalého napětí mezi politickým a etnickým principem vymezení u obou hlavních teorií. V případě národních demokratů byla tato oscilace zapříčiněna zejména snahou respektovat sociologické chápání národa jako pospolitosti s objektivními znaky, jakož i představami o etnické a kulturní nadřazenosti Poláků při současném úsilí obhájit civilizační poslání a morální rozměr vlastního národa. V tomto směru byl tedy etnický princip polské identity modifikován zásadou ochoty sdílet společné hodnoty a uznávat národní zájem za „nejvyšší dobro.“ Ambivalentní postoje socialistického paradigmatu pak byly způsobeny zejména ideologickou nejasností role národní otázky v rámci marxistické teorie, což vedlo k možnostem jejího striktního odmítání, či využití pro účely socialistické revoluce, z čehož následně vyplývala i podoba národního vymezení. Značná provázanost ideologicky zatížených teorií a politických cílů s chápáním národního rozvoje tak zapříčiňovala, že problematika polské identity zůstávala na počátku 20. století dlouhodobě nevyjasněným tématem.

Seznam použitých pramenů a literatury

Literatura:

- Adamus, J.: Monarchizm i republikanizm w syntezie dziejów Polski, Łódź 1961.
- Anderson Benedict: Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London, 1991.
- Anderson, Benedict: Myšlená společenství, in: Hroch, Miroslav (ed.): Pohledy na národ a nacionalismus, Praha 2003.
- Balicki, Zygmunt: Egoizm narodowy : wobec etyki, Lwów 1908.
- Balicki, Zygmunt: Hedonizm jako punkt wyjścia etyki, Warszawa 1900.
- Baumgarten, Leon: Kółka Socjalistyczne a Kwestia Narodowa, in: Kwartalnik Historyczny, roč. 75, 1968, s. 906.
- Beneš, Edvard: Úvahy o slovanství, Praha 1947.
- Berlin, Isaiah: Čtyři eseje o svobodě, Praha 1999.
- Blackstock, Paul – Hoselitz, Bert: The Russian Menace to Europe. Translation of Selections from Various Publications of Karl Marx and Friedrich Engels, Illinois 1952.
- Bobínska, Celina: Marks i Engels a sprawy polskie do osiemdziesiątych lat XIX wieku. Warszawa 1954.
- Bobrzyński, Michał: Dzieje Polski w zarysie, Kraków 1879.
- Brock Peter: The Polish Identity, in: Stankiewicz, W. J.: The Tradition of Polish Ideals. Essays in History and Literature, London 1981.
- Bromke, Adam: Poland's Politics: Idealism vs. Realism, Cambridge 1967.
- Bronowski, Franciszek: Idea gminowładztwa w polskiej historiografii, Łódź 1969.
- Brož, Roman: Politické proudy v současném Polsku, In: Slovanský přehled VII., 1905.

- Bues, Almut: The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001.
- Bułat, Wojciech: Zjazd polsko-rosyjski w Moskwie 21-22 kwietnia 1905 roku, in: Studia z najnowszych dziejów powszechnych, Warszawa 1962.
- Carr, Edward Hallet: The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations, New York 1964.
- Constant, Benjamin: O wolności nowoczesnej w porównaniu z wolnością starożytnych, Warszawa 1819.
- Cynarski, Stanisław: Sarmatyzm – ideologia i styl życia, in: Tazbir, Janusz (ed.): Polska XVII wieku: Państwo – społeczeństwo – kultura, Warszawa 1969.
- Cywiński, Bohdan: Rodowody niepokornych, Paris 1985.
- Černý, Adolf: K otázce shody rusko-polské, in: Slovanský přehled II, 1900.
- Černý Adolf: Na prahu velké doby. K současným událostem v Rusku, in: Slovanský přehled VII, 1905.
- Černý, Adolf: O slovanské vzájemnosti v době přítomné, in: Naše doba XIII, 1913.
- Černý, Adolf: Otázka autonomie království polského, in: Slovanský přehled VIII, 1906.
- Černý, Adolf: Otázka cholmská, in: Slovanský přehled XIV, 1912.
- Černý, Adolf: Po slovanských dnech v Petrohradě a ve Varšavě, Slovanský přehled X, 1908.
- Dahl, Robert Alan: Procedural democracy, in: Goodin, Robert E., Pettit, Phillip (eds.): Contemporary Political Philosophy: An Anthology, 1997.
- Davies, Norman: Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy, Praha 2001.
- Dmowski, Roman: Kościół, naród i państwo, Warszawa 1993.
- Dmowski, Roman: Myśli nowoczesnego Polaka, Warszawa 1989.
- Dmowski, Roman: Niemcy, Rosya i kwestya polaka, Lwów 1908.

- Dmowski, Roman: Polityka polska i odbudowanie państwa, Warszawa 1988.
- Dziamski, Seweryn: Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce, 1878-1939, Warszawa 1984.
- Feldman, Wilhelm: Dzieje polskiej myśli politycznej 1864-1914, Warszawa 1933.
- Frost, Robert I.: The Nobility of Poland-Lithuania, 1569-1795, in: Scott, H.M. (ed.): The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries. Volume 2, Northern, Central and Eastern Europe, London 1995.
- Galos, Adam - Gentzen, Felix Heinrich - Jakóbczyk, Witold - Pajewski, Janusz: Dzieje Hakaty, Poznań 1966.
- Gellner, Ernest: Nations and Nationalism, Oxford 1983.
- Giza, Antoni: Neoslawizm i Polacy 1906-1910, Szczecin 1984.
- Górzyński, Sławomir: Nobilitacje w Galicji w latach 1772-1918, Warszawa 1997.
- Grabski, Stanisław: Pamiętniki, sv. I, Warszawa 1989.
- Grott, Bogumił: Zygmunt Balicki. Ideolog Narodowej Demokracji, Kraków 1995.
- Grünberg Karol: Polskie koncepcje federalistyczne 1862-1918, Warszawa 1962.
- Gumplowicz, Władysław: Kwestia polska a socjalizm, Warszawa 1908.
- Herman, Karel: Novoslovanství a česká buržoazie, in: Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR, Praha 1958.
- Herman Karel, Sládek, Zdeněk: Slovanská politika Karla Kramáře, Praha 1971.
- Hobsbawm, Eric, John: Nationen und Nationalismus : Mythos und Realität seit 1780, Frankfurt am Main 1992.
- Chmielewski, Edward: The Polish Question in the Russian State Duma, Knoxville 1970.
- Jaszczuk, Andrzej: Spór pozytywistów z konserwatystami o przyszłość Polski, 1870-1903, Warszawa 1986.

- Jedlicki, Jerzy: Kwestia nadprodukcji inteligencji w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym, in: Czepulis-Rastenis, Ryszarda (ed.): Inteligencja polska pod zaborami, Warszawa 1978.
- Kalabiński, Stanisław: Antynarodowa polityka endecji w rewolucji 1905-1907, Warszawa 1955.
- Kalabiński, Stanisław – Tych, Feliks: Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905-1907 na ziemiach polskich, Warszawa 1969.
- Kawalec, Krzysztof: Roman Dmowski, Warszawa 1996.
- Kelles-Krauz, Kazimierz: Czy jesteśmy patriotami we właściwym znaczeniu tego słowa?, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962.
- Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962.
- Kelles-Krauz, Kazimierz: Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. II, Warszawa 1962.
- Kelles, Krauz, Kazimierz: W kwestii narodowości żydowskiej, in: Kelles-Krauz, Kazimierz: Pisma wybrane, sv. 2, Warszawa 1962.
- Kieniewicz, Stefan: Historia Polski 1795-1918, Warszawa 1968.
- Kieniewicz, Stefan - Zahorski, Andrzej - Zajewski, Władysław: Trzy powstania narodowe: kościuszkowskie, listopadowe i styczniowe, Warszawa 1994.
- Konopczyński, Władysław: Liberum veto. Studium porównawczo-historyczne, Kraków 1918.
- Koszutski, Stanisław: Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały, Warszawa 1928.
- Kramář, Karel: Na obranu slovanské politiky, Praha 1926.
- Kramář, Karel: Pět přednášek o zahraniční politice, Praha 1922.
- Kraszewski, Józef: Z roku 1869 Rachunki, Dresden 1870.

- Król, Marcin: Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku, Warszawa 1985.
- Kukiel, Marian: Dzieje Polski porozbiorowe, 1795-1921, London 1969.
- Kurczewska, Joanna: Moralność, polityka i naród w poglądach Bolesława Limanowskiego i Zygmunta Balickiego, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977.
- Kutrzeba, Stanisław: Historia ustroju Polski: w zarysie: Korona, Poznań 2001.
- Květina, Jan: Vzestup polského neoslavismu – záchrana národní politiky?, in: Politologická revue, 2, 2008.
- Ładyka, Teodor: Polska Partia Socjalistyczna (Fracja Rewolucyjna) w latach 1906 – 1914, Warszawa 1972.
- Lelewel, Joachim: Mowy i pisma polityczne, Poznań 1864.
- Limanowski, Bolesław: Kwestia Narodowa a Społeczna, in: Limanowski, Bolesław: Socjalizm, demokracja, patriotyzm, Kraków 1902.
- Limanowski, Bolesław: Naród i państwo, Kraków 1906.
- Limanowski, Bolesław: Patryjotyzm i socyjalizm, Genewa 1881.
- Limanowski, Bolesław: Socjalizm, demokracja, patriotyzm, Kraków 1902.
- Limanowski, Bolesław: Socjologia, Kraków 1919.
- Lipset, Seymour Martin; Rokkan Stein: Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments. Cross National Perspectives, in: Lipset, Seymour Martin; Rokkan Stein (eds.): Party Systems and Voter Alignments. Cross National Perspectives, New York 1967.
- Longworth, Phillip: Dějiny impéria. Sláva a pád ruských říší, Praha 2008.
- Ludwikowski, Rett: Continuity and Change in Poland: Conservatism in Polish Political Thought, Washington 1991.
- Łukawski, Zygmunt: Koło polskie w rosyjskiej dumie państwowej w latach 1906-1909, Wrocław 1967.

- Lukowski, Jerzy Tadeusz: Liberty's folly. The Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century, 1697-1795, London 1991.
- Luksemburg, Rosa: Kwestia narodowościowa i autonomia, in: Luksemburg, Rosa: Wybór pism, sv. II, Warszawa 1959.
- Luxemburg, Rosa: Na temat „Stu narodów“, in: Luksemburg, Róża: Rok 1905 (Wybór artykułów), Warszawa 1951.
- Luxemburg, Rosa: The Polish Question and the Socialist Movement, in: Horace, Davis (ed.): The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>.
- Luxemburg, Rosa: The Right of Nations to Self-Determination, in: Horace, Davis (ed.): The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg, New York 1976, cit. dle <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/polish-question.htm>.
- Mackiewicz, Stanisław: Klucz do Piłsudského, Warszawa 1992.
- Maciszewski, Jarema: Społeczeństwo, in: Tazbir, J.: Polska XVII wieku. Państwo – społeczeństwo – kultura, Warszawa 1969.
- Malia Martin: Poland's Eternal Return, in: New York Review of Books, 14, 1983.
- Mankowski, Tadeusz: Genealogia sarmatyzmu, Warszawa 1946.
- Marks, Karl - Engels, Friedrich: Dzieła, sv. 4, Warszawa 1962.
- Meinecke Friedrich: Weltbürgertum und Nationalstaat, München 1991.
- Miljukov, Pavel Nikolajevič.: Národnost, její vznik a vývoj se zvláštním zřetelem k poměrům slovanským, Praha 1930.
- Modzelewski, Wojciech: Naród i postęp : Problematyka narodowa w ideologii i myśli społecznej pozytywistów warszawskich , Warszawa 1977.
- Mochnacki, Maurycy: Pisma wybrane, Warszawa 1957.
- Molska Alina (ed.): Pierwsze pokolenie marksistów polskich, Warszawa 1962.

- Mommsen, Hans: Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat, Wien 1963.
- Nettl, Peter: Rosa Luxemburg, Köln 1968.
- Piątkowski, Wiesław: Idee społeczno-polityczne „Polaka” (1896-1906). Przyczynek do kształtowania się ideologii Narodowej demokracji, in: Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, t. V, z.2.
- Popławski, Jan Ludwik: Pisma polityczne, sv. II, Kraków 1910.
- Popławski, Jan: Stosunek prawno-polityczny Królestwa Polskiego do Rosji, in: Dmowski, Roman (ed.): Dziesięciolecie Przeglądu wszechpolskiego : Artykuły i rozprawy z zakresu polityki i pokrewnych dziedzin Z. Balickiego, R. Dmowskiego, J.L. Popławskiego, W. Tokarza, G. Topora, Z. Wasilewskiego i innych, Kraków 1905.
- Porter, Brian: Construction and Deconstruction of Polish Liberalism, in: Kirschbaum, Stanislav (ed.): Historical Reflections on Central Europe. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995, Basingstoke 1999.
- Porter, Brian: When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century, New York 2000.
- Porter, Brian: Who Is a Pole and Where Is Poland? Territory and Nation in the Rhetoric of Polish National Democracy before 1905, Slavic Review, 51, 1992.
- Próchnik, Adam: Bohaterowie Proletariatu, Warszawa 1950.
- Reddaway, W. F. (ed.): The Cambridge history of Poland. From Augustus II to Pilsudski (1697-1935), New York 1971.
- Renan, Ernest: Co je národ?, in: Hroch, Miroslav: Hroch, Miroslav (ed.): Pohledy na národ a nacionalismus, Praha 2003.
- Rousseau, Jean Jacques: Considerations on the Government of Poland, in: Rousseau, Jean Jacques: Political Writings, Wisconsin, 1986.

- Rudzki, Jerzy: Aleksander Świętochowski i pozytywizm warszawski, Warszawa 1968.
- Rzewuski, Adam Wawrzyniec: O naprawie rządu republikańského myšli, Warszawa 1790, sv. I.
- Řezník, Miloš: Formování moderního národa : (evropské „dlouhé“ 19. století), Praha 2003.
- Řezník, Miloš: Za naši a vaši svobodu. Století polských povstání (1794-1864), Praha 2006.
- Schumpeter, Joseph: Kapitalismus, socialismus a demokracie, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2004.
- Siemieński, Józef: Polish Political Culture in the 16th Century, in: Czapliński, W.: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985.
- Snyder, Timothy: Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872-1905), Cambridge 1997.
- Störig, Hans Joachim: Malé dějiny filozofie, Kostelní Vydří 2007.
- Subtelny, Orest: Domination of eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715, Kingston 1986.
- Szacki, Jerzy: Ojczyzna. Naród. Rewolucja. Problematyka narodowa w polskiej myšli szlacheckorewolucyjnej, Warszawa 1962.
- Švankmajer, Milan a kol.: Dějiny Ruska, Praha 2004.
- Taylor, Charles: Nedorozumění v diskusi mezi liberály a komunitaristy, in Kis, János (ed.): Současná politická filozofie, Praha 1997.
- Tazbir, Janusz: Kultura szlachecka w Polsce, Poznań 1998.
- Toruńczyk, Barbara: Narodowa Demokracja. Antologia myšli politycznej „Przeglądu Wszechpolskiego" (1895-1905), Londyn 1983.
- Vavřínek, František: Státní zřízení království a zemí na říšské radě zastoupených, Praha 1908.

- Vyšný, Paul: Neoslavism and the Czechs 1898-1914, London-New York – Melbourne 1977.
- Waldenberg, Marek: Z problematyki narodu w polskiej myśli socjalistycznej okresu zaborów, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977.
- Walewski, Antoni: Philosophy of Polish History, Kraków 1875.
- Walewski, Antoni: Pogląd na Sprawę Polski ze Stanowiska Monarchii i Historii, Lwów 1848.
- Walicki, Andrzej: National Messianism and the Historical Controversies in the Polish Thought of 1831-1848, in: Sussex, Roland – Eade, J. C. (eds.): Culture and Nationalism in Nineteenth-century Eastern Europe, Columbus 1985.
- Walicki Andrzej: Rosa Luxemburg and the Question of Nationalism in Polish Marxism (1893-1914), in: Slavonic and East European Review, 61, October 1983.
- Walicki, Andrzej: Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne, Warszawa 1991.
- Wandycz, Piotr: The Lands of Partitioned Poland, Seattle 1975.
- Wandycz, Piotr, S.: Střední Evropa v dějinách . Od středověku do současnosti, Praha 2004.
- Wapiński, Roman: Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej, in: Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej Profesora Henryka Łowmiańskiego, Poznań 1974.
- Wapiński, Roman: Idea narodu w myśli społecznej i politycznej endecji przed rokiem 1918, in: Goćkowski, Janusz - Walicki, Andrzej (eds.): Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych, Warszawa 1977.

- Wapiński, Roman: Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893-1939, in: Kwartalnik Historyczny, roč. 80, 1973.
- Wehler, Hans-Ulrich: Sozialdemokratie und Nationalstaat, Die deutsche Sozialdemokratie und die Nationalitätenfragen in Deutschland von Karl Marx bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges, Würzburg 1962.
- Wojciechowski, Stanisław: Moje wspomnienia, Lwów 1938.
Wybrane teksty źródłowe do dziejów polskich ugrupowań burżuazyjnych i ludowych w latach 1864-1914, Warszawa 1965.
- Zdziechowski, Maryan: Po sjezdu slovanských novinářů v Krakově. Z dojmů slovanofila, in: Slovanský Přehled II, 1900.
- Żychowski, Marian: Polska myśl socjalistyczna XIX i XX wieku, Warszawa 1976.

Archivní prameny:

ANM – Archiv Národního muzea v Praze

fond Karel Kramář

NA – Národní archiv

fond Národní rada česká

Periodika:

Nowa Reforma

Máj

Przegląd Polski

Przegląd Wszechpolski

Świat Słowiański